HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO RAŠTAI VIII t.
REDAGAVO PROF. V. KRĖVĖ-MICKEVIČIUS

PROF. JONAS YČAS
FILOSOFIJOS DAKTARAS IR LAISVŲJŲ MOKSLŲ MAGISTRAS

BIRŽAI

TVIRTOVĖ, MIESTAS IR KUNIGAIKŠTYSTĖ

ISTORIJOS ESKIZAS

V. D. UNIVERSITETO HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS
KAUNAS „SPINDULIO“ B-VĖS SPAUSTUVĖ 1931

PROF. JONAS YČAS
FILOSOFIJOS DAKTARAS IR LAISVŲJŲ MOKSLŲ MAGISTRAS

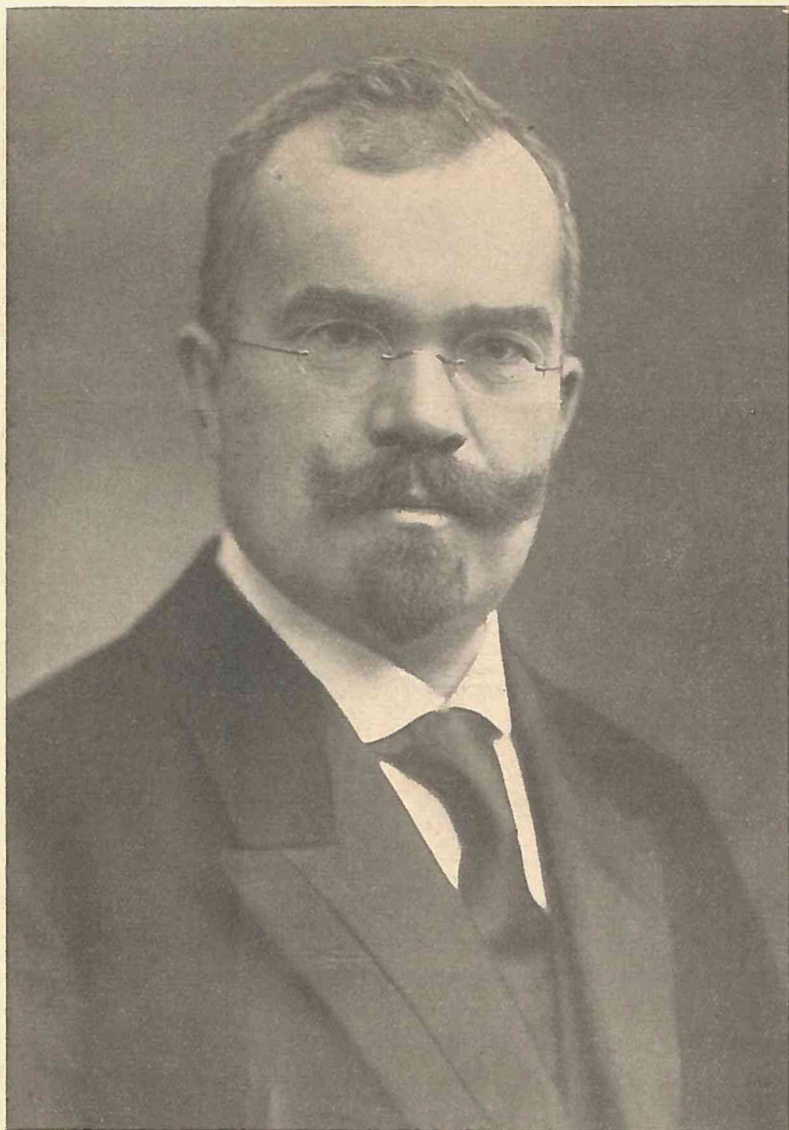
BIRŽAI

TVIRTOVĖ, MIESTAS IR KUNIGAIKŠTYSTĖ

ISTORIJOS ESKIZAS

V. D. UNIVERSITETO HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO LEIDINYS

KAUNAS „SPINDULIO“ B-VĖS SPAUSTUVĖ 1931

Prof. JONAS YČAS,

Filosofijos Daktaras ir laisvųjų mokslų Magistras

1880 – 1931

Profesorius Jonas Yčas.

(Šis tas iš jo gyvenimo).

1880 — 1931.

Profesorius Jonas Yčas gimė 1880 m. liepos 21 d. Šimpeliškių sodžiuje, ant Apasčios upės krantų, nuo Biržų miesto vos 5 kilometrai.

Yčų lizdas nebuvo Šimpeliškiai, bet Čigų sodžius, 4 kilometrai į šiaurę nuo Šimpeliškių, kur apsigyveno, pagal šeimos padavimus, dar anais garsiais Radvilų viešpatavimo laikais, jų protėviai, atkeliavę iš Škotijos. Nupirkus Biržus iš Radvilų grafui Mykolui Tiškevičiui, Yčų šeima buvusi baudžiauninkais paversta. Prof. Jono senelis Jonas, gavęs iš grafo Tiškevičiaus „čielą“ žemę, persikėlė iš Čigų į Šimpeliškius, kur drauge su kitais kaimynais ėjo „dvarystes“ Slyžių dvare. Čia jį užtiko caro Aleksandro II manifestas apie baudžiavos panaikinimą ir valstiečių iš vergijos atleidimą. Senelis Jonas tapo savininku Šimpeliškių ūkio, kurį sudarė 33 dešimtinės žemės ir už kurį reikėjo dar išperkamuosius mokesčius mokėti.

Senelis Jonas buvo vedęs Kviriškio Lapienaičią, iš kurios susilaukė savo vienintelio sūnaus Martyno. Kada jo sūnui sukako 2 metai, mirė jo motina, ir jis paliko našlys. Savo sūnų pats vienas augino, nenorėdamas jam parvesti močiakos, ir augino geriausiai, kaip mokėjo. Išleido jį mokytis į pradžios Biržų mokyklą, kurią Martynas baigė neblogiausiai. Toliau mokslą eiti sūnaus nebeleido, norėdamas iš jo padaryti „gaspadorių“.

Vos tik Martynas užaugo, tuoj senelis jį apvesdino su Zuzana Dagilyte iš Mažutiškių sodžiaus, atidavęs jam savo ūkį, o pats pasiliko ant „loskavos duonos“ pas savo sūnų, su kuriuo geroje santaikoje sugyvendamas. Prof. Jono tėvas Martynas ūkininkavo gerai, vertėsi miško prekyba, turėjo vėjo malūną, įsigijo dvejus namus Biržuose su dviem valakais žemės ir gyveno pasiturinčiai.

Jo žmonos brolis, Stanislovas Dagilis, buvo išėjęs aukštuosius mokslus Petrapilio istorijos filologijos institute ir mokytojavo gimnazijoje Ukrainos mieste, Sumuose, Charkovo gubernijoje. Vasaros atostogas praleisdavo savo gimtiniuose Mažutiškiuose ir Šimpeliškiuose pas seserį. Jis mėgdavo savo švogerį Martyną, tiekdavo jam tiek moralinės, tiek materialinės paramos. St. Dagilis, vienas pirmųjų išėjęs aukštuosius mokslus, buvo pavyzdžiu visai Biržų apylinkei, nes savųjų neužmiršdavo sušelpti. Savo keturioms seserims padėdavo, gausiai jas apdovanodamas, ir savo tėvų nepamiršdamas. Jo pavyzdingą ir gražų elgimąsi su savo giminėmis matydami, biržėnai ėmė, jo raginami, noriai leisti savo vaikus į gimnazijas ir universitetus. Buvo tai nepersunku atsiekti, nes reformatų Sinodas gausiai šelpdavo savo tikybos moksleivius stipendijomis. Katalikai, matydami savo kaimynų saguotus vaikus mokyklas lankant, neatsiliko nuo jų ir taip pat mokslino savo vaikus. Susidarė gražus biržėnų moksleivių būrys, iš kurio išėjo vėliau gražus inteligentų, Lietuvos patriotų, spiečius.

Stanislovas Dagilis ne tik savo pinigiška parama giminėms sužadino biržėnų norą savo vaikus į mokslus leisti, bet jis, nuolatos lankydamas savo tėviškę, gyvu žodžiu veikdavo savo giminių bei kaimynų sąmonę. Jis, būdamas karštas patriotas ir turėdamas poeto rašytojo talentą, per savo poezijas skleidė susipratimą tamsiose ūkininkų miniose. Atsilankydamas Yčuose, jis turėdavo irgi dėkingą Šimpeliškių auditoriją. Čia šventadieniais susirinkdavo ne tik Šimpeliškių, bet ir artimesnių sodžių kaimynai pasiklausyti profesoriaus Dagilio „Parovėjos Karčiamos“, „Virtinių“ ir k. jo eilėraščių, kuriuos noriai skaitydavo savo klausytojams.

Jo švogeris Martynas, gabus ir prasilavinęs vyras, sekė juo ir taip pat ėmė eilėraščius rašinėti. Jo rankraščiai, gal paties St. Dagilio pataisyti, kaip „Čigono gyvenimas“, „Grafo Tiškevičiaus pokylis“, „Parašas ant kryžiaus“ ir kiti ėjo iš rankų į rankas ir buvo plačiai skaitomi.

Susilaukęs pirmojo sūnaus Joniuko, Martynas jau auklėjo jį iš pat mažens, tikėdamasis išleisti į aukštuosius mokslus — į „profesorius“. Joniukas, vos 9 metų sulaukęs, vežamas į Mintaujos gimnaziją ir atiduodamas vyresniojo gimnazisto Povilo Jakubėno, dabar reformatų generalinio superintendento, globai.

1890 m. jo tėvui už skleidimą raštų tenka paragauti kalėjimo, kur išsėdi 3 mėnesius. Nujausdamas neturėsiąs gyvenimo nuo rusų administracijos persekiojimų, jis vėlai rudenį, palikęs savo ūkį, šeimyną, susidedančią iš mažų vaikų: Zuzanos 8 metų, Stasio 6½, Martyno 4½ ir Joniuko 9½ metų, iškeliavo į Ameriką ir ten, išgyvenęs iki 1913 metų, pasimirė.

Dabar Joniukas pasiliko pats vyriausias — šeimynos galva. Kalėdų sulaukęs jis grįžta į Šimpeliškius. Randa motiną ligotą, ką tik pagimdžiusią dukrytę Marytę. Senelis nutaria jį palikti namie ir greičiau susilaukti tikro gaspadoriaus. Motinai tas sumanymas irgi patiko. Tiktai kunigas Meškauskas, dėdės Dagilio prašomas, atvyksta iš Biržų į Šimpeliškius ir varu išvaro senelį vežti atgal Joniuką į Mintaują. Čia jis pasėkmingai mokosi iki 4 klasių.

Tėvui emigravus, ūkis ir visi reikalai pakrypo. Uždėti valsčiaus giminės globėjai visaip naikino turtą ir veikiai išpardavė viską, ką tik galėjo sulikviduoti, tiktai palikdami Šimpeliškių ūkį, kurio nebegalėjo įstatymu einant parduoti. Lėšų mokslui irgi nebebuvo. Todėl teko Joniuką perkelti į Slucko gimnaziją, Minsko gubernijoje, kur buvo perkeltas 1863 metais iš Kėdainių reformatų bendrabutis, Kėdainių garsią gimnaziją illiustrą rusams uždarius. Čia jis Sinodo ir dėdės Dagilio padedamas mokėsi iki galui. Vasaros atostogoms dėl lėšų stokos negalėdavo į tėviškę parvažiuoti. Vasaras praleisdavo pas vieną grafą, kurio pavardės nebeatmenu, kažkur paliai Minską, jo vaikus mokydamas. Vieną vasarą mokė vieno miškų pirklio Rivino vaikus Osipavičių miestely, Minsko gub. Šių aplinkybių dėka turėjo progos įsigyti daugiau išauklėjimo, kuris vėliau visam jo gyvenimui buvo labai jam naudingas.

Gimnazijos mokslus baigė 1898 metais su sidabro medaliu. Sumanė stoti į Dorpato (Tartu) universitetą evangelikų teologijos mokytis. Paduoda prašymą Vilniaus sinodui, bet, senjorui Kaderui pasipriešinus („gana mužikų vaikų kunigo Šepečio ir Jakubėno“), jo prašymas buvo išspręstas neigiamai. Dėdė jam patarė stoti į Petrapilio istorijos filologijos institūtą, kurį savo laiku pats buvo išėjęs. Jis sutinka, bet pavėluoja paduoti prašymą. Mat, tuo laiku ūkininko vaikas, prieš įstodamas į aukštąją mokyklą, turėjo pirma pasiliuosuoti iš valstiečių luomo ir gauti savo valsčiaus atleidimą, „prigovoru“ vadinamą. Vasaros

metu, kaip minėjau, jis mokė vaikus Minsko gubernijoje ir prašė motinos išgauti iš valsčiaus „prigovorą“. Valsčiaus vyrai nesutiko „gaspadoriaus“ išleisti be magaryčių. Tiktai jam pačiam sugrįžus ir išpirkus tris didžiąsias monopolines bonkas, valsčiaus „vybornai“ (rinktiniai) jau „gaspadoriaus“ nebereikalavo ir nutarė vienu balsu Joną Yčą iš valstiečių luomo atleisti.

Pasiliuosavimą gavo, bet priėmimas į institutą jau buvo užsibaigęs. Teko stoti į Petrapilio universitetą. Čia jis buvo priimtas ir vienus metus buvo laikomas jo studentu. Bet lėšų stoka, o labiausiai 17½ amžius, sulaikė Joną Šimpeliškiuose: atitolęs nuo savo šeimynos ir nuo gimtojo kampelio, vėl prigyja prie mūsų sodžiaus gyvenimo. Čia jis pasilieka beveik niekur neišvažiuodamas ir moko savo brolius — Stasį ir Martyną.

Ilgais žiemos vakarais renkasi Yčuose visas sodžius ir klausosi studento Jono paskaitų arba šiaipjau pasakojimų. Atsimenu, jis atsiveža iš Biržų lietuvišką Tilžės kalendorių ir ima mums skaityti iš jo Maironio eilėraščius „Jo pirmoji meilė“, „Jau niekas tavęs taip karštai nemylės, kaip tavo apleistas poeta. Jau niekas kančių tiek nekentės, kiek jis dėl tavęs, numylėta“. Toliau seka Žemaitės „Valsčiaus teismas“ ir kitos apysakos. Apgulę stalą klausosi pasirėmę vyrai ir moterys, susiėję iš viso sodžiaus. Mums, mažiems jo mokiniams, per jį Maironis „į krūtinę skausmą savo liejo nežinia“. Jis sukėlė mumyse neišdildomą jausmą, jausmą tėvynės meilės, bet ir jį patį, studentą Joną, užaugusį svetimam krašte, tarp svetimų žmonių, tos visos aplinkumos irgi teigiamai veikė: — jis vėl atgijo savo šeimai ir savo tautai. Tie tamprūs ryšiai, kuriais jis susirišo su savo kraštu, su savo sodžium, savo šeimyna visą gyvenimą nenutrūko.

Kitais, 1899 metais, jis stoja į istorijos filologijos institutą, išvažiuoja į Petrapilį, bet ir ten šaltos granito uolos neatšaldo jo meilės ir prisirišimo prie savo tėvynės ir savo šeimynos. Materialiniai jis pats aprūpintas: institutas jam teikia visą išlaikymą. duoda nemokamai mokslą, duoda drabužius, knygas. Bet jis rūpinasi savo broliu Martynu, kurį buvo nusistatęs, kaip gabesnį iš dviejų brolių, išleisti į mokslus. Pirmo uždarbio dalį, gauto už privačias pamokas iš 15 rublių mėnesinio atlyginimo, 5 rublius siunčia Martynui ir įsako pasamdyti Biržų liaudies mokytoją Sretenskį, kad vakarais pamokytų Martyną, kuris buvo mokykloje, rusų kalbos, matematikos ir geografijos. Kas mėnuo

jis siunčia Sretenskiui iš savo uždarbio penkrublinę, kad tik nesustotų mokęs Martyno.

Kitais metais, jau tėvui po ilgos dešimties metų pertraukos vėl atsiliepus ir jo padedamas, Jonas išsiveža drauge į Petrapilį ir Martyną. Čia jį pats ruošia į gimnaziją, vėliau atiduoda į Pernavos gimnazijos III klasę, Estų krašte, kur jo buv. Mintaujos gimnazijos mokytojas Luninas inspektoriavo.

1903 metais Jonas baigia su pasižymėjimu istorijos filologijos instituto kursą. Jis baigia jį pirmuoju ir pagal buvusią tvarką jam įteikiamas pirmajam visų Rusijos gimnazijų mokytojų laisvų vietų sąrašas pasirinkti.

Bet, gavęs iš prof. Seredonino, kuriam buvo įteikęs diplominį darbą — „Вопросъ о времени и причинахъ возникновенія городовъ на територіи литовского народа“, pakvietimą ruoštis istorijos profesūrai, atsisako nuo vietos ir lieka prie instituto mokslintis dar vieniems metams. Tuo tarpu, atostogaudamas Šimpeliškiuose, vasaros metu gauna iš savo tėvo laišką, kur reikalaujama, kad Jonas būtinai stotų į kalnakasių institutą Petrapily ir, baigęs jį, važiuotų į Ameriką, kur jam karjera užtikrinta. Tėvas, mat, dirbdamas aukso kasyklose Lead City S. Dakkota, prisižiūrėjo kalnakasių inžinierių gerai būklei ir norėjo matyti savo sūnų Joną tokioje pat vietoje. Jo noras toks buvo didelis, kad jis griežtai reikalavo jo valiai pasiduoti, — priešingai, nutrauksiąs duodamą Martyno mokymui pašalpą. Bet Jonas inžinierium būti nenorėjo. Jo neviliojo Amerikos turtai, jis troško eiti Lietuvos istorijos tyrinėtojo keliu, jis norėjo atskleisti tamsią uždangą, kuri svetimųjų tyrinėtojų politikos miglomis sustiprinta, skyrė mūsų skurdžią dabartį nuo garsios praeities.

Teko išspręsti toks klausimas: ar likti prie instituto ir Martyną į aptieką atiduoti, ar pasirinkti kur nors gimnazijos mokytojo vietą ir brolį Martyną leisti toliau mokslus eiti.

Jis nedvejojo: — Su profesūra galiu dar palaukti, tegul Martynas baigia mokslus. — Pasakė ir padarė. Nuvykęs į Petrapilį iš likusių vietų pasirinko Tomską, kaip universiteto miestą, kur būtų galima mokslo atmosferoje toliau studijuoti. Sibire gyvenimo sąlygos tuo metu buvo kiek geresnės negu pačioje Rusijoje.

Čia nebuvo žiūrima nei į tautybę, nei į luomą, — visuomenėje visi buvo lygūs. Administracija irgi buvo liberališkesnė.

Todėl, nors jaunam, bet energingam pedagogui lietuviui, mokyklų trūkumui esant, buvo pavestas atsakingas darbas. Jis organizuoja pedagogus, profesorius ir steigia privatinę gimnaziją. Jo kolegos renka jį direktorium, ir ta mokykla, jo vadovaujama, įgyja gražų vardą, sutraukdama geresnių tėvų vaikus: į Jono Yčo gimnaziją atiduoda savo sūnų, iš valstybinės gimnazijos atsiėmęs, universiteto rektorius Bazanovas; juo seka ir pats mokslo apygardos globėjas Lavrentijevas, į ją atiduodamas savo brolvaikį.

Jonas Yčas savo sumanumu, darbštumu, mokėjimu sugyventi su visais savo bendradarbiais, savo pedagoginiais gabumais, greitai išeina Tomsko visuomenės viešame gyvenime į pirmąsias eiles. Jis dalyvauja įvairiose draugijose, mokslo korporacijose, laiko viešas paskaitas, dėsto istoriją aukštuose moterų kursuose, laiko paskaitas mokytojų institute ir kitose įstaigose.

Lietuvių geram būriui susispietus, Jonas Yčas drauge su kunigu Demikiu virsta natūraliu jų vadu. Žodžiu, jis tampa lyg ir varpstis, aplink kurią sukasi geroka Tomsko visuomenės gyvenimo dalis.

Ateina pirmoji rusų revoliucija. Jonas Yčas, nors ramus iš prigimimo vyras, ima aktingai dalyvauti visos progresyvinės Rusijos kovoje su carizmu ir senuoju režimu. Jis dalyvauja įvairiuose komitetuose, politiniuose klubuose, įstoja į kadetų partiją ir įeina į vietos centro komitetą.

Reakcijai įsigalėjus su Stolypino karo lauko teismais, ištrėmimais ir persekiojimais, Jonui Yčui irgi gresia pavojus. Tomske įvyksta pirmas negirdėtas inteligentų pogromas. Geležinkelio valdybos rūmai ir teatras, kur tuo metu ėjo inteligentų mitingai, buvo Mykolo Archangelo ir juodųjų reakcionierių minios apsupti ir padegti, supleškėjo su visais susirinkusiais. Jonas Yčas tik atsitiktinai išliko gyvas, nes buvo gimnazijos reikalu pusvalandžiui prieš juodašimčių apsupimą iš mitingo iškviestas.

Toliau žandarmerija su savo garsiu pulkininku Romanovu ėmė prie Jono kibti už jo opozicinį veikimą.

Bet čia, jo laimei, pasitaikė, kad Tomsko gubernatorium buvo paskirtas Mohilevo dvarininkas baronas Nolken'as. Jis buvo evangelikas - reformatas, Vilniaus Sinodo narys. To užteko, kad Jono byla buvo baigta, numarinta ant visados, ir Jonas buvo

pakviestas gubernatoriaus sūnui dėstyti istorijos. Bet Nolkenui iš Tomsko išsikėlus, vėl imta žandarų prie Jono kibti. Tuomet mokslo apygardos globėjas pasiūlė Jonui laikinai išvažiuoti į Semipalatinską gimnazijos inspektorium, žadėdamas jam už metų gimnazijos direktoriaus vietą Tomske. Bet, kaip vėliau pasirodė, buvo tiktai jo iš Tomsko išsiuntimas, gudriai mokslo globėjo Lavrentijevo sugalvotas. Toje vietoje jis išbuvo nuo 1908 iki 1916 metų.

1915 metais jam teko lankytis pas mane V. Dūmoje ir arčiau susipažinti su švietimo ministeriu grafu Ignatijevu. Jam pasiprašius perkelti arčiau, kur jis galėtų pasidarbuoti savo lietuvių tremtinių reikalui, ministeris sutiko.

Reikia pažymėti, kad 1915 metais rugpiūčio mėnesį aš, gavęs iš švietimo ministerio grafo P. Ignatijevo leidimą įkurti berniukų su visomis teisėmis gimnaziją, tuoj telegrafavau Jonui į Semipalatinską, siūlydamas jam užimti direktoriaus vietą. Bet jis atsisakė, motyvuodamas, kad, kolei jis galėsiąs atvykti į Voronežą po visų formalumų pašalinimo ir sulauksiąs oficialinio paskyrimo, išeisią daug laiko, o čia reikalinga tuoj organizuoti mokyklą neatidėliojant.

Vėliau, 1916 metais, gr. Ignatijevas jam pasiūlė užimti Charkovo mokslo apygardos globėjo padėjėjo vietą, bet a. a. Jonas, būdamas kuklus iš prigimimo, tos vietos nepriėmė, pareikšdamas norą geriau užimti laisvą 2-sios Voroniežo gimnazijos direktoriaus vietą. Mat, toje gimnazijoje buvo prisiglaudusi Martyno Yčo gimnazija su mokiniais ir geru lietuvių mokytojų būriu.

Voroneže Jonas pasineria visas lietuvių organizacijų darbe. Jis visur dalyvauja: mokinių globos komitete, centralinio komiteto švietimo sekcijai vadovauja, pirmininkauja Meno Fondui, organizuoja pirmąjį lietuvių mokytojų institutą, direktoriauja jame, skaito iš istorijos liaudies mokytojų surengtuose lietuvių centralinio komiteto kursuose ir visur užsistoja, kur gali, mūsų lietuvius mokinius, gelbėdamas juos nuo demoralizacijos ir iškrikimo. Bolševikams susodinus į kalėjimą beveik visus Lietuvių Tarybos Rusuose narius: vice-pirm. M. Sleževičių, vice-pirm. M. Yčą, kun. Jasenskį, J. Vokietaitį, Z. Žemaitį, L. Daukšą, kun. Penkauską, A. Varną, dr. E. Draugelį ir visą eilę Martyno Yčo gimnazijos mokinių, Jonas Yčas pasirūpino juos iš kalėjimo iš-

vaduoti ir jam tas pavyksta įmokėjus bolševikų komisarams 13.000 rublių.

Vėliau, 1918 metų birželio 24 d., jis drauge su visais mokiniais ir mokytojais pagrįžta iš Voronežo į Vilnių. Čia jis tuoj imasi švietimo darbo. Jis pakviečiamas V. Tarybos Švietimo komisijos vedėju. Savo prityrusio pedagogo autoritetu jis pasėkmingai atstovauja Tarybai prieš vokiečių okupacinę valdžią.

1918 m. lapkričio 11 d. Jonas Yčas drauge su 5 savo kolegomis stoja prieš V. Tarybos plenumą, kaip pirmojo ministerių kabineto narys, Lietuvos švietimo ministeris. Vėliau su maža pertrauka ministeriauja dar dviejuose ministerių kabinetuose. M. Šleževičiaus kabinetui griuvus, jam buvo V. Tarybos prezidiumo pasiūlyta ministerio pirmininko vieta, bet jis nesiėmė kabineto sudaryti, bevelydamas užimti tą pačią švietimo ministerio vietą.

Pasitraukęs iš ministerių kabineto, jis daro žygių savo senam sumanymui įvykdinti. Jis važiuoja, brolio Martyno padedamas, į Karaliaučių, stoja į universitetą ir studijuoja istoriją. Studijų išdava: desertacija „Simanas Grunau XVI amžiaus kronistas“. Už šio veikalo parašymą jam universitetas suteikė filosofijos daktaro ir laisvųjų mokslų magistro laipsnį.

1920 metais jis grįžta į Lietuvą ir švietimo ministerio skiriamas į Panevėžį trijų gimnazijų direktorium. Čia jis su visa energija varo savo numylėtą pedagogijos darbą, kuris duoda gerų vaisių. Panevėžio gimnazijos vardas kyla, ir net iš tolimesnių Žemaitijos vietų vežami vaikai ir atiduodami Jono Yčo globai.

1922 m. kovo mėn. 13 d. švietimo ministerio įsakymu paskirtas socialinių mokslų fakulteto ordinariniu Lietuvos istorijos profesorium. Tų pat metų gegužės mėn. 20 d. pono Respublikos Prezidento įsakymu paskirtas ordinariniu Lietuvos istorijos profesorium.

Paskirtas profesorium jis nepaleidžiamas iš Panevėžio gimnazijos direktoriaus pareigų. Jis turi važinėti į Kauną iš Panevėžio ir skaityti paskaitas universitete.

Vėliau mūsų vyriausybei parūpo Klaipėdos krašto mokyklų tvarkymas. Ieškota tokio asmens, kuris savo autoritetu galėtų priversti vokietininkus irgi nusileisti. Sustota ties prof. Jono Yčo kandidatūra. Jis skiriamas Klaipėdos krašto mokyklų de-

cernentu ir kartu dėsto universitete Lietuvos istorijos kursą. Nors pasėkmingai ten darbuojasi, bet junta dviejų pareigų ėjimo visą sunkumą. Atsisako iš Klaipėdos, persikelia su visa šeima į Kauną ir užsiima vien tik istorijos mokslų dėstymu universitete bei istorijos tyrinėjimu.

Istorijai jis buvo atsidavęs dar nuo studentavimo laikų. Ypač mėgo Lietuvos istorijos studijas. Būdamas toli nuo tėvynės, Sibire, nė vienos vasaros nepraleisdavo kitur, kaip savo gimtajame krašte. Kiekvieną vasarą važiuodavo 11 dienų geležinkeliu iš Tomsko, o iš Semipalatinsko tekdavo visą 15 dienų kelyje išbūti tik į vieną pusę keliaujant, bet tos kelionės jo nesulaikydavo. Jis praleisdavo savo atostogas Šimpeliškiuose. Iš čia beveik kasmet lankydavo Vilniuje Lietuvių Mokslo Draugijos posėdžius ir evangelikų-reformatų Sinodo suvažiavimus. Šie du susirinkimai būdavo skiriami beveik tuo pačiu laiku, kad Sinodo dalyviai irgi galėtų lankytis Liet. Mokslo Draugijos posėdžiuose. Pirmą kartą prof. Jonas dalyvauja L. M. Dr. 1907 m. vasarą ir dalyvauja aktingai diskusijose, nušviesdamas istoriografijos reikalą. Vėliau, Žalgirio mūšio pastatymo paminklo proga, jis važinėja į Krokuvą ir paruošia ateinantiems metams Liet. Mokslo Draugijos suvažiavimui turiningą apie Žalgirio mūšį referatą, kuris yra atspausdintas „Lietuvių Tautoje“.

Tas jo atostogavimas savo tėvynėje nuolatos gaivino jo dvasią, sustiprindavo tėvynės meilę ir prie savo tėvų bažnyčios prisirišimą. Jis buvo giliai tikintis krikščionis. Iš jaunų dienų jis praktikuojantis bažnyčios veikėjas. Bestudentaudamas Petrapily, jis uoliai lankydavo reformatų bažnyčią, kur anų dienų įžymus pamokslininkas kun. Gelderblomas savo garsiais pamokslais sutraukdavo į Morskaja 30 visą sostinės reformatiškąją aristokratiją. Lietuvių reformatų būdavo irgi nemažas būrys. Jie, nemokėdami vokiečių kalbos, negalėdavo pasinaudoti vokiškais pamokslais bei pamaldomis. Retkarčiais važinėdavo ten kun. J. Šepetys ir kun. P. Jakubėnas. Bet kiekvieną sekmadienį Martyno Trečioko bute, Vasyliaus salos 7 linijos 32 Nr., susirinkdavo tikintieji reformatai Dievo garbinti. Studentas Jonas Yčas skaitydavo jiems Švento Rašto žodį, nepraleisdamas nė vienos šventės. Jam nepatikdavo tų laikų studentijos atšalimas ir šalinimasis nuo tikybos. Jam tikyba ir bažnyčia nebuvo forma nei kompleksas atskirų apeigų, bet visas sielos turinys, kuris jun-

gia žmogų su nežinoma, niekad nepasiekiama žmogaus protui galybe — Dievu vadinama. Jis ne tik protu suprato, bet visa savo siela juto, kiek tikyba pozityviai veikia žmogų, kiek ji dorina ir sulaiko nuo plikų materialinių sumetimų bei žiauraus egoizmo. Todėl jis, būdamas giliu demokratu, suprasdamas vargingųjų sluoksnių skriaudas, niekad nesidėjo į socialistų partiją. Jis matė žiaurių klasių kovoje didelį priešingumą Kristaus meilės mokslui. Jis kiekviename žmoguje matė žmogų, asmenybę, kurią reikia, nežiūrint į jo luomo skirtumą, gerbti ir mylėti. Ta jo žmonių meilė davė jam galimumo į visus žmones, be skirtumo tikybos, vienodai žiūrėti. Jo santykiai su kitaip tikinčiųjų atstovais buvo visuomet geri ir draugingi. R.- Katalikų kunigai lietuviai Tomske, džiakonas J. Demikis ir kun. P. Kaziūnas, kaip savąjį mylėjo ir gerbė, pravoslavų dvasininkai ir vyskupai prisiklausė jo balsui ir mėgdavo su juo religijos temomis pakalbėti, žydai ir net mahometonų mullos, su kuriais jam tekdavo darbuotis, lenkėsi prieš jo toleranciją. Jis buvo visiems lygus, gerbė kiekvieno įsitikinimą ir leido kiekvienam savo keliu einant rūpintis savo sielos išganymu. Aukščiausias ir tvirčiausias žmonijos gero sugyvenimo pamatas yra aukštai išsilavinęs žmogaus asmuo. Jis yra kėlėjas kultūros, civilizacijos, paremtos Kristaus meile ir aukšta Jo mokslo etika. Be to homo homini lupus est. (Žmogus žmogui vilkas).

Jis uoliai lanko bažnyčią, lanko sinodus ir vienas pirmųjų renkamas iš valstiečių luomo drauge su daktaru A. Sketeriu Lietuvos Sinodo kuratorium. Mat, seniau buvo renkami kuratoriais iš bajorų „bene nati et possesionati". Nuo jų išrinkimo Vilniaus Sinode sustipręja lietuvių elementas ir, pradėjus lietuviškųjų parapijų delegatams dalyvauti, Sinodas įgauna lietuvišką pobūdį. Jis visą eilę metų kalbina Sinodą imtis organizuoti Vilniuje reformatų gimnaziją. Sinodas tuo metu turėjo gana lėšų, kad tokią mokyklą įstengtų sukurti ir išlaikyti. Prieš pat karą Sinodas, karštai pritardamas, paveda jam drauge su specialine Sinodo rinkta komisija šį sumanymą įgyvendinti. Tiktai pasaulinis karas šį gražų projektą sutrukdė.

„Jis buvo vienas ištikimiausių mūsų bažnyčios sūnų", — rašo generalis reformatų Sinodo superintendentas kun. P. Jakubėnas „Sėjėjo" 26 Nr. 1931 m. — „Karo audra ir suirutės gerokai apardė reformatų parapijas, didelius sodžius beveik perdėm pa-

leido pelenais, gyventojus daugumoje išgujo į Rusiją. Karui pasibaigus, parapijos buvo iškrikusios, be kunigų, kai kurios bažnyčios sugriautos, klebonijos sudegintos. Pasklidus garsui, kad 1919 metais rugpiūčio mėn. 15 dieną šaukiamas pirmas Sinodas nepriklausomoje Lietuvoje reformatų bažnyčiai sutvarkyti, Jonas Yčas buvo vienas tų nedaugelio kuratorių, kurs, metęs visus darbus, atvyko į Švobiškį ir vienbalsiai buvo išrinktas Sinodo direktorium. Savo pradžiugusia nuotaika jis perpildė susirinkusius pasitikėjimu skaisčia bažnyčios ir tėvynės ateitimi. Jonas Yčas buvo vienas tų inteligentų, kuriam Kristaus mokslas buvo širdies dalykas, kurs „nesigėdijo Evangelijos, kuri yra Dievo galybė išganyti kiekvienam tikinčiajam" (Rom. 1,18) ir kuriam Biblija nepuošė tik knygyno lentynų ir negulėjo dulkėse. Ne, ta knyga jo gyvenime užėmė pirmą vietą, iš jos jis sėmė savo dvasiai maistą, o ką iš ten pasisemdavo, tai taikindavo kasdieniniam gyvenimui. Biblija jį išmokė kiekviename žmoguje matyti Dievo paveikslą ir elgtis su kiekvienu žmogumi švelniai ir meilingai. Užtat mokiniai jį mylėjo, beveik dievino, o visi kiti žmonės — profesoriai, mokytojai, studentai — ji labai gerbė."

Kaip Sinode, taip ir savųjų tarpe, jis daugiausia rūpinosi švietimo skleidimu, ragino savo gimines leisti vaikus į mokslus. Šimpeliškiuose jo studentavimo metu vasaros atostogomis susidaro visa mokykla gimnazistams ruošti. Čia broliai Vanagai, Jokūbas Mikelėnas, Martynas Klibas ir kiti gauna tinkamas mokslui sąlygas ir vėliau, jo padedami, baigia aukštuosius mokslus. Jis negailėdavo mokslus einantiems pinigų ir gausiai šelpdavo savo giminaičius.

Jis, nors nuolatos gyveno iki pasauliniam karui Sibire, tačiau jo širdies nepaviliojo rusų gražuolės. Jis vedė 1908 metais lapkričio mėn. 6 dieną savo tėvynės užaugintą Papilio parapijos reformatų kunigo Neimano dukterį Oną ir sukūrė gražią lietuvišką šeimą. Paliko viso 6 vaikus: tris sūnus ir 3 dukrytes. Mažiausią Onytę 4½ metų, Adoliuką 7 metų, Marčiuką 9 metų, Joniuką 11 metų, Danutę 20 metų ir Birutę-Barnėlienę 22 metų.

Literatūroje dalyvauti pradėjo „Lietuvių Laikrašty" — ką tik spaudą atgavus Jono Mažučio slapyvarde. Rašydavo ir į „Vilniaus Žinias", o daugiausia specialinei reformatų spaudai — „Pasiuntiniui' ir „Mūsų Žodžiui". Šio laikraščio faktinai redaga-

vo visą eilę Nr. Nr., kol jį ėmė leisti reformatų kolegija, paskyrusi redaktorium kun. K. Kurnatauskį.

Jis savo raštais nebuvo gausingas, bet ką rašydavo, gerai parašydavo. Jis laikydavosi principo — non multa, sed multum. Ypač savo mokslo darbais nesiskubindavo pasauliui rodytis. Jo visų svajonių svajone buvo parašyti Lietuvos istorijos vadovėlį. Šį darbą jis pradėjo 1922 metais, rinkdamas ir tvarkydamas medžiagą. Bet įvairių užsiėmimų trukdomas vis buvo verčiamas atidėlioti. Prieš pat savo mirtį, kurios jis visai nelaukė, rašė man iš Paryžiaus, kad sugrįžęs imsiąs vėl Lietuvos istorijos vadovėlio darbo. Bet jau nebuvo jam lemta atlikti...

Darbų darbelių parašė ir paliko po įvairius periodinius leidinius išbarstytų, kurių negalima čia visų suminėti. Stambesnieji darbai šie:

1) Вопросъ о времени и причинахъ появленія городовъ на територіи литовского народа. Jo diplominis darbas.

2) Žalgirio mūšis. „Lietuvių Tautoje".

3) Kronisto XVI amžiaus Simano Grunau reikalu. „Švietimo darbas" 1922 m.

4) „Mažosios Lietuvos praeities bruožai", rinkiny „Kovo 20 diena 1921 m.", kurį jis redagavo.

5) Radvilų kultūros darbai Kėdainiuose. „Mūsų Žodis".

6) „Vytautas Didysis Vilniuje". Dvylikos metų Lietuvos nepriklausomybės atgijimui paminėti. Šaulių Sąjungos leidinys.

Jo redaguoti: 7) Vladislavo Smolenskio lenkų tautos istorija. Antano Kasakaičio vertimas. Kaunas, 1925 m.

8) Josef Pfitzner'io Didysis Lietuvos Kunigaikštis Vytautas kaip politikas. Autoriui leidus, Lietuvos univ. prof. Jonui Yčui redaguojant, vertimą parūpino J. Talmantas. 1930 m.

Paskutinis jo veikalas, kurį čia į pasaulį leidžiame, tai „Biržai". Šį veikalą užbaigė ir spaudai paruošė šių metų balandžio mėnesio pabaigoje. Vasaros atostogoms užėjus spausdinimas užtruko, o autoriui susirgus ir visai buvo sustojęs. Todėl jo pavedamas aš pasiėmiau šios knygos leidimą prižiūrėti ir iki galui privesti. Jis, būdamas Paryžiaus klinikoje, gyvai domėjosi spausdinimo eiga ir jam buvo siuntinėjamos klišių nuotraukos ir tartasi dėl kai kurių teksto vietų. Jam pritarus, buvo įdėtas kunigaikščio Jonušo Radvilos paminklo atidarymo iškilmių aprašymas su iliustracijomis ir Alfredo Tiškevičiaus biografija.

Nors buvo labai skubiai darbas varomas, bet nepavyko iki jo pagrįžimo šios knygos išspausdinti.

Gruodžio mėn. 14 dieną, jam iš užsienio pagrįžus, parodžiau jau visą knygą surinktą ir sulaužytą. Jis atsidėjęs peržiūrėjo ir pareiškė savo pasitenkinimą. — Tai gal bus iki švenčių pabaigta spausdinti, ir aš galėsiu duoti Biržams Kalėdų dovanoms. — Deja, nebesulaukė Kalėdų. Gruodžio mėn. 17 d. apie 6 val. ryto užmerkė akis, amžinai atsiskirdamas su savo šeima, giminėmis, mokslo įstaiga, savo draugais ir savo mylimais Biržais, kuriuos jis taip mylėjo ir kur buvo ketinęs savo paskutinius gyvenimo metus praleisti, sekdamas savo mylimo dėdės St. Dagilio pavyzdžiu. Gruodžio 20 d. palaidotas Kauno evangelikų kapinėse.

Kodėl jis ėmėsi Biržų monografijos rašyti? Gal tik dėl to, kad jis biržėnas, kuris norėtų išaukštinti savo gimtąjį miestą? Ne, jis aprašė šio miesto praeitį dėl to, kad Biržai nėra tuščias vardas Lietuvos istorijai. Biržai — kunigaikščių Radvilų sostinė, tų kunigaikščių, kurie buvo pionieriai Lietuvos nepriklausomybės, troško matyti savo gimtąjį kraštą vėl atgimusį ir atstatytą, savo praeities vertą, kada garbingi Lietuvos valdovai vadovavo mūsų tautai, taip aukštai iškilusiai visos Europos kaimynų akyse.

Biržų monografija tai yra tik įvadas į didesnį prof. Jono rengtąjį veikalą kunigaikščių Radvilų reikšmei išaiškinti. Jis rinko medžiagą Stockholme, parsigabeno Jonušo XI sutarties Kėdainiuose su švedais padarytas fotografiškas nuotraukas, parsivežė iš Paryžiaus dokumentų nuorašus, kurie įrodo, kad Radvilų žygius pateisino pats tuolaikinis Lenkijos karalius Jonas Kazimieras, ratifikuodamas su švedais sutartis. Tai turėjo būti kapitalinis darbas, kurį jau kiti turės užbaigti.

Prof. Jonui Yčui mirus, Lietuva neteko vieno geriausių jai atsidavusių visa širdimi sūnų, universitetas — didelės dar besivystančios mokslo pajėgos, studentai — mylimo mokytojo-patarėjo, profesoriai — gero, nuoširdaus, atviro, be jokių intrygų, nepersisunkusio partijiniais nuodais, draugo, šeima — savo globėjo užtarytojo ir maitintojo, o Biržai — garbingo biržėno ir gero žmogaus.

Martynas Yčas.

Kalėdos, 1931 m.

...quod aliud inposterum fuerit, institutum, contributionumq. aliarum omnium publicarum laus
per integros Vigintiquinq. annos a Civibus ijsdem, qui l[itte]ras testimonij obsignaras Sigillo Civita
rata, firma, et inviolabilia facere in perpetuum eidem Oppido sive Civitati Buze promi
Nono. Regni vero n[ost]ri Anno secundo. Sigismundus Rex. Sigillum pensile Magni D
iusta benigne annuentes praeinsertas l[itte]ras in omnibus earundem punctis clausulis, articulis
videlicet feriam secundam transferantur. Tum et libertatem ratione desolationis ...
ciali n[ost]ra gratia in annos duodecem prorogandam et concedendam esse duximus, ...
Die XXVII. Mensis Martij Anno D[omi]ni MDCXLII. Regnorum N[ost]r
Episcopatus Vilnen: Coadiutoris. Recepit Vladislaus Kierdey Sac. Reg. M...
gnationis a S. R. M[aies]te D[omi]no meo clementissimo Originale manu S. R. M[aies]tis subscriptum, et Sigillo
dari. Datum Vilnae die 7 Mens. Maij Anno 1642.

J. Radzivill

Jonušo Radvilos autografas.

Jonušo Radvilos antspaudas.

Jonušas XI, Biržų ir Dubingių Kunigaikštis, Lietuvos Didysis Etmonas ir Vilniaus Vaivada.

Jonušui XI,

Biržų ir Dubingių kunigaikščiui,

Lietuvos Didžiajam Etmonui

ir

Vilniaus Vaivadai,

didžiai brangindamas jo atliktuosius darbus, atmindamas jo didžius nuopelnus Lietuvos nepriklausomybės idėjai, skiria šį savo veikalėlį, jo paminklo atidengimo proga Biržų pilyje.

Autorius.

Jonušo XI Radvilos santykiai su Biržų visuomene yra buvę labai glaudūs. Nė vienas Biržų kunigaikštis neatrodo buvęs Biržams toks artimas, kaip jis. Ar bereikia aiškesnio čia įrodymo, kaip Biržų archyve laikomose miesto korespondencijų nuorašų knygose rasti Jonušo laiškai, labai reikšmingi atkurti visiems santykiams tarp kunigaikščio ir Biržų savivaldybės. 1641 m. balandžio mėn. 13 d. pirmame jų kunigaikštis rašo „Sławetnym burmistrom, raycom i wszystkim mieszczanom Miasta mego Birżanskiego“ kad gimęs jam sūnus ir kviečia biržiečius būsimose krikštynose kartu su tėvais pasidžiaugti šiuo Dievo malonės duotuoju džiaugsmu*). Ir kai Biržų miestas skubiai pasiuntė savo sveikinimus per atskirą deputaciją, tai kunigaikštis 1641 m. gegužės mėn. 5 d. atrašo dėkodamas už gerą linkėjimą, „którąście przez posłańców swoich no znak gratulacyi z teraznieyszei pociechy mey oświadczyli mi, którą jako wdzięcznie przyimuję“**).

---

*) Štai visas jo laiškas: „Janusz Radzwił Książe na Birżach i Dubinkach Podkomorzy WoXa Lito Kazimierski, Kamieniecki Sejnienski Starosta Mohilevski Administrarz.

Sławetnym Burmistrom Raicom s wsvystkiemi mieszczanam miasta mego Bikauskiego. Poniewasz Życzliwosci poddanych przeciwko Panom naiwiętszy ztych bywa dowod kiedy tak na smętne rzeczy Panow swych boleją jako y spociech radują się Tedy i ja dobrze rzyczliwosci waszei sobie będąc perswasus czynię was uczastnikami tey pociechy którą Pan Bog dawszy mi syna *Syna* w dom moj zeslać raczył y abyście mi z niej weselić się na krzcinach przyszłych pomogli żądami pilno = jesli sobie tego życzycie żebyście mię też mieli Oliskiego i przytomnego sobie w każdym powodzeniu swoim zatym was Pana Bogu poruczam = z Lubeczach 13 Aprila 1641 7. Radzwił.“

**) „Burmistrom y Raycom miasta mego Birżanskiego = wdzięczniem tey życzliwości waszej ktorąscie... przez poslanów swojch naznak gratulacicy z teraznieyszey pociechy mey oświadczyli mi, którą jako wzdzięcznie przyjmuję tak wzajem obiecuję,zes się niezawiedziecie naszej wdzięczności i ku sobie przychylności. Co się posłała w M. M. tycze na żedno strony targu pozwalami Boże niedzielny targ znieśiony będzie i te która się koło odprawowania go działy zwyczaje już ustają, ale z tego wyzwalić nie mogę, żebyście od sypania wala wolni być mieli wszakże takim sposób wynalazł że ta robota nie będzie (z) wielką. P. Bogu poruczam w Lubeczach 5 maja 1641.

Antra priežastis, kuri mane verčia kviesti skaitytojus atminti aną didįjį Biržų valdovą yra ta, kad Biržų senosios magdeburgijos, kaip matysim vėliau tam tikroj skilty, buvo žymiai paremtos paties Jonušo XI triūsu: jis buvo tikras Biržų globėjas, kuris po Gustavo Adolfo, švedų karaliaus, įsiveržimo į mūsų kraštą, pasistengė skubiai likviduoti Biržuose karo pasėkas, išprašęs iš karaliaus Vladislovo IV patvirtinti jo tėvo privilegiją Biržams ir padaręs iš savo metrikos tos senojo karaliaus Zigmanto III pamatinės privilegijos du nuorašus, kurie irgi iki šiol išliko Biržų miesto archyve. Pats Biržų užleidimas švedų kariuomenei gali atrodyti mums, kaip nepaprastas Jonušo XI susirūpinimas Biržų miesto, pilies ir apylinkės likimu, jis tarytum numatė, kad savo jėgomis negalėsiąs įkūnyti savo politinės programos gyvenime ypač dėl savo galingų priešų — Sapiehų, Gonsievskių, Katkevičių ir kitų puolimo; taip pat nemažas pavojus buvo ir rusai, įsiveržę į Lietuvos vidurį — Vilnių; tai sumetęs su tėvišku skausmu širdyje jis ir pasiryžo įsileisti disciplinuotus švedus, kaip savo sąjungininkus; šie, be abejo, pajėgė apginti brangiuosius jam Biržus. Žodžiu, užtektų mums ir to, norint įrodyti Jonušo XI gerus santykius su Biržais.

Tad, tebūnie man leista šiam Lietuvos politikui ir gerajam Biržų globėjui šiuo veikalu pareikšti didelės garbės ir pagarbos vardu visos patriotiškosios Lietuvos, kuri jau anksčiau pagerbė jo, kaip karo vado, atminimą, paskirdama jį husarų I pulko šefu.

Įžanga.

Autorius nesitiki sukelsiąs ginčų, pasakęs, kad šis darbas žymiai suvėluotas. Jį atlikti patogiausias laikotarpis, atrodo, yra su lietuvių tautos atgijimu pasibaigęs. Tuomet buvo dar Biržų senovės kunigaikštystės organizacija su savo archyvais ir istorijos šaltiniais, tuomet buvo Biržų visuomenėje daugiau atsiminimų apie Radvilus ir Biržų apylinkės senovę. Bet mes, nenusimindami dėl to fakto, tikimės, kad ir šiais laikais galima atkasti iš po dulkių šis bei tas iš tos senovės; teturime apgailestauti, kad tokio prirengiamojo darbo nebuvo mums likimo leista išsamiai atlikti: nelaukdami pradėtojo ir gerai organizuojamojo Biržų muziejaus, leidžiame viešumon savo istoriškus mąstymus apie Biržus, džiaugdamiesi, kad ir tomis žiniomis gal mums pavyks šis bei tas vertas istorijoj paminėti, nuo pranykimo apsaugoti. Eustachas Tiškevičius savo veikale „Birże" irgi tą saugojimo darbą 1869 m. Petrapilio spaustuvėje yra atlikęs. Tai būtų galima jo žiniomis iš vietos, Astrachove viešint surinktomis, pasinaudoti ir būtinai turėti galvoje, kad jam, kaip svetimam žmogui, kaip Tiškevičių šeimos giminiečiui, nebuvo galima Biržų, daugiausia nuo Tiškevičių šeimos slepiamu, archyvu pasinaudoti, dėl to jo veikalo vertė žymiai nukentėjo. Pats p. Eustacho Tiškevičiaus spaudinys pasidarė dabar Lietuvoje nemaža retenybė, įmanoma tik istorijos mėgėjams, kurie supranta lenkų kalbą. Bet, deja, ta kalba labiau ir labiau pamirštama tiek visoje Lietuvoje, tiek pačioje Biržų apylinkėje, kuri labai, turime pažymėti, domisi Biržų praeitimi, todėl mums ir kilo mintis — kuogreičiausia lietuviškai išdėstyti Biržų senovės pamatus; iš dalies tat ir pateisina autoriaus skubėjimą šį veikalą išleisti į pasaulį. Mūsų istorijos pranokėjo Eustacho Tiškevičiaus veikale surinktoji medžiaga mums taip pat brangi ir vertinga, kadangi tokį, kaip jis, žymų Lietuvos visuomeninką ir archeologą neįmanoma à priori įtarti nesąžiningumu ir faktų suklastojimu, nors jo grynai katalikiškas nusistatymas ne visai ga-

rantuoja istorišką objektyvumą, tačiau Lietuvos istorija, atrodo, reikalinga naujo prasitarimo dėl Biržų praeities dar ir kitu sumetimu. Būtent: dėl istorijos mokslo pažangos nuo 1869 metų. Kiekvienam istorijos mėgėjui ir skaitytojui aišku, kad tas beveik šimtas metų yra didžiausias istorijos augimo periodas; pas mus Lietuvoje šiuo laiku atsirado ištisa reformacijos literatūra, prie kurios prisidėjo nemaža įdomių rašytojų, kaip dr. J. Purickis, reformatų kunigai Šepetys ir Jakubėnas, o pirmoje vietoje šaltinių spausdinimas lig paskutinio karo Vilniuje, vadovaujant nenuilstamiems reformacijos istorijos mėgėjams Boleslovui Gruževskiui iš Johanpolio, Henrikui Merčingui, tikrajam rusų valstybės patarėjui ir ordinariniam profesoriui Petrapilyje, kun. dr. K. Kurnatauskiui iš Kelmės ir kitiems. Jų išleisti iki 1915 m. keli tomeliai „Monumenta reformationis Poloniae et Lituaniae" duoda mums nemaža originalinės literatūros bei šaltinių iš reformacijos laikų, o tat ypač svarbu Biržų praeičiai nušviesti. Jie ypač patogūs Tiškevičiaus tikybiškai nuspalvinto veikalo kontrolei, ypač kai pasidarė galima reformacijos vyrus, Biržų Radvilus iš jų pačių autentiškų pareiškimų pažinti. Iki šiol atspaudinta XVI amžiaus liekanų 201 pusl.; tiek pirmos serijos I sąsiuvinis, tiek pat yra mūsų darbui brangintinas IV serijos II sąsiuvinis, kuriame sudėti Lietuvos sinodų protokolai nuo 1611 iki 1625 m., taip pat pravers IV serijos I sąsiuvinis: Lietuvos sinodų ir reformacijos bažnyčios sesijų sąrašas nuo 1611 iki 1913 m. Biržai ir jų visuomenė su istoriškais šaltiniais irgi prisidėjo prie to kilnaus darbo, nes vienas protokolų kodeksas yra iš Biržų imtas; jis buvęs nurašytas vieno XVII amž. Biržų superintendento reikalams, ir patekęs į rankas mums iš Vilniaus kolegijos archyvo, pasidarė kaip padedamasis rankraštis Vilniaus kitam originalui pataisyti arba net iššifruoti. Taip pat Biržų kunigaikščių Radvilų reikalams pagamintas vienas protokolo nuorašas pasidarė žinomas leidėjams, kaip Nesvyžiaus kodeksas. Paskutinis Didysis karas sutrukdė, nors reikia tikėtis ne amžinai, šitą šaltinių spausdinimo darbą. Būtinai reikia, kad ir mūsų nepriklausomoje Lietuvoje, betvarkant visas mokslo šakas, veikiai būtų sutvarkytas archyvo šaltinių leidimas.

Rašiau šį darbą kuomažiausiai žiūrėdamas tikybinių kivirčų, laikydamasis gyvam žmogui galimo objektyvumo ir teturėjau vieną tikslą — eiti su savo skaitytojais pažinti senovės Biržų

vaizdą ir jei man pavyko kaikurias detales ir svarbesniuosius momentus atvaizduoti, tai, tariuos, savo tikslą jau iš dalies pasiekęs ir Biržų šviesuomenei tuo patarnavęs, nes turiu visuomet galvoje, kad mokslo darbas neįmanomas, kaip galutinės išvados, ir tik stojus dirbti visai eilei darbininkų, bendrai visiems pasidarbavus, pamažu prisiartinama prie tiesos. Reikia džiaugtis, kad Biržų archyvų padėjimas kiek pagerėjo, ir būsimieji istorijos darbininkai neišsemiamų tėmų savo studijoms galės rasti; pirmiausia domėdamies ekonomine bei ūkio istorija jau galės pasinaudoti gausinga archyvine medžiaga, kuri iš Astravo archyvo pateko į Biržų muziejų.

Atrodo, kad fantazijoms, prasimanytai istorijai čia maža vietos, jei būsimieji istorikai laikysis šaltinių. Aš esu giliai įsitikinęs, kad Biržų apylinkės ir miesto senovė anksčiau kaip XV—XVI amžiuje yra kuomažiausiai žinoma. Lietuvos istorijos žemėlapis dar, deja, nepagamintas, bet medžiaga jau renkama ir iš spausdintų Tiubingeno privatdocento p. H. Mortensen'o darbų yra šiek-tiek paaiškėjusi. Jis prie savo veikalo — „Lietuvių kelionės" („Litauische Wanderungen") pridėjo mažą žemėlapėlį tam laikotarpiui, kada lietuviai aukštaičiai dar nebuvo priėję prie Kuršmarės ir dideli žemės plotai, uždengti miškų ir balų, skyrė juos nuo Kuršės ir Kuršmarės. Ištisas miškų plotas jau atrodo prasidėjęs už Panevėžio ir ėjo į šiaurę iki Kuršės didžiųjų upių arterijos, vadinamos Lėlupės. Taigi, atsargiam tyrinėtojui čia lyg ir įspėjimas, kad apie Biržus dar tuomet nebūta kolonizacijos ir Biržų apylinkės istorija lyg dar nebūtų galima XIII—XIV šimtmetyje.

Radvilų, kaip turtingųjų Lietuvos žemvaldžių istorija XV amžiuje, įmanoma vien tradicijos istoriniais duomenimis, Radvilai dar net neprisiartino prie Biržų. Paskutinis mums žinomas rašytojas V. Semkovič'ius yra pagaminęs mažą žemėlapėlį savo veikale. Radvilų gušta yra jo surasta toli nuo Biržų į pietus. Radvilų pranokėjai Astykai turėję dvarus pas Kernavą, Giedraičius, Dubingius ir Ukmergę. Jų vardai: Šešuoliai, Širvintai, Beržai, Sirpučiškis (pas Dievaltuvą), Upnikai, Kernava ir Viršulai. Dubingiai dar nepriklausė Radvilams, bet buvo Giedraičių kunigaikščių nuosavybė. Santykiai su Sirpučiu ir Lizdeika XIII amžiuje dar ne visai minėtam autoriui aiškūs, bet paaiškėjo vienas dalykas, būtent: kad Lietuvos priešakyje atsistojo nauja dinasti-

ja, iš Žemaičių (Ariogalos) kilusi. Radvilai, kaip kiti Kernavos apylinkės kunigaikščiai ir kunigaikštėliai, mediatizavosi, ėjo pagonių dvasininkų pareigas arba pasidarė stambūs žemvaldžiai ir visai neteko politinio suverenumo. Tuo būdu ir tenka mums su Biržų kunigaikštystės žila senove atsisveikinti ir jos sudarymą trumpai šitaip atvaizduoti: įsigiję Dubingius, Radvilai pamažu stumėsi į šiaurę išvien su lietuvių masėmis, pripirkdami dvarus ir kultūrines žemes, ėjo per Aluntą, Vyžainius, Svedasus, Pandėlį, Papilį ir per ilgą laikotarpį nuėjo iki Biržų ir Nemunėlio Radviliškio, savo sustiprintais punktais ir pilimis sudarydami sienas tarp Lituvos ir latvių gyvenamų kraštų. Ekonominė jų organizacija ir jų nuopelnai senovėje taip mums atrodo: Lietuvos šiaurėje, dėl jų politinės ir ekonominės galybės, pradėjo pulsuoti gyvumas ir reikštis etnografinis savarankiškumas, kuris daro ir dabar Biržų apylinkės žmogų lyg puslatvį, bet iš tikro stipriai susirišusį su visa Lietuva*), nes istorijos praeityje maža iš šalies teparemtos kovos ir gyvenimo rūpesčiai sudaro biržiečiams gerą tautinę ir patriotišką mokyklą.

Tarus šiuos trumpus žodžius, galima jau leisti viešumon ši darbelį.

Autorius.

---

*) Ištikro tat atsitiko pradžioj atgaivintos lietuvių spaudos „Lietuvių Laikraštyje". Jau Nr. 23 įdėta Biržų pilis su trumpučiu Biržų paminėjimu, o Nr. 37 įdėtas redakcijos prašymas kam nors plačiau aiškinti klausimą, kurį H. Senkevičius savo apysakoje, antrašte „Potop", visiškai kunigaikščio Jonušo „Radvyliaus" nenaudai ir jam pasmerkti išsprendė: ar kunigaikštis Janušas Radvylius pardavikas? „Redakcija pasakys širdingai ačiū, jei kas savo pažiūros(as) ant to dalyko teiksis patalpinti mūsų laikrašty". To pat laikraščio Nr. 37 pradėta aprašinėti lietuviškai Biržų praeitis; aprašymas ėjo per kelius N-rius (Nr. 38 ir 39). Autorius — istorijai dėstyti pasinaudojęs E. Tyszkevičiaus lenkiška monografija, sako apie dabartinio Biržus baigdamas taip: „Kas link paties miestelio gyventojų, tai „lenkai" kurie maišo lenkišką kalbą su lietuviškąja, nors yra iš inteligentijos tikrų lietuvių. Pramonė visa žydų rankose ir tik 2 sąkrovos krikščionių su gudiškais parašais. Martynas Yčas".

Apie Biržų įkūrimą.

Apie Biržų įkūrimą tegalima problematiškai kalbėti, nes miesto pradžia yra mažai susekama ir miesto įkūrimą istorija pastebi tik tuomet, kai miestas jau buvo. Biržų visuomenei, kaip lietuviškos visuomenės daliai, taip pat reikėjo besiginčijant su lenkų tauta, senumą falsifikuoti, tad Biržų miesto, kaip ir kitų Lietuvos miestų senumą buvo linkę istorikai visokiais plepalais bei legendomis didinti. Pavyzdžiui, 1868 metais jie padavė per atstovus — miesto galvą Karolį, Jono sūnų, Miežiūną ir jo padėjėjus Tomą Ruplėną ir Jokūbą Tarilį rusų valdovui Aleksandrui II prašymą, kur argumentavo Biržų miesto senumą, būtent: Magdeburgo teisės, esą, įvestos Krokuvos miestui lenkų karaliaus Boleslovo 1257 m., o pirmas minimas istorijoje Radvila Steponas 1296 m. ar nesąs pirmas Biržų laisvių ?steigėjas? Žinomi, esą, Biržų gaisrai 1304 ir 1356 m., o Biržų miesto deputatai išvien su kitų miestų — Krokuvos, Poznanės, Vilniaus, Kėdainių ir k. atstovais dalyvavę rinkimuose ir vainikavimuose lenkų karalių Vladislovo IV 1632 m., Jono Kazimiero 1648 m. ir Jono III Sobieskio 1674 m. Per švedų karą 1629 m. buvo įvestas Biržų mieste naujas mokestis, vadinamas „dūminiu“ arba nuo kūrenamojo na-

---

Доказательства древности нѣкогда города нынѣ именуемаго М: Биржъ о принадлежности оному пожалованныхъ разно временно потомственно земляхъ, городскихъ доходахъ, правахъ, принадлежности онаго, не къ владѣльческой Помѣщичьей власти или ихъ управленію, но къ Республикѣ и достоинствѣ городскихъ обывателей именно: 1-е) Уставъ или учрежденіе на Нѣмецкомъ языкѣ, даннымъ Г: Биржѣ актъ за подлежащимъ засвидѣтельствованіемъ, Мая 16-го дня 1691 года наслѣдственною Вотчиннецею Княжествъ Биржанскаго и Слуцкаго съ прочимъ областями, Дочерью Князя Богуслава Янусова Радзивилла, Людвигою Каролиною по супружеству Маркграфинею Бранденбургскою, Фальцграфинею Неубургскою изъ коего между прочимъ о событіяхъ и свѣденіяхъ относительно Г. Биржъ видно а) что Король Польскій Болеславъ учредилъ въ г. Краковѣ въ 1257 г. права Магдебургскія впослѣдствіи таковыя въ числѣ прочихъ привелигированныхъ принадлежащихъ Республикѣ подарены и г. Биржѣ — б) упоми-

mo. Tas mokestis buvęs 1673 m. panaikintas. Nuo pirmojo minėto Biržų gaisro iki pirmosios karaliaus duotos privilegijos 1589 m. kovo mė. 9 d. Biržai gyvavę 285 metus, o ligi šio Miežiūno prašymo rusų carui priskaitoma buvo 564 metai. Tikros žinios Biržų senumui įrodyti esą žuvę Šekstininkų dvaro gaisre pas bajorą Niepokoičickį; tatai patvirtinta surašytuose protestuose Vilniaus tribunole, centralinėje komisijoje ir Upytos ar Panevėžio apskričio teisme, kai buvo bylinėjamasi 1817 m. Biržų visuomenės su grapu Tiškevičium. Tai viena Biržų senumo versija, kurios dėl sudegimo neva dokumentų, laikytų aps. dvarininką Niepokoičickį, negalima dabar patikrinti. Taigi, Biržų istoriją galima pradėti nuo lenkų karaliaus privilegijos 1589 m. kovo mėn. 9 d. Zigmanto III malonės Biržams raštas buvęs, kaip jo tekstas liudija, išprašytas kunigaikščio Krisiaus I Radvilo, pakartojant jo tėvo Juozo Radvilos, kurį klaidingai Miežiūno prašymas pavadino Mikaloju Ruduoju, (gimė 1512 m., o mirė 1584 m.). Tos privilegijos teksto du nuorašai yra Biržų globojami. Štai tos privilegijos tekstas:

„In nomine sanctae et individuae Trinitatis Patris et filii et spiritus sancti Amen.

Quod cum Humanae naturae ea sit fragilitas ut omnium rerum et actionum etiam quae splendore atque authoritate immortalem expostulare videntur memoriam facile nos caperet oblivio et quae in usum et commodum Hominum studio labore atque diligentia conduntur, statuuntur et perficiuntur, temporis diuturnitate brevi evanescerint nisi literarum apiabus consignata facili ad cognoscendum et repetendum cuique sese exhiberent via,

---

нается въ 1296 году о Князѣ Стефанѣ Радзивиллѣ и едва ли не онъ былъ первоначальнымъ основателемъ свободъ съ пожалованіями Г. Биржѣ — в) упоминается также объ истребленіи онаго пожарами въ особенности во время военныхъ дѣйствій въ 1304 и 1356 годахъ. — г) какъ этотъ Г. Бирже былъ привелигированъ принадлежа къ Республикѣ, то Депутаты онаго съ таковыми же Городовъ Кракова, Познани, Вильно, Кейданъ и прочихъ участвовали при выборѣ и Коронаціи Королей Польскихъ: Владислава IV въ 1632, Іоанна Казиміра 1648, и Іоанна III Собѣсскаго 1674 годахъ — д) Во время войны съ Шведами въ 1629 году назначена была подать отъ Г. Биржъ подъ названіемъ подымнаго, но таковая уничтожена въ 1673 году этимъ доказывается: что отъ времени перваго изъ таковыхъ пожаровъ до 9 Марта 1589 года Г. Бирже существовалъ 285 лѣтъ, и отъ того по настоящее время 564 года.

proinde ut illa quae nonnunquam praeclare et gloriose gesta sunt sic iura privilegia et statuta Principum benevolentia in usum hominum concessa et donata, sagax hominum industria locis mandare adinvenit et consevit.

Nos etiam Sigismundus III, Rex Polonie, magnus Dux Litvaniae, Russiae, Prussiae, Samogitiae, Mazoviae, Livoniae etc nec non Regni Sueciae Primus Heres et futurus Rex significamus tenore Praesentium quorum interest universis et singulis hanc notitiam habiturus, quod cum Illustrissmus et Magnificentissimus Christophorus Radziwil Dux in Birze et Dubinki Palatinus Vilnensis Supremus Exercituum Magni Duc. Litvaniae Solecensis, Kokenhausensis, Urzendovensis Borisoviensis get*) Capitanens Exposuisset nobis Propter splendorem ornatumque Patriae et nominis et defensionem loci atque Reipub(licae): se in anim induxisse et suscepisse Oppidum Patriam et Hereditarium Birze ex lapedi et cocto latere velle exaedificare arcemque et oppidum ipsum contra insultis Hostis Moschi cuius finibus proximum est incursionesque ac repellendum aptum praesidiis firmare et communire. Et quando quidem Rempublicam hanc nostram et opibus optime auctam et praesidiis quamm plurimus undique firmatam et stabilitam tum et civitates optime constitutas esse cupiamus studium hoc et operam Magnifici Christophori Radziwil quo et Reipub. signitatem amplitudinemque adaugere et tueri, et Patria**) splendorem locis illustrare non sine magnis sumptibus suscepit vehementer non possumus non probare in fundationem et munitionem oppidi BIRZE cuius nomen denominationem Patriae Radziviliorum ahbet libenter assentimur et approbamus, ac ut tanto majori dilligentia et studio opus inchoatum perfici et frequentia hominum compleri possit, quos libertatum dulcedo et convocare sive allicere et acuere atque excitare consvevit, tum propter Praeclara et amplissime familiae Radzivilor. Reip. huic atque Praedescessoribus nostris Regibus Poloniae et Magnis Ducibus Litvaniae pacis et belli temporibus praestita merita ipsiusque Christophori Radziwil singularem virtutem et dignitatem quibus a sed ornans et amplificans quasi perpetuis nexibus obstricti et obligati tenemur tum Reip. nostrae dignitatem quam privatorum opes et praesidia amplificant et tuentur oppidum

---

*) Cod. (2-ra sudėvėta privilegijos kopija) sak.: Qu etc.
**) Patriae (Cod. B.).

BIRZE iure civili donandum et certis praerogativis atque libertatibus et speciali gratia nostra Regia exornandum duximus et praesentibus donamus et exornamus.

Inprimisque Oppido BIRZE ac omnibus illius Incolis praesentibus et futuris JUS TEUTONICUM quod Magdeburgense vocatur et cuiusmodi civitas nostro Vilna utitur damus et concedimus: Removendo ab oppido praefato omnia iuria terrestria M.D.L.: caeteras consuetudines quae ius Teutonicum perturbare consveverint eximendoque illud ac cives Suburbanos ac incolas Illius omnes intra limite consistentes paesentes et futuros, ab omni iurisdictione et potestate omnium et singulorum M.D.L. palatinorum, castellanorum, Capitaneorum, Iudicum, Subiudicum et puorum vis Magistratum Judicalium ac eorum tribunalium ita quod eorum ipsis aut eorum aliquo pro causis tam magnis quam parvis et quibusvis excessibus vel rebus citati pavere et respondere aut ob non pavitionem et condemnationem quancunque poenas aliquas pati et subire non teneantur verum coram Advocato et Magistratu suae civitatis tantummodo iure Teutonico respondebunt cuiqui dem Advocato et Scabinis ac Magistratui Civitatis praedictae legittimis omnibus et singulis causis tam civilibus quam criminalibus sive capitalibus puta furti homicidis membrorum mutilationis incendii et quorumvis maleficiorum et excessuum plenam facultatem et auctoritatem tribuimus et concedimus iudicandi intra metas et limites eiusdem oppidi jure Teutonico ac sedem illius formam animadvertendam innoxios et cordigendos excessus itaut in aliis tam Regni quam Mag. Duv. Litv. civitatibus maxime vero Vilnae observatur integra tamen Permanente via appelationis ad Heredem et Dominum oppidi eiusdem, at literasa autem et actiones civitatis obsignantes oppido Birze in stemma sive publicum insigne donamus et assignamus Vexillum album et in illius medio aquila nigra hoc quod cernis modo depictum, quod in stemma seu insigne perpetuum eiusdem civitais esse volumus omnes etiam et singulos cives eius oppidi Birze tumet societates et Collegia Artificum quorumvis instituta in codem oppido et in posterum instituenda in praeroagtivis et existimatione civibus et Societatibus ac Collegiis Civitatis Vilnensis aliarumque Mag. Duc. Lit. civitatum adaquamus et pares esse volumus. Deinde vero quod fori septimanalis et nundinarum recte constituta ratio, non parum etiam inrcementi et amplitudinis ad-

ferre consvevit civitatibus et oppilis, in eo oppido seu civitate Birze forum septimanale bis inqualibet septimana peragens, unum videlicet Die Dominico aliud feria quinta constituimus. Annualia autem sive mercatus binis temporibus anni indicimus et ordinamus Primum quidem professio Purificationis Beatae Virginis Mariae alterum pro festo nativitatis Joannis aptistae iusta calendarium Romanum ad quos quidem mercatus liberum esse volumus, ut omnes cuiuscumque gentis et nationis mercatores, rectores, negatiatores et artifices caeterique homines venire possint modo non sint eius modi quos iura ferre non permitant facultatemque hebant in eodem oppido a die incepti mercatus per quathuordecim dies contunuos omnis generis negotiationes exercentes atque tam equos Buoves, agnos, capros, porces et animalia quavis ma ioraet minutiora*) alias etiam merces in pannis et arimatibus, victualibus et supellectili quavis, et aliis omnibus in universum marcimoniis, tam domesticis, quam exoticis nullis paenitus exceptis venderi, commutari, contractus de illis fae ciendi aliaque omnia et singula agendi exercendique *qae in celeberrimis eiam mercatibus nundinis exerceri solet. Et cum ex antiquo Vilna Rigam euntibus et redeuntibus iter per civitatem Birsensem fuerit usitatem et institutum Sed praeteritis annis propter arcium finitimarum circa Dzvinam ac cum hoste Moscho occupationem est mutatum et per Surdaki institutum verum liberata hoc metu universa illa provincia iter illud civitati irsensi restituimus instituimus que et decernimus ut Vilna Rigam versus, tam negatores et caeteri homines et vectores euntes non alio itinere quam per Onikszty, Kupiszki et Birze qua commodior et melior via est proficiscantur, iterque illud tamquam Publicum et usitatum habeant et sequantur et per Surdaki qua hactemus commeare consueverant amplius proficiscere non audeant et praesumant, ut autem ad inhabitandam et incolendam eam civitatem, in que ornanda et munienda sumptus non mediocres ipse Illustris et Magnificus Christophorus Radziwil facturum est eo facilius homines inviten tur reddaturque populsior et opulentior eandamque omnesque illius incolas gaudetes Jure civitatis eximimus et liberos facimus temporibus perpetuis a Solutione Teloneorum Pontalium aggeralium ac aliorum quocunque nomine tam in bonis nostris, quam in bonis nobilium quo modolibet institarum et instuendorum, con-

*) Cod. B.

cessorum et concessorum et generaliter ab omni carundam exactione a mercibus quibuscunque quocunque nomine vocantur tam per terram quam etiam per flumina navigabilia secundo vel etiam adverso flumine per magnum Ducatum Lithuaniae et caeteras eiusdem Ducatus Ditiones in perpetuum liberi sint. Ad extremum ut beneficia beneficiis cumulantur candem civitatem seu oppidum Birze uti novum et nunc primum locatum eximimus et liberum facimus a Solutione Telonei qualis in Magno Ducatu Lituaniae hoc tempore usitati quodque vetus vocatur et si quod aliud in posterum fuerit institutum contributionumque aliarum omnium publicarum laudatarum et laudandarum quocunque illa nomine et instituto conferuntur vel Conferentur ad viginti quinque anorum decursum earundem Contributionum praefectis et Questoribus denunciatum esse volumus mandantes ut ab eo tempore per integros viginti quinque annos a civis iisdem literas testimonii obsignatas sigello civitatis praedictae a nobis privilegiatae Birze vel sui Domini produxerint Contributiones nullas Publicas constitutas et in posterum constituendas ab iisdem vel mercibus eorum exigere praesumandifficultatesque eo nomine fecissent. Qua omnia superius expresse descripta rata*) firma et inviolabilia facerem perpetuum eidem oppido sive civitati Birze promitimus atque in eorum fidem et testimonium praesentes manu Nostra Sigilli Magni Ducatus Lituaniae mandavimus. Data Varsoviae in comitiis generalibus die nona Martii Anno Domini MDLXXXIX Regni vero nostro II.

Sigismundus Rex.

Gabriel Woyna, Magnus Ducatus
Lithuaniae Notarius.

Janusz Radziwił Xiąże na Birżach i Dubinkach Podkomorzy W. X. L. Administrator Mohyloviensis Kaziemirski Kamieniecki Bystrzycki etc. Starosta czyni wiadomo, iż życząc żeby nietylko miasto moje Birżańskie o swych wiedząc wolnościach ozdoby i incrementa swoje miało ale też y obcy ludzie pod tęż się prawa przywileju J. P. Króla Zygmunta trzeciego, który się w Metryce naszei znayduie dla wiadomości wszystkich extractem wydać roz-

*) Cod. A neišskaitoma, taigi imta iš Cod. B.

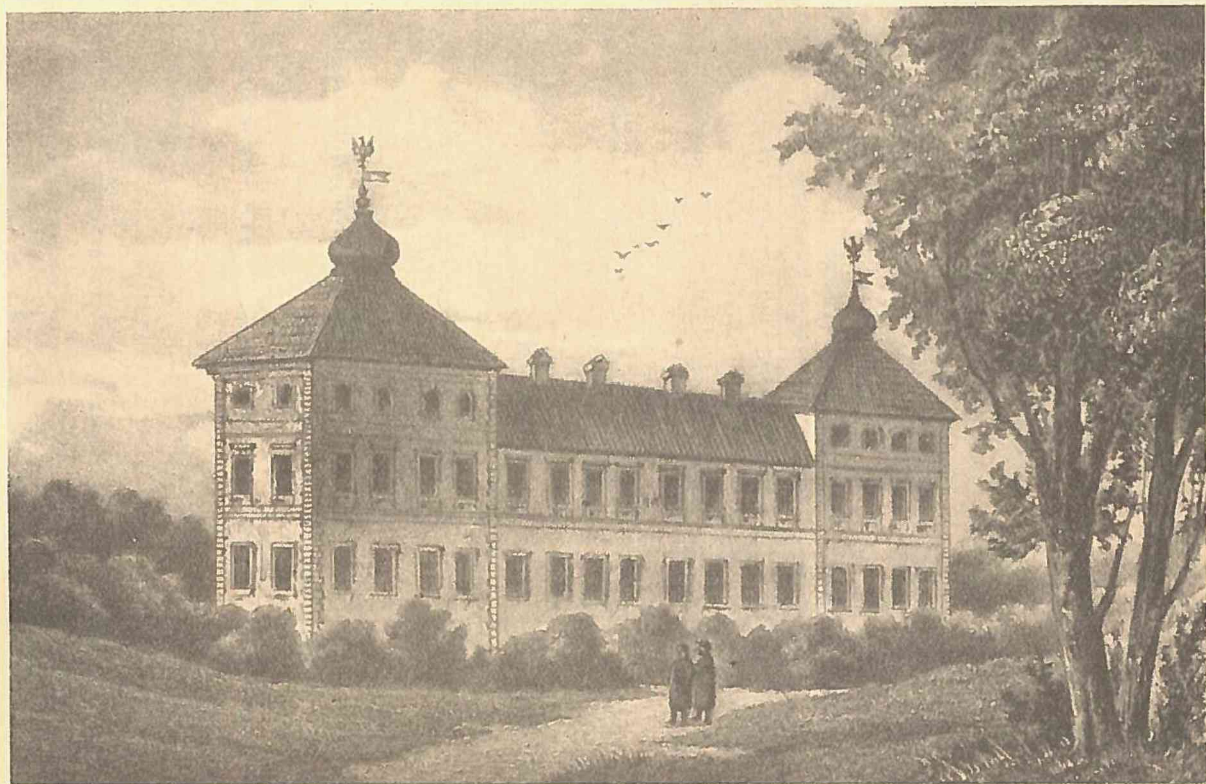
kazaliśmy dla lepszei wiary z podpisem i pieczęci naszei dat w Jaszunach 20 janur 1642. L. S.

. J. **Radziwiłł.**

Nos Dei Gratia Carolus Philipus Princeps Electorialis Rheni Dux Bavariae Juliae Cliviae et Montium Comes Veldensis, Sponheimii Marchionis Ravensbergae et Moersis Dominus in Ravenstein Eques Aurei Velleris et S-ti Huberti Gubernator Tyrolensis et Sacrae Caesareae Regisque Majestatis Generalis Campi Marschal etc etc praesentem copiam Serenssimi Regis Sigismundi III et celsissimo Principe Janusz Radziwill approbatam et cum copia in Birsensi Archivo Nostro asservata collatam ac dė Verbo ad Verbum transcriptam pro redintegrando ornamento et restitichando sacramento Civitatis Birsensis non solum confirmare voluimus sed eandem in majorem Rei huius consueto Ducalis cancellariae N-rae sigillo comunniri jusimus Dat Oeniponti N. 18 iunii 1709.

Carolus Philippus Comes palatinus Rheni.

Čia krinta į akis vienas istoriškas dalykas, būtent, pasiryžimas senąjį pro Biržus kelią iš Vilniaus į Rygą atstatyti ir naują kelią per Surdegius išvestą, visai panaikinti; minimi tam tikri grasymai didelėmis pabaudomis už šio parėdymo nepildymą. Tas kelių pakeitimas buvo įvykęs valstybei rūpinantis prekybos su Ryga saugumu, nes rusų kariuomenė buvo senąjį kelią per Biržus pasiėmusi kontroliuoti ir prekybą bei susisiekimą su Ryga per Biržus padariusi negalimą.

Biržų pilis 1701 m.

Dėl Biržų kunigaikštystės.

Biržų miesto, kaip ir atskiros Biržų kunigaikštystės, reikšmė yra jau seniau daug ginčų tarp Lietuvos istorikų sukėlusi. W. Semkowicz, žymus geneologas ir heraldikas, yra pareiškęs nuomonę dėl Radvilų kilimo iš senovės Lietuvos kunigaikščių suverenų ir įrodęs, kad jų žemės buvusios Giedraičių apylinkėj, ir vienas jų, Kristinas Astyk, turėjęs antspaudą su gotišku parašu „de Kiernow", vadinas, buvusios sostinės senosios Traidenio dinastijos, kuri mėgino įsiviešpatauti visoje Lietuvoje prieš Gediminą. P. Semkowicz surado Nesvyžiaus archyve išrašą iš testamento rašyto Kristino Astyko 1442 m. Esą, buvę žinomi iš dokumentų jo keturi sūnūs: Radvila 1411—1478, Stanislovas 1447—1460, Mikalojus 1447—1451 ir Baltras 1447—1š51. Tas išdalinimas tarp jų dvarų patvirtinamas Zigmanto Kęstutaičio dovanojimu Radvilai Naujųjų Musnikų prie Kernavės. Tad, galima manyti, kad jau pirma Radvilos turėjo toje apylinkėje dvarų. Iš to galima padaryti išvadą, kad Radvilos, pradėdami savo genealogiją nuo Kristino Astyko, turėjo žemės nuosavybę prie Kernavės ir priklausė pirmosioms aukštos kilmės lietuvių šeimoms, kilusioms iš Lietuvos kunigaikščių, bet vėliau, įsikūrus Lietuvos monarchijai, virto paprastais bajorais be politiško suverenumo. Dar genealogija gali būti praplėsta Astyko tėvo ir senelio Sirpučio ir Viršilos vardais.*)

Tarp rusų istorininkų — teisės prof. Leontavičiaus ir Lietuvos istorijos tyrinėtojo M. Liubavskio kilo nuomonių skirtumas dėl Radvilų. Leontavičius, kalbėdamas apie Lietuvos kunigaikštystes, nurodė Biržus kaip stambią Radvilų seną kunigaikštystę ir buvo linkęs pradėti Radvilų genealogiją nuo šių senųjų Biržų kunigaikščių. O Liubavskis, laikydamasis istorijos faktų, buvo įsi-

---

*) Žiūrėk Władysław Semkowicz. Tradycja o kniaziowskim pochodzenia Radziwiłłów w. Świetle krytyki hystorycznei z mapą historyczną. Lwów 1921.

tikinęs, kad Radvilai gavo kunigaikščių titulą iš Vokiečių ciesoriaus Karolio V 1549 m., o Lietuvos valdovas Zigmantas Augustas, kaip Radvilų žentas, vedęs jų seserį Barborą, legalizavo tai Brastos seime, duodamas teisę vienai šeimai pasivadinti Biržų ir Dubingių kunigaikščiais, o kitai linijai — Nesvyžiaus ir Olykos. (Žiūr. apie tai žurnale Ministerstva Narodnago Prosvieščenija 1894 m. rugpiūčio mėn. ištrauką M. K. Liubavskio recenzijos „po voprosu ob udielnych kniaziach i miestnom upravleniji v Litovsko-Russkom gosudarstvie".). Iš to paties Zigmanto Augusto yra gauti neapsakomi Radvilų turtai, begalinis žemės plotas ir iš dalies Biržų-Dubingių kunigaikštystė, kurios praeitis ir organizacija liečia daugiau ekonominę Lietuvos istoriją ir, tiksliau sakant, pasibaigė vos šiomis dienomis, kada buvo įvykdyta Lietuvos žemės reforma, susidarius šių dienų Lietuvai. Tai buvo privati perpus suverenė kunigaikštystė, kuri vertėsi turėdama pakankamai kapitalo žemės plotų supirkinėjimu ir jų kultūrinimu. Tam reikalinga buvo daug gyvųjų jėgų ir stambaus kapitalo. Galima manyti, kad kunigaikštystės didinimas ir žemės plotų kultūrinimas buvo varomas ilgus metus, pradedant nuo Vilniaus apylinkės, kuriai galima priskirti Dubingius, vos per tris mylias atstumo nuo Vilniaus. Nuo tos smėlėtos, miškais apaugusios apylinkės prasideda jau senai kolonizuotų žemių ruožas, senovės Lietuvos pylimų apsaugotas tvirtovių ir pilių, pro kurias buvo susisiekiama su Ryga.

Biržai kaip kunigaikštystės centras tepasidarė vos XVI amž. gale, kai apie Biržus visai išnyko miškai ir pelkėtos žemės. Radvilų ekonominis cetras turėjo pasilikti pietuose toliau nuo Biržų. Ilgą laiką tai buvo Svedasai, Vyžainiai, vėliau Papilis. Tuose punktuose rezidavo Radvilos ir augo jų ekonominės organizacijos galybė ir jėgos. Pakelėje į Biržus dar dabar pastebima daug piliakalnių ir tvirtovių, o paskutinė jų rezidencija Papilis irgi rodo, jog žmonių gyventa prie pilies, kurios aiškūs pėdsakai pas Papilio dvarą išlikę, vidurlaukyje, vandeniu apsemtos tvirtovės pavidalo. Visa eilė didelių dvarų, kaip Alunta, Vyžainiai Didieji ir Mažieji, Svedasai, Kamajai, Kupiškis, Pandelis, Papilys ir t. t. iki pačių Biržų buvo supirkinėti Radvilų ir, rodosi, sudarė milžinišką žemių plotą, valdomą Radvilų, kurie turėjo militarinės reikšmės ir beveik jie tebuvo senovėje Lietuvos kariuomenės etmonais ir Vilniaus vaivadomis. Pasišalino iš kunigaikšstystės žem-

valdžiai bajorai, ir laisvi gyventojai turėjo vilkti Radvilų kietą jungą, keldami žemės ūkį ir padėdami jį tvarkyti bei jo pilis ginti. Labai lengva įrodyti Radvilų kunigaikštystės ekonominį stiprumą, nes iš Lietuvos praeities visai aiškus tas teisingas faktas, kad Biržų kunigaikštystę siekė paimti tiek Lenkų karaliai (Sobieski), tiek Prūsų Hohencollernai. Galiūnų rungtynės dėl Biržų, vyrams iš Biržų linijos išmirus, sukėlė tarptautinėje politikoje nemaža triukšmo ir tos linijos įpėdinės mergaitės buvo pageidaujamos beveik visam pasauly kaip turtuolės nuotakos. Papilis, paskutinė prie Biržų kunigaikščių Radvilų rezidencija, buvo vienu metu paversta „Popiel", vadinas, sulenkinta. Jos pilaitė, galbūt, už Biržus senesnė, nes jos plotas, turint galvoj anuos laikus, pakankamas, o didelių karų, taigi ir kareivių būrių, nebūta. Visą apylinkę galėjo laikyti stipri didelė tvirtovė, ir senas vieškelis, iš Svedasų Pandelio į Rygą, aiški strateginė ir ekonominė arterija, taipgi buvo saugomas tos pilies, nuo kurios ir Papilio vardas kilo. Biržų pilis, virtusi XVI amžiuje Radvilų rezidencija, vis dėlto nebuvo tikra Radvilų buveinė iki XVII amž., kai dar Papilyje pas savo tėvus augo ir Papilio mokykloje mokėsi garsusis Biržų kunigaikštis, Lietuvos etmonas, Jonušas Radvila (1512—1555).

Radvilų darbai Biržuose.

Mokslas dabar turėtų išaiškinti, kuris darbas, ar ekonominis ar militarinis, Radvilams rūpėjo. Jei prileisti, kad Biržų savininkai buvo padarę tvenkinį, vadinamą Širvėna dar prieš Biržų pilį pastatydindami, tai galima manyti, kad ūkio organizavimas jiems pirmiausia rūpėjo anais laikais. Bet, kadangi Biržų ponai — Radvilai beveik ištisus du šimtmečius būdavo Vilniaus vaivados ir dar be to, Lietuvos kariuomenės vadai - etmonai, tai neabejotinas dalykas, kad kariškasis veikimas daugiausia jiems yra rūpėjęs. Sutvirtinimas Biržų pilies ir miesto, kuris neabejotinai buvo pilies pirmtakūnas, šiuo atžvilgiu įgyja didelės reikšmės ypač turint galvoje, kad XV šimtmetis buvo pradžia kovos dėl Baltijos pakraščių ir Biržai, kaip tvirtovė, Lietuvos istorijoj buvo pirmaeilė, vadovaujamoji vieta. Todėl Radvilų šeima ir ypatingai jų galva, kaip Biržų kunigaikštystės savininkas, galėjo pretenduoti visos Lietuvos jėgoms vadovauti.

Jų civiliai darbai, be abejo, prasidėjo tvenkinio sudarymu Apaščios upės tekmėje, toje vietoje, kur dabar yra kelias iš Astravo dvaro į Rimkuškių b. kaimą. „Padaryti tokią aukštą vandeniui užtvarą galėjo tik didelio ploto savininkas ir visos kunigaikštystės ponas. Dar ir dabar tas technikos laimėjimas sudaro nepaprastą reginį. Dviejų Biržų upių — Agluonos ir Apaščios vanduo sustabdytas ir teikia savo jėga technikos sumanymams daug energijos, sunaudojamos ir dabar malūnams ir kitokiems fabrikams ir ypač elektros šviesai.

Senovės vietovardžiai, reikia manyti, yra daugiausia mūsų kaimynų giminiškų sielų — latvių žodžiai - šaknys, nes ir dabar Kuršės ir Livžemės žemėlapyje randame keletą Biržų ir upių Agluonų, bet mūsų Biržai išbuvo nuo nepamenamų laikų etnografinės Lietuvos ribose, sudarydami Trakų vaivadijos dalį, o paskui, po 1796 metų įterpti į Rusų Imperijos, lietuviškosios Vilniaus gubernijos ir Upytos apskričio dalį; vėliau, kai buvo įsteigta Kauno

Karalienė Barbora

(Atvaizdas imtas iš B. Balinskio t. I „Pisma historiczne"
Warszawa 1843 m.)

gubernija, Biržų teritorija 1844 m. įterpta į Panevėžio apskritį. Bažnyčios atžvilgiu Biržai buvo nuo pat Lietuvos krikšto 1386 m. Vilniaus diecezijoje, ir, tik įsikūrus Kauno gubernijai, nuo 1844 m. priklausė Žemaičių vyskupijos Krinčino dekanatui.

Radvilos nebuvo iš karto Biržų savininkai, bet gavo savo nuosavybėn tą žemės plotą per Onos Radvilaitės vedybas su Fetkoniu Grigaliumi, karaliaus Kazimiero sekretoriumi. Tai buvo duktė Mikalojaus Radvilo, kuris kartu su Jogaila buvo priėmęs krikštą Krokuvoje ir mirė 1460 metais. Fetkonis, jos vyras, mirė 1492 m. ir, būdamas bevaikis, paliko savo žmonai visą žemės turtą, o toji vėl perteikė žemės nuosavybę, taigi ir Biržus, savo broliui Jurgiui, kuris mirė 1541 m. To tat Jurgio duktė, vardu Barbora, buvo patekusi į Lenkijos sostą kaip Zigmanto Augusto žmona, deja, per anksti persiskyrusi su šiuo pasauliu — 1551 m. Dėl jos vedybų iškilo tarp Lietuvos didikų du Mikalojai — Rudasis, Biržų ir Dubingių kunigaikštis ir Juodasis — Nesvyžiaus ir Olykos. Jie abu vienas kitam pusbroliai, parodė istorijoje nemaža gabumų ir ypač Juodasis, įvedęs Lietuvoje evangelikų tikybą, pasižymėjo kaip tikras Lietuvos valdovas. Kad ne vien vestuvių dievaitis Radvilus išaukštino, rodo žinia apie vieną Radvilų, jau prieš šimtą metų, sugebėjusį Lietuvos visuomenėje laimėti nepaprastai aukštą vietą. Senuosiuose dokumentuose, kurių „index corporis historico diplomatici Livoniae, Estoniae, Curoniae", spausdintas Rygoje ir Dorpate, p. Napierskio su numeriu 1913, yra tokia žinia - pranešimas apie Lietuvą Prūsų Ordino viršininkui: esą, dabar tarp Lietuvos ir Livonijos ordino sienos beveik visos jau patikrintos; Lenkų karalius laukiąs, kad Ordinas sudarytų sąjungą prieš Didįjį Naugardą, o iš tikro jam buvusi žadėta vien pagalba kariaujant su Pliskava, be to, esanti jau suskilusi lietuvių sąjunga su totoriais; jei to nebūtų atsitikę, tai Lietuvos didžiuoju kunigaikščiu jau būtų buvęs Radvila (Mikalojus). Tai tikras įrodymas, kad prieš šimtą metų Radvilai savo gabumais taip aukštai jau buvo iškilę Lietuvoje, ir karalienė Barbora, galima sakyti, padarė paskutinį šeimos žygį į galutinį Radvilų laimėjimą.

Iškilę Lietuvoje Radvilai, žinomas dalykas, ir suglobė savo sostinę Biržus, teikdami, kur galėjo, daug laisvių ir valstybės aukščiausios valdžios malonių. Jie tikėjosi, kad jų sostinė sutrauks daug kolonistų iš svetur ir gyvuos kaip prekybos centras

su netolimais Biržams svetimais kraštais. Biržų valdovai, būdami Lietuvos etmonais, buvo sumanę didelių planų ateičiai. Jie tikėjosi gausią tikrą suverenumą savo kunigaikštystei ir galėsią sutvirtinti naują evangelikų tikybą ir, išplatinę ją visoje Lietuvoje, galutinai išvaduoti visą Lietuvą nuo unijos su Lenkais. Tas politinis planas, sujungtas su asmenišku išdidumu, sudarė Lietuvos magnatų tarpe tokius nebičiuliškus santykius, kad Radvilų žygiai buvo uoliai magnatų sekami ir kiek galima trūkdomi visais atžvilgiais. Kai politinė pusiausvyra kiek pasvirdavo Radvilų nenaudai, tai tuojau pasireikšdavo lyg ir militarinė koalicija prieš juos ir jų mylimą rezidenciją: Biržai nuo to nukentėdavo. Šalia švedų galiūnų — Gustavo Adolfo, Karolio XII ir jų generolų, daugiausia teko Biržams iškęsti pavojų iš Chodkevičių, Gonsievskių, Sapiehų ir kitų magnatų, ir Biržų tvirtovė XVIII amžiaus pradžioje turėjo visai iš pasaulio išnykti.

Istorijoje Biržai minimi Rygos archyvyskupo Vilhelmo laiške, rašytame iš Kokenhuzeno jo broliui Prūsų kunigaikščiui Albertui. Jis prašo siųsti jam laiškus per Biržus, nes siunčiama korespondencija per Kuršę sunkiai jį pasiekianti, o iš Biržų miesčiuko, kuris yra Trakų vaivados nuosavybė, tesą 10 mylių kelio iki Kokenhauzen. Laiškas rašytas 1556 m.*) Tikras Biržų savininkas buvo Mikalojaus sūnus Jurgis, ir Biržų savivaldybė labiausiai ėmė gyvuot jo sūnui Krisiui I valdant. Jis įsteigė čia nemažą tvirtovę, suteikė miestui magdeburgo privilegijas, paaukojo miestelėnams 60 valakų žemės ir jo prašymu karalius Zigmantas išdavė Biržams 1589 m. jau pakartotą lotynų kalba raštą, kurio lietuvišką vertimą dar čia pakartosim.

1589 metais kovo mėn. 9 d. Zigmantas III, iš Vazų šeimos, pareiškė pergamine šias teises ir laisves Biržų miestui lotynų kalba, kas lietuviškai maždaug šiaip atrodo:

Mes, Zigmantas III, lenkų karalius, Lietuvos didysis kunigaikštis, Rusų, Prūsų, Žemaičių, Mozūrų, Livonijos ir t. t. (valdovas) ir Švedų karalystės artimiausias įpėdinis ir būsimasis karalius skelbiame esančiųjų žmonių akivaizdoje, kad prakilniausias ir garbingiausias Krisius (Christophorus) Radvila Biržų ir Dubingių kunigaikštis, Vilniaus vaivada, vyriausias Didžiosios Liekuvos kunigaikštystės kariuomenės vadas, Solečnikų, Koken-

---

*) Žinia imta iš E. Tiškevičiaus veikalo „Birže“ p. 121.

husen, Urzendovo, Borisovo ir t. t. seniūnas pareiškė mums ketinimų, kurie puošia Tėvynę, kelia jos ir jo šeimos garbę ir tinka ginti savo vietai ir valstybei: jis esąs sumanęs ir nutaręs savo tėvų ir paveldėtąjį Biržų miestą pastatyti iš akmens ir plytų; taip pat įrengti pilį ir patį miestą, kad galėtų atsispirti priešų maskolių (maskviečių) užpuolimams (valstybės), nes jų sienoms tai artimiausia ir patogiausia tiek įsiveržti, tiek apsiginti vieta (reikalinga) reikalinga įgulos sustiprinti bei sutvirtinti.

Ir kadangi mes geistume matyti šią mūsų valstybę užaugusią kuolabiausiai savo jėgomis (galybe) ir karo jėgomis kuodaugiausia visur ginkluotą ir pastovią ir miestų atžvilgiu kuogeriausiai įrengtą, tai mes negalėtume nepritarti pastangoms ir padarytam Jo Prakilnybės Krisiaus Radvilo darbui, bet turėtume palaikyti ir dauginti Valstybės garbę ir didumą ir Tėvynės žibėjimą vietoje, kad ir aikvojant daug lėšų; negalima nepritarti steigti ir sustiprinti Biržų miestą, kurio vardas reiškia pavadinimą Radvilų tėviškės; mielai pritariame ir sutinkame ir kiek tai gali padauginti pastangas ir stropumą baigiant pradėtąjį darbą ir didinant skaičių miesto gyventojų, kuriuos laisvių malonumas daugiausia patraukia ir paskatina taipgi ir dėl tos garsios galingiausios Radvilų šeimos nuopelnų tiek šiai valstybei, tiek mūsų pranokėjams Lenkų karaliams ir Lietuvos Didiesiems Kunigaikščiams taikos ir karo metu padarytų, ypatingai dėl nepaprasto Krisiaus Radvilo narsumo ir pasitarnavimo, kuriuo save puošdamas, mus suriša su savim kaip nuolatiniais ryšiais, esame verčiami daugindami savo valstybės garbę ir žiūrėdami privačių žmonių jėgų ir kariuomenės, stengtis Biržų miestą apdovanoti civiliu įstatymu ir iš savo karališkos malonės papuošti prerogativomis, laisvėmis ir dovanomis čia gyvenančius ir jų miestą pagražinti.

Pirmiausia Biržų miestui ir jo gyventojams tiek šios dienos, tiek būsimiems duodame ir užleidžiame Vokiečių teisę, kuri vadinama Magdeburgo (teisė), kuria naudojasi mūsų Vilniaus miestas: atitoliname nuo viršuj minėto miesto visas D. L. K. žemių įstatymus; visus papročius, kurie priešinasi vokiečių teisei, mes naikiname, netaikoma piliečiams priemiesčio gyventojams, esantiems jo ribose šiuo laiku ir ateity, ir atleidžiame nuo visokeriopos jurisdikcijos ir priklausomybės visų bendrai ir atskirų Lietuvos vardų katšelionų, seniūnų, teisėjų, pateisėjų ir bet kurių teismo įstaigų bei jų tribunolų taip, kad jie patys , kviečiami kurio

nors valdininko didelėse ir mažose bylose ir reikaluose neprivalėtų bijoti bei atsakyti ir nebūtų verčiami pakęsti už nežiūrėjimą to teismo sprendimo, nebūtų baudžiami, bet vien savo vaito ir magistrato bei lovininkų ir Miesto savo valdininkų klausytų, kaip teisėtų teisėjų visose bylose tiek civilėse, tiek kriminalinėse pav. vagystės, žmogaus užmušimo, sąnarių išnėrimo, padegimo ir kurių nors kitų nusižengimų, duodame teisę to miesto ribose teisti pagal vokiečių įstatymus taip, kaip daroma ir kituose D. L. K. miestuose, ypač jos sostinėje Vilniuje, paliekant apeliacijos teisę įpėdiniui ir miesto ponui; šio miesto raštus ir veiksmus leidžiama žymėti Biržų ženklu: balta vėliava su juodu ereliu, kurio paveikslą čia nupieštą galima matyti, tą antspaudą norime mes duoti šiam miestui; juo gali naudotis visi miestėnai, taip pat draugijos ir amatininkų cechai, kurios bus legalizuotos ir kurias sulyginame su Vilniaus ir kitų miestų cechais.“ Toliau steigiami du turgai kas savaitę — sekmadienį ir ketvirtadienį ir du jomarkai, toliau sakoma: „kadangi iš Vilniaus senas kelias į Rygą ir iš Rygos į Vilnių yra per Riešę, Giedraičius, Balnikus, Anykščius, Kupiškius ir Biržus į Žalią Muižę (prie Rygos), bet neseniai užėmus pasienio pilis arti Dauguvos mūsų priešui Maskvos kunigaikščiui kelias nukrypo per Sudergių miestelį taičiau, išvadavę tas tvirtoves, dabar grąžinom senąjį kelią iš Vilniaus į Rygą per Biržus ir nutarėme, kad kiekvienas, kuris vaikšto iš Vilniaus į Rygą, tiek pirkliai, tiek kito verslo ir luomo žmonės, jau nuo šio laiko, tiek grįždami, tiek ten važiuodami, nevežtų nieko Surdegių keliu, bet iš Anykščių į Kupiškį, per Biržus į Žalią Muižą ligi Rygos, kad to žiūrėtų ponas Vilniaus vaivada ir sugrąžintų savo lėšas, kurias jis panaudos Biržų miesto statybai ir surinkti geriems žmonėms ne be naudos ir pagražinimo mūsų respublikai; todėl jam tą dalyką palengvindami, Biržų miestą ir šių laikų Biržų miestelėnus, taip ir tuos, kurie vėliau gyvens Biržų mieste, visiškai atleidžiame nuo visų muitų, tiltų rinkliavų ir mokesčio už pylimą, ar vis vien kaip būtų pavadinti ir priimti seimo susirinkimuose ir būtų nutarta rinkti mūsų karališkose ir kunigaikščių be bajorų, dvasininkų ir pasauliečių didižosios Lietuvos kunigaikštystės žemėse ir dvaruose; mes leidžiame, norintiems visas prekes vežti, ir atleidžiam visais laikais savo ypatinga malone ir nusiteikimu aukščiau minėtą Biržų miestą ir jo miestelėnus, dabar gyvenančius ir vėliau būsinčius nuo mokėjimo vyriausio muito, didžios Lietuvos

kunigaikštystės renkamo, kurį „senuoju“ vadinam ir nuo visų kitų įvairiais vardais vadinamų muitų, rinkliavų; tuo būdu, kad didžiosios Lietuvos kunigaikštystės ir visų jos žemių kamarose, sargybose, taip pat mūsų privilegijuotuose, kunigaikščių, ponų ir bajorų, tiek dvasininkų, tiek pasauliečių, privilegijuotuose ir neprivilegijuotuose miestuose, Biržų miesčionys, tiek šiuo laiku, tiek vėliau, turėtų visišką prekybos laisvę visais prekybos dalykais, galėtų pardavinėti gėralus, prekiaudami tiek sausumos, tiek vandens keliais, iš svetimų valstybių į mūsų valstybes įveždami visokias prekes ir išveždami ko nori iš kiekvieno miesto, taip pat ir užsienio pirkliai, laikydamies tam tikro saiko ir parduodami akmenimis, svarais ir uolektimis ir prekiaudami, kaip buvo leista, visomis prekėmis, būtų laisvi nuo seno muito, vyriausio ir perkamojo muito, Podliasės, Volynės ir pasienio muito, kur plaukia į didžiosios kunigaikštystės iždą, taip pat nuo vaško ir nuo druskos, nuo visų javų ir taip pat vadinamų šostovščiznos, bžegovščiznos, glovščiznos, jezovščiznos ir nuo visokeriopo gyvulio, nuo arklių visokios rūšies mokesčių ir įvairių rinkliavų, kokiais vardais jos būtų nutartos seimuose ir konvokacijose; mes pasižadam atleisti nuo muitų į mūsų karališkąjį iždą tiek žemės, tiek dvaro ir per tai įsakom kunigaikščiams, ponams vaivadams, storastams, valdininkams, bajorams, dvasininkams ir pasauliečiams neimti iš miestelėnų šitų prekių, neužrašinėti ir nedaryti jokių kliudymų; pradedant nuo šios dienos per 25 metus Biržų miesto pirkliai nemokės ir tik praėjus 25 metams pradės mokėti, pareikalavus ponui Vilniaus vaivadai, ir tam dalykui įrodyti mes įdavėm šį laišką Biržų miestui su mūsų antspaudą, kad niekas nesiaurintų jų teisių, bet laikytųsi mūsų malonės ir jos nelaužytų, kad jūs, vaivados, storastos bei jūsų vietininkai neatsikalbinėtumet, kad nežinot šio dalyko, tai mes įsakėm visuose miestuose ir miesteliuose turgavietėse tai viešai paskelbti. Rašytas Varšuvoje 1589 metais kovo mėn. 9 d. Pasirašė Sigismundus Rex ir patvirtino raštininkas Gabrielis Vojna.“

Radvilų globa.

Matyt, to viso neužteko. Biržų valdovai dar ilgai rūpinos Biržų savivaldybe. Štai 1609 metais kovo mėn. 6 d. išleidžiama Papilyje (taip!) Biržų miestui kunigaikščio Krisiaus II instrukcija, esą, trys Radvilų tarnai ponai Patrikovski, Filipovski ir Modrževski skiriami Biržų savivaldybei sutvirtinti ir prižiūrėti, jie turį atvykti į Biržus reguliariai kas šešios savaitės ir tartis su miesto valdžia del reikalų tvarkymo. Kunigaikštis reiškia noro, kad su svetimais pirkliais, kurie patys Biržuose negyvena, būtų pasielgta griežtai, jų prekės būtų sekvestruotos ir jie būtų priversti atlikti savo pareigas, būtent, naudodamiesi Biržų laisvėmis, atsilygintų miestui ir kunigaikščiui, ko jie dar iki šio laiko nepadarė. Iš kunigaikščio valdinių, kurie turi Biržuose vien namus ir naudojasi Biržų laisvėmis prekyboje, reikalaujama, kad nors jų sūnūs gyventų mieste ir prekiautų, nesislėpdami, visomis prekėmis. Griežtai draudžiama privačiai prekiauti už miesto ribų kertės ir atskiruose namuose, niekas iš miestelėnų ir žemdirbių negali prekiauti su Biržais ne atvirame turguje ir kunigaikščio miesteliuose, kurie priklauso Biržams, turgaus dieną niekas negali pradėti prekybos, jei vaitas neduos ženklo. Saikas ir mastas privalomas viešas, ypač žydams griežtai draudžiama kliudyti krikščionims, bėgti jiems už akių ir supirkinėti turguje netvarkingai. Jei atsirastų turtingas pirklys, kuris panorėtų įsirengti namus turgavietėj, tai tvarkdariams, įkainavus vietą, galėtų sklypą atiduoti žydui, kur jis statydintųs namus, vieni Misano Abramavičiaus namai turi išimtį ir turi pasilikti. Miesto muitas pavedamas tvarkdariams, kurie turi žiūrėti, kad kunigaikščio iždas nebūtų nuomininkų skriaudžiamas. Taip pat turi būti tinkamoje vietoje pastatyta senelių ir ligonių prieglauda ir produktai duodami iš dvaro, taip pat mokykla statoma tvarkdariams susižinojus su ponu Progulbcikiu ar ponu Risinskiu. Biržų Rotušė turi būti gražiai ir skubiai pastatyta ir niekas negali nuo to atsikalbinėti, nes

medžiai bus duodami iš kunigaikščio miškų. Be to, Biržų dvare turi keli žmonės dirbti gontus ir tuos medžio išdirbinius miestelėnai turi pirkti savo namams. Žodžiu, visa kas liečia Biržų miesto tvarką, papuošimą ir naudą, tvarkdariai drauge su miesto valdyba turi sutvarkyti, kaip jiems esu pavedęs. Pasirašė Krisius Radvila.

Taip pat yra išsilikęs kunigaikščio įsakymas iš 1610 metų birželio mėn. 12 d. Jis liečia daugiau vidinę pamaldų tvarką. Sakoma taip: Kadangi kiekvieno reikalo pradžią nuo Viešpaties Dievo, tai Biržų savivaldybė žada šiuo atžvilgiu būti pavyzdys ir paskatinimas. Kiekvienas paprastas žmogelis turi lankyti bažnyčią sekmadienį ir penktadienį per pamaldas. Kuris nebus tomis dienomis bažnyčioje, o bus mieste, turės užmokėti miesto rinkliavą dvyliką lietuviškų grašių. Piliečiai visi sutiko tomis dienomis vaikščioti į pamaldas ir mokėti tris grašius. Tą prižiūrėti turi Krisius Eigva ir Jurgis Kisiel. Miesto knygas, tiek vaito, tiek raštinės, valdyba žada įrišti ir gražiai perrašyti, o dabartines knygas ponas Filipovski užantspaudavo ir pasiėmė peržiūrėti ir žada grąžinti. Visas bylas reikalinga spręsti magdeburgo teisme. Rotušė tikrai bus pradėta statyti birželio mėn. 23 d. Bet, kadangi miesto kasos pinigų tam neužteks, tai ponas Filipovski surado drauge su miesto valdyba, iš kur paimti rotušei statyti lėšų. Kas iš miestelėnų atveš druskos į Biržus, tas turės nekeldamas druskos iš vežimo, pareikšti vaitui, kiek birkavų ar bačkų atvežė, Biržų miestelėnai moka miestui po du grašiu nuo kiekvienos soliankos. Apyniai irgi apdėti rotušės naudai. Ponas vaitas, Jonas Skiporun ir aukščiau minėtas Misan Abramovičius apsiėmė šiais metais pardavinėti apynius ir metams praėjus turi kiti trys pirkliai apynių prekybos imtis. Kiekvieną šv. Martyno dieną jie sumokės 10 kapų už tai miestui. O kas iš Biržų miestelėnų jiems kliudytų, skiriama taip pat 10 kapų į miesto kasą.“

Biržų mieste tarp amatininkų pasižymėjo mėsininkai. Bet pradžioj iš mėsininkų pelno maža naudos tebuvo miesto iždui. Taigi, valdyba susirūpino apriboti mėsininkų skaičių ir pirmą sąrašą tokį nustatė: Urban Mažymanis, Matul Kuprel, Povilas Šmerliak, Čepas Ručianis, Jokūbas Lavrinovič, Jokūbas Skerelė ir žydas Mykolas Jakuško. Kiekvienas išvardintųjų turi miesto naudai mokėti nuo kiekvienos paskerstos galvos, būtent: bulio — po 3 skatikus, karvės — 2 skat., veršiuko — 1, avino — 1 ir avies

— 1; nuo eriuko — pusę skatiko, ožio — 1 sk., ožkos — pusę ir meitelio — 2; nuo kiekvienos lašinių palties — pusė skatiko ir mėsininkai iš eilės po du dežuruoja prie rotušės ir pardavinėja mėsą, o sekmadienį tai gali daryti visi mėsininkai. Įsakyta, kad neatvykus dviem mėsininkam prie rotušės vieną dieną, kuri paskirta pardavinėti mėsai, aukščiau minėtieji moka atskirą pabaudą. Taip pat pabauda nustatyta tiems, kurie kliudys mėsininkams savo darbą dirbti, būtent, į miesto kasą sumoka skatikų kapą. Taip pat skatikų kapą moka ir mėsininkas, kuris neatėjo su mėsa prie rotušės. Teisę tas pabaudas rinkti ateityje nusipirko iš miesto valdybos Krisius Zimmerman ir Aleksandras Beinakovski — Biržų miestelėnai, kurie susitarė su miestu per metus mokėti 14 kapų Biržų pajamoms.

Kitų amatininkų dalykai nebuvo sureguliuoti ir, pavyzdžiui, duonkepių amatas visai nebuvo liestas. Bet įsakyta, kad kiekvienas amatininkas turi laikytis savo amato taisyklių ir prekiauti vien savo dirbiniais, o į kitą prekybą nesikišti. Prekių kaina sureguliuota, taip pat ir svarsčiai sulyginti su Rygos svarsčiais ir išleista bendra taisyklė, kad nė vienas Biržų valsčiaus valdinys neturi teisės niekur kitur pardavinėti, kaip tik pačiame Biržų mieste, taip pat prekiauti druska ir silkėmis gali tiktai mieste, o ne savo ūkyje. Miestas pasiėmė už tokius įsakymus savo valstiečiams kunigaikštį atlyginti. Už kiekvieną linų ir kanapių pundelį pagal Rygos kainas mokama trimis skatikais mažiau valstiečiams, bet druska dviem pinigėliais mažiau. Taip pat nuo kiekvieno pundo geležies ir kitų prekių vėliau bus nustatyta tvirta kaina taip, kad Biržų apylinkės žmonės neturėtų sumetimų vežti į Rygą, bet pirktų prekes pagal Rygos kainas čia pat, Biržuose.

Visos Biržų miesto privilegijos buvo iš naujo patvirtintos po švedų karų Vladislovo IV 1644 m.*) Taip pat miestas buvo at-

---

*) Vladislaus IV dei Gratia Rex Poloniae Magnus Dux, Litvaniae Russiae Prussiae Samogitiae Masoviae Livoniae Smolensiae Czernihovien: ne non Svecorum Vandalorumque hereditarius Rex. Significamus praesentibus literis Nostris, quorum interest universis et singulis. Exhibitas fuisse Coram nobis literas pergamineas mami Eerenissimi olim Parentis Nri (Nostri) desideratissimi subscriptes et sigillo minoris Concellaviae Magni Ducatus Lithuaniae pensili communicatas, sanas, salvas et illaesas omique suspitionis nota carentes, continentes in se certas libertates et immunitats vicitati Illustri Janussii Radziwil Ducis Birzarum et Dubinearum, S. R. Imperij Principis Arcicamararis Magni Ducatus

leistas nuo mokesčių 12-kai metų. Matyt, karas siautė aplink Biržus, kaip Lietuvos iškyšulį, be pasigailėjimo. Priešai buvo aplankę miesto apylinkes su ugnimi ir kardu, pasityčioję iš gyventojų ir apiplėšę savo priešų turtus, kad per 150 metų miestas negalėjo po to atsitaisyti. Neturtas ir griuvėsiai buvo matomi visur. Tik kai kunigaikštystę pradėjo valdyti paskutinis Biržų linijos ainis — kunigaikštis Boguslavas, buvo sustatytas Spinovskio planas ir Biržai gavo pylimą, naujų gatvių ir aikščių. Tas 1662 m. brėžinys buvo Tiškevičiaus matytas ir jo veikale 132-me pusl. yra pažymėta 114 namų, iš jų 11 viešo pobūdžio, kaip antai: rotušė, reformatų, liuterių bažnyčios, mokykla (turbūt žydų) maldos namai, vaito ir jo padėjėjo namai, miesto raštininko, kunigo, daktaro, mokytojo ir be to budelio viešas namas. Amatininkų ten pažymėta 52: 5 kalviai, 3 siuvėjai, 5 batsiuviai, 3 puodžiai, 3 mėsininkai, 3 dailidės, 2 staliai, 2 mūrininkai, 2 ratdailiai, 2 malūnininkai, 2 duonkepiai, 2 kailiadirbiai, du odų išdirbėjai, daktaras Jokūbas, smuikininkas vardu Žilka, barzdaskutis, stiklius, katilius ir tepliorius (maliorius). Miestelėnų namų 51; žydų visai nėra.

Kunigaikštis Boguslovas, norėdamas atgaivinti magdeburgiją ir iš naujo pertvarkyti miestą, turėjo remtis taisyklėmis, kurias jis gavo iš miesto valdybos. Jam buvo pareikšta, kad no-

---

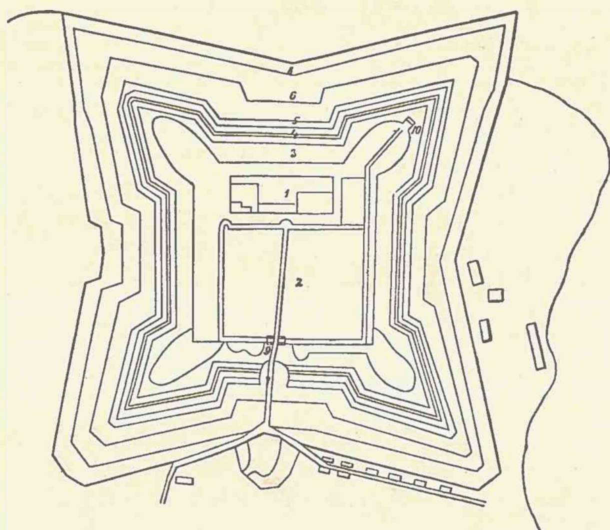
Lithuaniae Camenecensi, Casimiriensi, Seywensi, Bystricansi, Capitanci nostri AdAministratoris Mohiloviensis heredditariae Birze dictae Servientes Petitumque•a nobis est ut easdem authoritate nostra Regia approbare confirmare et ratficar dignaremur. Quarum quidem literarum tenor de verbo ad verbum segnitur, estque talis. In Nonime sanctae et individuae Tinitates............... (eina visas ligm. III tekstas) ....

...... Sigismundus Rex. Sigidum pensile Magni Ducatus Lithuaniae. Gabriel Woyna Sae Regice -Mis in Magno Ducatu Lithuaniae Notarius. Nos itaque Vladislaus Quartus petitioni per praefatum Illustram Janussium Radziwil Magni Ducatus Lithuaniae Archicamerarium apud nos factae uti iusta benique anmentes praeinsertas literas in omnibus larundem punctis, cluasulis, articulis et conditionibus approbamus, confirmamus et ratificamus cum hac melioratione, ut Nundinae communes alias Targi sengulis diebus Dominicis iuxta praescriptum Privilegii originalis in dicta civitate Birzanensi. Celebrare solitae in diem sequentem videlicet feriam scundam transfrantur, Tum et libertatem ratione desolationis ab oneribus vectigalium et Theloneorum vulgo Stare Myta unacupatur persolvendis a Serenissimo olim Reqe Parente Nostro desideratissimo eidem civitati Birzanensi ad crtos arnus concessam (qua ob continuos selli motus intermis sa uti non poterat) eandem exspeciali Nostra gratia in annos duodecim prorogandam et concedendam esse duximus uti

rint Biržų magdeburgiją įtaisyti turi būti šie punktai išpildyti: 1) seimo turi būti patvirtinta privilegija ir įrašyta į jo konstituciją, visos senos privilegijos turi būti grąžintos, 2) turi būti išsiuntinėtas į apskričius laiškas, skatinąs išrinktuosius į seimą atstovus prašyti karalių miestą atleisti nuo mokesčio, taip pat pats kunigaikštis turi prisidėti prie miesto prašymų, peticijų į karalių seimo metu, 3) miestui priklausą žemės valakai ir turgai turi būti praplėsti, kad amžių amžiais būtų miestui nauda, o po 10 metų kunigaikščiui eitų iš miesto tam tikras mokestis, kaip kad ir kiti magdeburgo teisės miestai moka valstybei, 4) miesto ribos turi būti iš naujo išvestos, ir prie jo priskirtas girios atskiras gabalas, taip pat plytinė plytoms gaminti ir atskira krosnis kalkėms deginti, miesto valdyba turi teisės laikyti savo girininką ir šaudyti paukščius ir gyvulius su atskiru kunigaikščio leidimu, 5) bajorai, kurie priklauso kunigaikščio, valdiniai taip pat, jų ir kunigaikščio, neturi teisės kaimuose prekiauti ir turgaus dieną, atvažiavę į Biržus su svetimaisiais prekiauti, bet kiekvienas savo dirbinius turi suvežti į Biržus ir, jei kas jų nepanorėtų parduoti už teisėtą kainą, bet užsispirtų, tas turi stovėti tris dienas Biržų turguje ir po trijų dienų jo prekės eina į miesto valdybos svarstykles ir saiką; už tatai, kas atskirai mokama miesto kasai ir, gavęs

---

quidem prorogamus et concedimus hisce litteris Nostris. Qua omnia et singula suprascripta vim et robur delita firmnitatis obtinere volentes praesentes mano nostra subscripsimus et Sigillo M. D. Lithae communiri mandarimus. Datum Varsaviae Die XXVII mensis Martii Anno Dni MDCXZII° Regnorum Nostrorum Poloniae et Sveciae X anno — Vladislaus Rex. Sigillum minus pensile Mag. Duc. Lithiae Christophorus Zawisza Notarius Mag. Duc. Lithiae Via cancellarius Illustrissimi et Reverendissimi Dni Martiani Triznae Episcopatus Vilnensis evadiutoris. Recepit Vladislaus Kierdey Sacrae Regiae MTX secretarius. — Hucusque contexta Privilegis. — Ego Janussius Radzivil Dux Birzarum et Dubincorum S. R. J. princeps M. D. Z. Archicamerarius Mohilevensis Administrator Casimiriensis, Caunecensis, Seynensis, — etc capitarens post alterius eius modi privilegii confiznationis a SaRa M-te D-no meo clementissimo Originale. mann S-ae Re-iae M-tis subscriptur et sigillo Minori M. D. Z. communitum Archivo Meo asservavi, hoc vera transcriptum, deducendo ad in colarum Birsensium nec non corum qui iure einsderm civitates quadere in animum indutcriut, notitiam mann sigilloque meo majoris fidei erga signatum civibus et incolis civitatis meae Birsensis extrachum mandavi. Datum Vilnae die 7 mensis Maji Anno 1642). J. Radziwil.

Biržų tvirtovės planas:

1. rezidencijos rūmai, 2. pilies kiemas, 3. aukštasis pylimas, 4. aukštasis griovis, 5. žemesnysis pylimas, 6. didysis griovis, 7. įvažiavimas, 8. pylimas nuo ežero, 9. vartai, 10. parako sandėlis.

Kun. Boguslavo ir jo žmonos Anna Marijos portretų — medalių atvaizdai.

(iš E. Tiškevičiaus Birže pusl. 39)

kvitą iš miesto valdybos, bet ne kunigaikščio seniūno, jis gali vykti kur nori, visiškai laisvai, 6) smuklių laikyti arčiau kaip per mylią nuo Biržų niekam neleidžiama, bet Biržų miestui ta teisė paliekama ir prie kiekvienos miesto smuklės kunigaikštis skiria apie valaką žemės ir tai lieka miesto naudai, 7) kunigaikščio šviesybei atvykus į Biržus, miesto namuose neturi būti statomi dvariškiai, bet sustoti tam tikroje gatvėje, laikytis gražiai, kad niekam nebūtų delto skriaudos, 8) pilies viršenybė turi nekliudyti turgus ir nedėti jokių rinkliavų, visur laikydamasi miesto privilegijų ir teisių amžinais laikais, 9) ponas Lietuvos kancleris neturi nuomoti muitinių ir kamarų prie Kuršės sienos rinkti mokesčiams iš Biržų miestelėnų, nes nuomininkai žydai be galo žiauriai elgiasi su svetimais pirkliais, 10) viešbučio, taip ir vaitui namo pelnas eina į miesto iždą, 11) miestelėnai neprivalo taisyti pylimo prie malūno ir jie turi būti atleisti nuo darbų, nes patys turės gaišti dirbdami miesto darbus. 12) Biržų miestas turi maža pajamų, tad būtų reikalinga, kad kunigaikščio šviesybė amžiniems laikams suteiktų miestui du kaimu — Staškūnus ir Kilučius, Mišanovo dvarelį ir vieną ežerą, su Apaščios upe iki Papilio tilto, leisdamas toje upėje miesto naudai statyti įvairius malūnus, kurie padidintų prekybą miltais ir salykla, o valdyba turėtų žiūrėti, kad visa tai eitų į miesto kasą, taip pat valdyba turi pasistengti, kad būtų įsteigtas folvarkas miesto arkliams, vežimams ir kitiems gyvuliams laikyti, 13) dideliuose miestuose, kur yra prekymečiai, turi būti kunigaikščio paskelbta atskiru jo laišku, kad Biržuose nebėra žydų, o visos miesto privilegijos patvirtintos kuniagikščio ir seimo konstitucijoje viešai įrašytos, tuomet gal Dievo malonė atsiųs įvairių pirklių ir amatinikų, nes, Dievo malone, reformatų, saksų ir graikų tikybos nėra draudžiamos, o miesto privilegijos, miesto raktu užrakintos, laikomos gerame rūsyje po rotuše, 14) labiausiai reikalinga kunigaikščiui įspėti Rygos miestą ir netolimus mažus miestelius, kad į kunigaikščio dvarus ir kaimus niekas nevažiuotų prekiauti, bet pirktų Biržų mieste visą pas miestelėnus, ir svetimas pirklys, to nepildąs, turėtų mokėti pabaudą miesto naudai, 15) paskiausiai Biržų miestui svarbu, kad kunigaikščio šviesybė patvirtintų konstitucijoje ir miesto privilegijose draudimą tiek sau, tiek savo įpėdiniams užstatyti Biržų miestą už pinigus be Biržų miesto žinios.

Tuo pat metu, kada kunigaikščiui Boguslavui rūpėjo miestas pertvarkyti, yra parašyta miesto reikalams sureguliuoti 11 punktų šiokio turinio: 1) vaitas įeina į miesto tarybą, du burmistrai, trys patarėjai, 4 skobnininkai (lawników), vienas miesto raštininikas ir miesto tarnai, keturi pėstininkai ir du raiteliai; ta valdyba prisiekia Dievui ir magdeburgo teisėms niekam nesuteikti išimčių, teisingai spręsti bylas ir maldingai gyvendama gerai užsilaikyti, kad paprastas miestelėnas ir gi sektų jos geru pavyzdžiu; tarp kitko draudžiama prieš pamaldas bet kurią savaitės dieną pardavinėti gėrimus, 2) prieš rotušę yra svarstyklės ir svarsčiai, o miesto valdyba turi prižiūrėti, kad kiekvienam, tiek savam, tiek svetimam, būtų nusveriama ir saikuojama be skriaudos ir skundų, 3) nakties sargai turi būti mieste kiekvieną naktį nelaimei išvengti laikomi, 4) miesto valdyba turi prižiūrėti, kad prie rotušės visuomet būtų pilni vandens kubilai rogėse ir ratuose; taip pat kopėčios ir geležiniai įrankiai, medinės švirkšlės ir keliolika odinių kibirų apsiginti nuo ugnelės, 5) turi būti laikomi miesto duonkepiai ir valdyba turi žiūrėti, kad jie geromis kainomis gamintų duoną ir kasdien prie rotušės pardavinėtų, lygiai kaip ir mėsininkai, 6) miestas laiko pirtį prie upės, atskirą vyrams ir atskirą moterims ir kiekvienas už pirtį naudodamasis turi mokėti atskirą mokestį, bet nė vienas miestelėnas negali to atskirai sau laikyti, net valdybos nariai, 7) prie upės, ten pat, gali miestelėnai turėti bravorus salykloms ir daryti alų, degtinę ir salyklą; jei atskiri miestelėnai negalėtų to pastatyti, tai gali jie keli sudaryti bendrovę ir statytis bravorą prie upės, kad būtų mažiau gaisro pavojaus, 8) miesto valdyba laiko miesto vėliavą su miesto ženklais ir būgnus, kaip ir kiti miestai, o sekmadieniais, po vakarinių pamaldų, miestelėnai turi šaudyti į taikinį, miklindamiesi ir kunigaikščio garbei kad, kiekvienas miestelėnas, turėdamas šaunamąjį ginklą ir šiaip ginklų įvairiems atsitikimams, ypač kareiviams puolus, galėtų atsiginti, 9) taip pat miesto valdyba turi žiūrėti namų statybos, ypač kad kiekvieni namai būtų su mūro kaminu, 10) miesto valdyba laiko turgavietėje šulinį ir prižiūri, kad kiekvienas namų savininkas tokį pat šulį savo kieme turėtų ir 11) taip pat žiūrima, kad vestuvės nebūtų keliamos atskiruose privačiuose namuose, bet rotušės salėje, už ką kiekvienas miestietis turi įmokėti miesto kasai pagal išgalę.

To sąrašo gale pažymėta, kad tai esąs laikinis, paskubomis pagamintas įsakymas ir ilgainiui būsiąs papildytas, kad miestas nepasiliktų didelėje netvarkoje.

Kunigaikščio Boguslavo duktė Liudvika Karolina yra 1683 m. įdavusi Biržų miestui įstatymą, vokiečių kalba vadinamą Willkuer, o lenkų kalba — Wilkierz, abiejomis lenkų ir vokiečių kalbomis. Tai buvo surašyti įsakymai, ir ten galima sužinoti, kad Biržų miestas turėjo teisės per pasiuntinius bučiuoti karaliaus ranką, laikyti vėliavą, muziką ir kiekvienas miestėnas ginklus. Bet žydams buvo draudžiama kurtis ir įsigyti Biržuose nuosavybę. Į tuos pat įstatymus pateko miestėnų skundas prieš įgulą, kad kareiviai plėšia iš jų pievų velėną ir deda ant pilies pylimo.

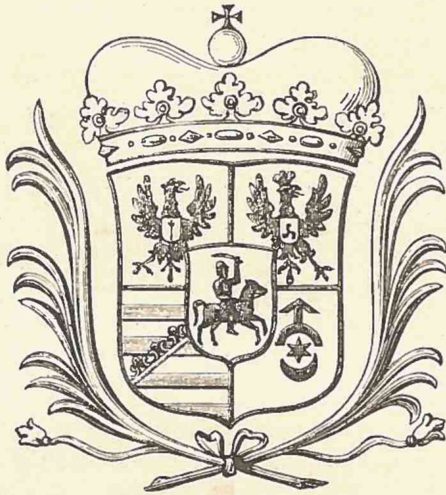
Apskritai sakant, kunigaikščių pastangomis šiaip taip gyvavo miestėnų visuomenę, labai didžiavosi savo laisvėm bei privilegijom, o iš tikro nebuvo jie ne kuo vertesni už Biržų apylinkės valstiečius, miestėnai tik lengviau gyveno, tinginiavo, ir puikavo anot Tiškevičiaus, jie laikėsi girtaujamųjų įpročių („zwyczaje miasteczkowego opilstwa").

Rusų įsiviešpatavimas Lietuvoje 1795 m. sustabdė magdeburgiją ir pavertė Biržų privilegijas mirusia raide. Buvo įsakyta 1817 m. teismo knygas išvežti į Panevėžį, apskrities teismui, o visą miesto valdybą įduoti Biržų savininkams.

Atskiroji Biržų pilies istorija gana nepaini. Krisius I XVI amžiaus gale įsteigė tvirtovę, pastatė rezidencijoje mūro rūmus ir beveik neišvažiuodamas iš Biržų, ėjo Lietuvos etmono pareigas. Jo korespondencija, tiek jo žento Leono Sapiehos, tiek kitų Lietuvos didikų ir dignitorių, buvo siunčiama į Biržus. Jis kaip erelis tupėjo Biržų pilyje ir su savo kariuomene darydavo netikėtus puolimus į Kuršę ar Dauguvos pakraščius. Pav., 1599 m. jis puolė, kaip žaibas į Kuoknesą (Kokenhusen — vokiškai) ir sunaikina Lietuvos priešus, už ką buvo tituluojamas visą amžių „Perkūnu", o oficialiai: Kuoknesės seniūnu.

Paskutinio Biržų kunigaikščių linijos Boguslavo Radvilos laikai.

Vėliau, Gustavui Adolfui Biržus išgriovus, ir jau antriems švedams praūžus, Biržų savininkas veikia Karaliaučiuje, kaip prūsų general-gubernatorius ir iš tolo bando Biržus atstatyti, ypač jų militarinę galybę ir ypač tvirtovės stiprybę. Jis gimė iš vyresniojo Krisiaus II brolio Jonušo VI ir Prūsų kunigaikštytės 1620 m.. Iš mažens priprato būti suverėnų giminės, ir Lenkijos

Koklių modelis su kunigaikščio herbais.

Iškasenos iš senųjų laikų, rastos Dr. J. Mikeleno Biržuose.
(Biržų muziejaus nuosavybė)

tvarka jam pasirodė nepakenčiama, nes jam dėl tikybinės neapykantos nebuvo tenai duota pakankamai aukštos tarnybos. Jis savo medaliuose visuomet rašėsi kunigaikščiu iš Dievo malonės, o savo žemės nuosavybę, savo valstybėmis, ir rašytas sutartis traktatais vadindavo. Draugavo su vokiečių dinastijomis tiek Prūsuose, tiek Kuršėje, laikė savo kariuomenę ir net pilių skaičiumi savo kaimynus suverenus didžiai pranešdavo. Biržuose buvusi tikra monarcho tvarka. Svarbiausios šeimos iškilmių dienos, net kunigaikščio Biržuose nesant, buvo iškilmingai švenčiamos, buvo šaudoma iš patrankų, paleidžiamas tam tikras kalinių skaičius iš tvirtovės kazematų, o pačiam kunigaikščiui pasirodžius, buvo toks oficialumas ir iškilmingumas, kaip savo sužadėtinei laiške išdidžiai rašo, — „norėtųs iš Karaliaučiaus visai privačiai į Mintaują pas ją atvykti, bet tai esą nelengva, nes važiuojant incognito, vadinas ne savo tikruoju vardu, jam nesą galima pasiimti mažiau kaip tūkstantį arklių ir palydovų, o dėlto Mintaują galįs bado pavojus ištikti!“.

Štai citata iš Boguslavo autobiografijos, kuri buvo surasta Vilniaus universiteto archyve ir (ne visai gero nuorašo) išspausdinta žurnale „Wizerunki“ 1839 m. 91me nr., bet buvusi klaidingai pavadinta Alberto Radvilo autobiografija*). Biržų žydai, miestėnai ir gyventojai duodavo savo kunigaikščiui prašymus, pasirašydami kaip ištikimi valdiniai. Be to, turėdamas feodalo teisės žmonėms, karinės teisės kariuomenei, jis laikė savo rankose teisę žudyti savo miestų gyventojus, nes apeliuoti dėl bausmės pagal magdeburgo teisės nuostatus tebuvo galima Biržų kunigaikščiui. Tai toks išdidus kunigaikštis valdė Biržus ir drauge su savo pusbroliu Jonušu, prisidėjo prie Kėdainių sutarties su švedais 1655 m. Patekęs į etmono Gosievskio rankas kaip belaisvis Prostkų kovoje, nesutiko pasiduoti savo karaliui, bet pirmai progai pasitaikius, pabėgo pas savuosius ir vėl ėmė kariauti. Jis išliko ištikimas švedų karaliui Gustavui, nes švedų pažadėtasis feldmaršalo laipsnis kartu su didele alga palaikė jo ištikimumą švedams. Savo autobiografijoje esąs pasigyręs tuo dalyku, ypač kad 1655 m. buvo iškilmingai švedų karaliaus priimtas, ir tik sudaręs tris traktatus su švedais prieš Lenkiją ir tris traktatus su Lenkija prieš švedus, pamėgino susitaikinti su Lenkija. 1657 m. jam teko tarpininkauti prūsus vaduojant nuo Lenkijos,

*) E. Tyszkiewicz „Birże“ 41 p.

ir kunigaikštis Boguslavas Olivos traktate 1660 m. nepamiršo sau amnestijos. Lenkų karaliui daug esąs padėjęs, ypač drąsiai Vilnių puldamas, rusus iš ten išvijęs. Bet jam nepavyko Varšuvoje gauti etmono valdžios. To nepasiekęs, išsikėlė į Karaliaučių tarnauti savo dėdei. Tuomet, vedęs mirusio Tikocine kunigaikščio Jonušo dukterį ir vienintelę įpėdinę Oną Mariją, pradėjo statydinti iš naujo Biržų tvirtovę ir rezidencijos rūmus.

Biržų ordinacijos archyvas suteikė E. Tiškevičiui Biržų komendanto Karlik iš Neretitz raportų originalus nuo 1662—1669 m. Gali būti, kad praplėsdamas Biržų pilį, visai naujai ją atstatė ir pakeitė jos formą. Iš inventorių ir raportų, sako E. Tiškevičius, matyti, kad vartuose buvusi aštuonių kampų bonia, su laikrodžiu ir marmuro lenta paauksuotu užrašu, o viršuje Krisiaus I statula. Pilies langai buvę iš švino ir stiklo padaryti. Švinas buvęs Radviliškio girioje gaminamas. Rūmų laiptai buvę akmens. Pilies vartų lauko pusėje buvę nupiešti kažkokie spalvoti paveikslai. Tapytojas buvęs girtuoklis ir todėl nebuvęs išleidžiamas iš pilies į miestą. Jis išpiovęs užrašą ant akmens, gavęs už tai 100 auks. ir ordinarijos 50 auks. Pilies duryse taip pat buvę spalvotų piešinių. Viename kunigaikščio įsakyme, Tiškevičius esąs pažymėjęs ir savo knygoje pareiškęs*), kad duryse į koridorių meistras turėjęs palikti statulai vietą, o asla koridoriuje turėjusi būti poliruota arba iš šviesaus gipso padaryta. Krosnių kokliai turėję būti su tokiu kunigaikščio herbu, kuris buvo kunigaikščio iš Karaliaučiaus atsiųstas**). Apatinės galerijos ir rūsiai buvę lauko akmeniu grįsti. Prieš rūmus baigiant buvusios pastatytos kariuomenei penkios kordegardijos ir ceichauzas. Ereliai ir stiebų galai rūmų paviljonuose buvo padaryti iš vario ir paauksuoti. Stalių darbams vadovavęs iš Vyžainių vienas baudžiauninkas, apie kurį komendantas Karlik sako, kad nesąs „tobulas, nors jis dažnai padedąs jam gerais žodžiais ir diržu, bet be jokių vaisių.“ Architektas Teofil Spinovski siuntė kunigaikščiui lubų planą tame kambary, kuris papuoštas paveikslais ir kadaise kunigaikštis Krisius Radvila su švedų karaliumi Gustavu matęsis. Toliau buvo rašoma, kad nei statulų, nei prancūzų karalių senųjų paveikslų negavęs. Ypatingai buvo rūpinamasi valgomuoju kambariu, kur visa architektūra turėjo būti gražiai už-

*) „Birže“ pp. 44 ir 45.
**) Ten pat p. 45.

baigta. Rūsių asla buvusi plytomis klota. Didžioje salėje kunigaikščio džiaugsmui buvęs įrengtas sodas. Vėlionies Jonušo sodininkas, vardu Kolyskovski, esąs jam padaręs iš gėlių visokių skyrių. Rūmuose buvę iš šalių sukti laiptai, valgomajam kambaryje buvę panašūs į statulas puszmogiai — pagražinimai sienose. Prowianthaus esąs mūrytas; pradžioj jo stogas buvęs lygus, bet del lietaus tame krašte, rašo komendantas, Italijos stogai netinką. Rūmų kaminai irgi buvę su stogeliais. Ceichauzo langinėse buvę nupiešta po patranką ir artileristą, o kitur — mažesnė patranka ir artileristas. 1665 m. buvo laukiama kunigaikščio atvykstant ir iš Rygos miesto atvežta 175 buteliai ispanų vyno, midaus pagaminta pora statinių, alaus iš kviečių ir miežių irgi nemaža buvę prirengta, kaip rašo savo raporte Danielis Kosciuško. Bet kunigaikštis Boguslavas teaplankė Biržus 1667 m. ir iš ten Kuršės kunigaikštį Mintaujoje. Grįždamas iš svečių jis taip susirgo, kad vos po kelių mėnesių tepagijo. 1665 m. Biržų komendantas praneša į Karaliaučių apie nepaprastą įvykį. Birželio mėn. atvykusi Kuršės kunigaikštienė su kunigaikščio Boguslavo sužadėtine, bet komendantas nebuvęs laiku apie tai įspėtas, ir negalėjęs kaip reikiant jas priimti. Viską buvę galima iš Rygos gauti, jeigu būtų mažiausiai prieš dvi dienas apie tai jam pranešta. Jas atlydėjo kelios dešimtys raitelių ir keletas ponų iš su Bauskės seniūnu Taube. Visa draugija buvusi vynu pavaišinta, o kareiviams atitekusi midaus statinė. Komendantą daugiausia varginusi mintis, kad viešnios atvažiavusios vėžių valgyti, bet jų, nors komendantas ir labai stengęsis, visai nebuvę galima gauti Papilyje. Apskritai nieko iš Papilio, nei žąsų, nei vištų nebuvę galima savo laiku gauti, tik visa tai atsiradę ryto septintą valandą. Kadangi viešnios norėjusos anksti pasivalgyti pietus, tai į Papilį tris mylias naktį buvę siųsta, o tesugrįžę pasiuntiniai anksti rytą, kai jau viskas vietoje buvę pagaminta. Pietūs buvę dviejų valgių ir pietus vien tik aukštosios viešnios tevalgiusios. Paskui jos vaikščiojusios pylimais ir žiūrinėjusios rūmų įrengimą. Kuršės kunigaikštienei labai patikusi tvirtovė, nes jai atrodžiusi panaši į kurfiursto Oranien tvirtovę. Apie trečią valandą po piet viešnios išvykusios per Neurado Užnemunėlį (nuo Biržų trys mylios). Sutikdamas ir išlydėdamas, komendantas liepęs šaudyti iš artilerijos. Apie tvirtovę yra užtenkamai smulkmenų pranešta komendanto raportuose.

Kunigaikštystės militarė ir ekonominė būklė.

Kaip matyti iš to paties komendanto susirašinėjimo su kunigaikščiu Boguslavu, Biržų militarė ir ypač ekonominė būklė po švedų karo buvusi apverktina. Jis pats esąs pradėjęs tarnybą tuojau po taikos su švedais ir atvykęs į Biržus dar tuomet, kai viskas buvę išnaikinta ir išgriauta. Nebuvę nei dvaro, nei folvarko, nei miesto, o valsčius buvęs beveik visiškai išnykęs ir išgriautas. Kunigaikščio Jonušo laikai atrodė visiems lyg rojus ir gerai išliko žmonių atmintyje. Militarė kunigaikštystės būklė taip yra atvaizduota komendanto laiškuose.

1668 m. visuotinei mobilizacijai („pospolite ruszenie“) Biržų kunigaikštystės buvę pastatyta 135 raiteliai, tame skaičiuje — nuomininkų 5, „rastavninkų“ — 11, ir totoriu — 6, lenkų raitarijos — 28, vokiečių 12, rinktinių kareivių iš Biržų, Svedasų, Vyžainių ir Dubingių — 73, taigi viso 135. Pačiame Biržų mieste tarnavęs komendantas su majoro rangu — 500 auks. metams, kavalerijos kapitonas Bolt — 200 auks., kavalerijos poručnikas Ašard — 200 auks., burgrafas — 60, feldfebelis kavalerijai — 96, sodininkas Linde — 20, kalvis — 160, dailidė — 80, plakverker — 256, būbnuotojas — 96, teisininkas Linde, kariuomenės tardytojas — 100, ceikvart — 360, virėjas — 20. Kunigaikščio lėšomis buvę užlaikoma paprastų kareivių 75, artilerijos mokinių — 4, iš valsčių rinktinių 101, be to, samdytos kariuomenės buvę raitelių 20 po 10 auks. kiekvienam per mėnesį ir dragūnų 24 po 6 auks., be to, vachmistras ir kapralas, provianto prižiūrėtojas vardu Šlepšč — Šlepškys ir pylimų vežėjas. Neramiu laiku tarnavo dar Biržų vicekomendantas Ropp.

Toliau iš to paties šaltinio sužinome, kad prieš 1655 metų Kėdainių sutarties su švedais vykdymą buvę Biržuose 800 rinktinių su keliolika artileristų ir karininkais, viršininko Jesmanno

laikais netik buvę tūkstantis žmonių, bet keletas kuopų iš Barsoto pulko. Švedai laikydami Biržuos įgulą, turėję tūkstantį pėstininkų, kelias dešimtis artileristų ir be to, pulkininką Rosen su keleta ženklų kavalerijos, o kai tekę jiems pasiduoti, palikę viso tik 400, nes kiti buvę pirma išmirę.

1666 m. kunigaikštis Boguslavas davė įsakymą, kuriame nurodė, kiek turi būti pilyje kareivių, pilies tarnautojų ir kiek jiems visiems skiriama per mėnesį algos ir provizijos. Kunigaikštis visus išvardijo savo sąraše. Nurašome iš E. Tiškevičiaus 50—51 pusl. šias išlaidas. Komendantas gauna mėnesiui 100 auks., vėliavininkas — 30, vachmistras — 20, pėstininkų du seržantai — po 18, 2 kapralai — 14, 2 dobošai (būgnuotojai) — po 2 auks., budelis — 2 auks., 10 kuopų pėstininkų — kiekvienam 2 auks., dragūnų kapralui — 15, 12 dragūnų — kiekvienam po 2 auks. ir 15 skatikų, viso 30 auks. mėnesiui, ceichvartas — metams 300, rugių 10 pūrų, taigi mėnesiui 25 auks., vienam artileristui — 9 auks. Rinktiniams iš valsčių kareiviams laikomas seržantas ir prižiūrėtojas, kas mėnuo gauną po 18 auks., proviantmeisteris — metams 60, mėnesiui 5 auks., cirulikui (felčeriui) — 60 auks. metams, 5 auks. mėnesiui. Viso išlaidų kunigaikščio įsakyme numatoma mėnesiui 415 auks., o metams 4.980 auks.

Bet komendantas, vykdydamas šį įsakymą, savaip pasielgė ir gal, dėl savo sumanumo buvo dar 1682 m. toje pačioje Biržų komendantu tarnyboje. Jo laiške kunigaikščiui parašyta: „Kadangi pinigų visuomet mums trūksta, liepiau mokėti ne visą algą; pav., vėliavininkui — 21 vietoj 30, kapralui — 9 vietoj 15, o pėstininkų kapralui mokama 6 auks. Tuo būdu jiems sutaupom iš jų algos priverstiniu būdu geroką sumą metų galui. 24 pėstininkus išlaikė miestas, o dabar, kai sumažėjo pėstininkų skaičius, miestas išlaiko 11. Valsčių rinktiniams buvo mokama algos po 15 skatikų mėnesiui. Tuo būdu suma, nurodyta Jūsų Šviesybės laiške, žymiai sumažėjo. Įgulos karininkai beveik vaikšto nuogi, nes rūbai suplyšę, ir laukia Jūsų Šviesybės žadėtų pinigų ir audeklo rūbams. Dragūnai be galo nuskriausti, nes jie, palyginti su p. Gertzkio dragūnais, kurie kasmet čia žiemoja, negauna ir ketvirtos dalies to, ką anie turi, ir nepaaukštinę jiems skirto provianto, būtinai susilauksim, kad ir jų likučiai pereis kitiems tarnauti. Senesnių kareivių pėstininkų yra apie 46, vienuoliką jų miestas valgydina, o 35 — mes, mokėdami po

20 skatikų ir keturius gorčius rugių. Valsčių rinktinių dabar yra 30, bet jų, toli gražu, nepakanka patarnauti, pavyzdžiui, plytas meistrams paduoti. Iš Svedasų ir Vyžainių buvo 24 rinktiniai, o dabar vienas pabėgo. Jų tėvams — visiška nuo dvaro darbų laisvė ir atleidžiami nuo činšo, o rinktiniams dvarų komisarai stato pinigus ir valgį. Dabar atvyko dar vienas karininkas poručnikas, kuriam reikės kas mėnuo mokėti 37 auks. ir 15 skatikų. Jūsų laiške praleistas tekorius, aukščiau rašytam laiške žadėta jam algos 18 auks."

E. Tiškevičius, remdamasis mums nežinomais duomenimis, gal daugiausia Biržų pilies atskaitomybe, tvirtina, kad kunigaikščio kasa buvusi tuščia, ir visais laikais tat jautusi Biržų įgula. Net kunigaikščio Jonušo, vaivados ir etmono, laikais įgula kėlusi maištą ir pareiškusi, kad ji pati iš valsčių ir kunigaikščio dvarų surinksianti toliau sau algą ir proviantą.

Biržų tvirtovė buvusi visai atstatyta 1669 m. Jos planas beveik išliko iki šiol nepakitęs. Žemės kasimai ir pylimai tebėra tokie, kaip XVII amžiuje kad buvo. Čia atvaizduotas tvirtovės planas su pažymėjimais lenkų kalba toks, koks jis E. Tiškevičiaus veikale yra išlikęs:

Lieka dar pasakyti apie Biržų artileriją. Patrankų buvo 85, joms šovinių 6595 ir 7 iš patrankų buvo reikalinga iš naujo lieti, buvusios į Karaliaučių nusiųstos su tokiu komendanto lydimu laišku:

1) 6 svarų patranka, Kiškos lieta 1573 m. visai netinka savo uždaviniui, nes uždegamoji skylė perdidelė ir nebėra proporcijos.

2) Vieno svaro patranka su Kiškos herbu: pasaga su trimis kryžiais. Ši patranka tinka ir nereikalinga remonto.

3) Vieno svaro patranka su vokišku užrašu be jokio herbo irgi gera ir neturi jokių trūkumų.

4) Vieno svaro patranka su kunigaikštienės Onos Radvilaitės - Kiškienės užrašu, lieta 1561 m. taip pat nereikalinga perdirbimo.

5) Vieno svaro patranka su švedų herbu be užrašo, vien rugių pėdas; ji buvo iš mėšlo Biržuose išimta 1663 m. ir įduota Lietuvos kancleriui 1664 m.

6) Pusės svaro patranka su vokišku užrašu ir vienaragio ir driežlo ženklu. Neverta ją taisyti, nes ji be jokios proporcijos.

7) Pusės svaro patranka su vokišku užrašu be ženklo, lieta 1567 m. Verta perdirbti, nors ir turi nemaža trūkumų.

Buvo dar viena patranka 12 svarų sunkumo arba kalibro, su šoviniais, nutrupėjo ir suplyšo ir jei kas iš jos mėgintų šauti, tai pati patranka suplyštų į šipulius.

Tas pats komendatas slapta praneša kunigaikščiui, kad nuo artilerijos liepęs nuimti Gosievskio herbus. Tai padaręs vietinis pilies šaltkalvis; kadangi visuomet reziduojąs pilyje, nemokąs raidžių įšskaityti ir ženklų pažinti, tad negalėsiąs išplepėti paslapties. Vėliau esą galima kunigaikščio herbą ir vardą ten padėti, „gali būti, tuos Jūsų Šviesybės ženklus, kuriuos įdėjome induose ir lėkštėse".

Biržų įgula nesilaikė Lietuvos etmonų paliepimų, kaip matyti iš Mykolo Kazimiero Paco laiško, rašyto 1665 m. iš Tynmuižės Biržų komendantui, kuris jo, matyt, nepaklausė ir jam reikalingos karo amunicijos neatsiuntė. To laiško tekstas iš Biržų archyvo, dabar jau dingęs, buvo įdėtas E. Tiškevičiaus Biržų monografijos 56—57 pusl. Etmonas stengėsi įkalbėti komendantui — Biržų gubernatoriui, kad iš Biržų atsiųsta Lietuvos kariuomenei pagalba būtų sudariusi kunigaikščiui garbės ir buvusi nenuostolinga. Bet tai, matyt, nepaveikė pulkininko Karlicko, nes tvirtovė dar nebuvo tais metais visai pabaigta atstatyti, ji galutinai buvo baigta 1669 m.

Dar vienas paskutinis tvirtovės gyvenimo mažmožis. Tame pačiame Biržų kunigaikštystės archyve, E. Tiškevičius surado pažymėtas šias nuolatines pilies sargybas: prie vartų 2, trečia aukščiau vartų ant pylimo, kuri žiūrėjo įvažiuojančius į pilį ir matė, kas darėsi mieste, ketvirta sargyba prie parako, penkta pas komendantą prie vėliavų ir dvi stovėjusios ant pylimų, taigi, kiekvienu laiku buvę septyni sargybiniai. Disciplina buvusi pakenčiama, nes komendantas bausdavęs sargybinius už nusižengimus, pavyzdžiui, kilusi tikra pykčio audra, kai sykį komndantas neradęs iš valsčiaus rinktinių sargybinio, kuris, nesulaukęs kito sargybinio, metęs sargybą ir išvykęs į miestą valgyti. Bausmė už tokius ir panašius nusižengimus Biržų pilyje buvusi nemaža. Pavyzdžiui, kareivis, nesilaikęs tvarkos mieste buvo viešai išplakamas turgavietėje. Nusižengimai dorovei niekuomet nebuvę be bausmės praleidžiami. Net tokius mažmožius, kaip

už liežuvio rodymą ir rodžiusiajam jo nukandimą abu girtavusieji nusikaltėliai buvę varomi pro kareivių eilę.

Biržų pilis buvo užbaigta statyti architekto Teofilio Spinovskio 1669 m., kaip tik tuomet, kai Biržų paskutinis vyriškas įpėdinis kunigaikštis Boguslavs numirė Karaliaučiuje ir toliau Biržų kunigaikštystė buvo valdoma trijų iš eilės moterų savininkių. Minėtasis Biržų archyvas turėjęs visą pundą architektoriaus laiškų, pasigyrimų savo išeituoju mokslu. (Žiūr. E. Tiškevičiaus teksto 58—59 pusl.).

Mirus kunigaikščiui, Biržų nuosavybė atiteko jo kūdikiui — Liudvikai Karolinai, bet viso turto užvaizda buvo Stasys Nezabitauskas, paties mirusiojo tėvo dar testamentu paskirtas. Kunigaikštytės atvaizdas buvo įdėtas medaly, kuris buvo rūpestingai išmuštas, kai jai sukako 8 metai amžiaus. Šalia atvaizdo buvo užrašas, kad tai esanti Liudvika Karolina Radvilaitė, Dievo malone Biržų, Dubingių, Slucko ir Kopylio kunigaikštytė, o kitoje medalio pusėje atvaizduoti paukščiai, kurių du skrenda į spinduliuojančią saulę, vadinas — dangų, o trečias pasilieka medyje tupėti, vaizdo apačioje Biržų miestas su medžiais ir trobėsiais su parašu: Birze, o dar žemiau Radvilių ženklas — erelis ir užrašas: lotynų kalba: mano tėvai mane našlaitę paliko. Tas medalis atrodo gana keistas, bet, matyti, turėta galvoj piršliams ir jaunikiams minint dalį — keturias kunigaikštystes, išreklamuoti turtingą merginą. Ir iš tikro, jos globėjai, Brandenburgo elektorius, ir lenkų karalius Jonas Sobieskis, kiekvienas skubinosi kunigaikštytę išpiršti savo sūnums. Daugiausia stengėsi lenkų karalius, kuris norėjo, kad jo sūnus Jokūbas susituoktų su kunigaikštyte. Jis tikėjos, kad Radvilų turtai parems jo įpėdinio kandidatūrą į lenkų ir lietuvių sostą. Bet Brandenburgo kunigaikštis, nesitikėdamas gauti Sobieskio sutikimą, Karaliaučiuje 1681 m. sutuokdino 14 metų kunigaikštytę su savo sūnumi. Karalius Sobieskis baisiai supyko, bet jo žmona buvo rami del sūnaus nelaimės, nes tikėjosi jam didesnės sužadėtinės iš Habsburgų giminės. Brandenburgo kunigaikštis mokėjo karaliaus pyktį nuraminti, pasiųsdamas per Varmijos vyskupą Radziejauskį karaliui dovanoms 40.000 talerų ir oficialų pasižadėjimą niekuomet nesidėti į sąjungą su lenkų ir lietuvių priešais, ir nekliudyti rinkti į karalius jo sūnų, statant kunigaikštytės vyrą į sosto kandidatus. Visa Lenkija dabar negalėjo nurimti, matydama,

kaip iš lenkų karalaičio išsprūdo dideli Radvilų turtai. Bet ir pačiai kunigaikštytei nepavyko šį moterystė, nes Liudvikas, Brandenburgo margrafas, septynerius metus gyvenęs su ja, mirė, nepalikęs įpėdinių. Ir jauna našlė, ilgai nelaukusi, ištekėjo už kito vyro, Neuburgo kunigaikščio Karolio Filipo, nors ji visai formaliai Kuršės kunigaikščiui Ferdinandui tarpininkaujant, buvo susižadėjusi su Sobieskio Jokūbu. Jos vestuvės panašios į romaną ir, be abejo, viso pasaulio katalikų partija tą sąmoningai veikė, kad, laukdama visą laiką Jokūbo atvažiuojant pasimatyti, ji, patarpininkavus Habsburgo pasiuntiniui, susitiko jo namuose su Neuburgo kunigaikščiu ir nieko nelaukdama, slapta susituokė su juo Austrijos pasiuntinio grovo Sternburgo rūmuose, katalikų kunigui laiminant. Ir vėl teko visai Lenkijai ir Lietuvai kalbėti apie tai su pasipiktinimu.

Apie šaltinių rinkinius.

Jungtinės Lietuvos ir Lenkijos valstybės savotiškos sąlygos per ilgą laiką buvo Biržams skaudžios, nes jiems reikėjo turėti reikalo su didžiūnų sauvale, naminiais karais ir teisingumo trūkumu, todel šių dienų istorinių užrašų ir paminklų padėjimas yra toli gražu nenormalus ir pairęs. Istorijos dokumentai ir Biržų archyvai yra išmėtyti keliose vietose. Tatai kliudo ramiai tyrinėti, nes jau nuo kelių žmonių ir įstaigų valios pareina naudojimasis archyvu ir be to, negi gali nedidelė Biržų visuomenė pavyzdingai, sakytumėm, pusėtinai normaliai, tvarkyti archyvą ir tuo palengvinti kiekvienam mokslo darbą.

Pradėsim miesto savivaldybės archyvu. Be raštų iš, palyginti, neseno praeities periodo, likusių Biržų magistrato ir rotušės ratšinėj, kuri dabar Biržų burmistro žinioje, yra dar, rodąs aukščiau mūsų minėtą senosios valstybinės anarchiją, nepriklausomas ir beveik slaptas dokumentų rinkinys, apie kurį viešai nekalbama ir kuris ypatingai Biržų miestelėnų visuomenės saugomas. Tėvų vaikams, per kartų kartas atiduodamas buvo tas slaptasis archyvas ir dar dabar taip yra saugojamas, kad pašaliniam žmogui beveik negalima tuo archyvu pasinaudoti. Jis esąs senovės miestelėnų luomo saugojamas su tvirtais priesaikos pažadais, lyg dar ir dabar tebebūtų Biržų privilegijoms pavojaus iš feodalų ir netekti vieno kito privilegijos užrašo reikštų mirštamą pavojų visai Biržų visuomenei. Galima duoti kiek šviesos šiam viduramžių atgarsiui. Paminėjus, kad ordinacijos vyresnybė neseniai ieškojusi šio archyvo, norėdama miestelėnų luomui atimti jų privilegijas ir padaryti juos belaisvius, ordinacijos priklausančius žmones. Sakoma, kad iš dalies tai vieną sykį pavykę, Biržų burmistras ir vaitas Dvoreckis padėjęs ordinacijai paversti miestelėnus ne savo sklypų ir valakų savininkais, bet amžinais dvaro nuomininkais „činšininkais“. Tuomet nebuvę galima miestelėnams išsigelbėti nuo tokios, palyginti, nedidelės ordinacijos cen-

tro priklausomybės. Bet stipri luomo disciplina visuose Biržuose vis dėlto išgelbėjusi laisvės ir savivaldybės atgarsį, ir kaip to įrodymą tą slaptą pergaminų ir popierių sandėlį, kuris ir iki šiol, nors ir be didelio reikalo, yra nežinomoje pirkioje paslėptas, ar pas patikimą žmogų sandėlyje laikomas. Kunigaikštystės ir ordinacijos jau nebėra. Paskutinis teisėtas savininkas neseniai mirė ir beveik atsisakė nuo savo teisių iš dalies, pavyzdžiui, savo įmones užleidęs p. Petrui Variakojui Astrave, bet rodos, viduramžių įbauginti žmonės, Biržų miestelėnai, su tuo nesutinka ir gali dar nurodyti pirmykščios organizacijos liekaną asmeny p. Žurausko, tebesėdinčio garsioje Biržų Murovankoje šalia senos koplytėlės katalikų kapuose, prie kelio į Pabiržę ir kelių traktų, iš Biržų į įvairius kraštus kryžkelėje. Ta Murovanka atsidūrė jau Biržų naujamiesty, kuris yra padalytas tarp daugelio naujų savininkų; jie po karo jau apėjo Biržų naujame mieste apsigyventi ir prisistatydinti naujų trobų ir kvartalų. Tas faktas svarbu pabrėžti, nes Biržų miestas, sudarytas iš senojo ir naujojo, yra pasiekęs dabar jau šešius tūkstančius gyventojų. Jis valdomas Lietuvos įstatymais apskrities miesto teisėmis, turi savo valdybą, tarybą, burmistrą ir įvairių valdininkų, apsideda kasmet mokesčiais; per savivaldybę baigia tvarkyti visuomenės ūkį, valstybės padedamas jau nusausino savo laukus ir išraižė juos įvairaus didumo sklypais ir t. t. Žodžiu, savivaldybė, nors ir kitais pamatais, negu viduramžiais ana garsiąja magdeburgija, veikia, tvarkosi ir, atrodo, gyvuoja, bet tas senasai viduramžių biržiečių miestelėnų luomas nėra susiliejęs su dabartine visuomene ir sudaro kaip senovės palaiką, kuris turi, be abejo, slaptą vyresnybę ir organizaciją, tvarko savo luomo registraciją ir slaptai palaiko kaip savo nuosavybę archyvą, neleisdami jo viešumon. Reikia tikėtis, mūsų Lietuvai sustiprėjus ir nebegresiant lenkų senovės ir lenkų unijos pavojui, patys senieji Biržų miestelėnai, gal ir be valstybės prievartos, susipras ir savo taip uoliai iki šiol išsaugotus dokumentus paves burmistrui ir savo teisėtai savivaldybei arba Biržų neblogai tvarkomam muziejui. Mūsų mokslas iš to vien naudos turėtų ir garbingai minėtų tą miestelėnų luomo slaptą organizaciją, kuri per keletą amžių išsaugojo mums savo archyvą. Tai yra bene vienintelis atsitikimas šių dienų Lietuvoj. Laikantis teisybės reikia paminėti atskirą tautinį lenkišką nusistatymą, kuris laiko tą miestelėnų grupę lyg atskirą visuome-

nės dalį, nes senovės privilegijuoti miesčionys yra savo vertingumu beveik lygūs su bajorų, šlėktų senuoju luomu, kurio daugumas irgi tebesilaiko nuošaliai mūsų valstybėje. Gal ir čia yra tos pat rūšies reiškinys Lietuvos valstybėje, kuri tebegyvena nemalonius laikus ir lyg bajorų išsiskyrimą iš tos žemdirbių buvusių baudžiauninkų visuomenės, kuri po karo lyg savarankiškai pati nėkieno nepadedama, organizuoja naują tautinę valstybę. Tai sudaro vaizdelį iš mūsų Biržų padangės, kuris irgi gyvai piešia būsimąjai istorijai visą Lietuvą ir dar ne visai susijungusią visuomenę. Tą archyvą iš dalies gavau Vytauto Didžiojo metais pamatyti.

Apie tai esu atminimui surašęs šiokį aktų protokolą 1930. XII. 18—22 d. Biržuose.

Man, Lietuvos istorijos ordinariniam profesoriui, Jonui Yčui, rašant monografiją apie Biržus, buvo gyvo reikalo pasinaudoti slaptai miestėnų saugojamu Biržų miesto dokumentų rinkiniu, ir tai pavyko mano uošvės M. Neumanienės bute: Biržų burmistrui P. Klybui patarpininkavus, susilaukiau aukščiau minėtame bute, Aptiekos aikštės ir Reformatų gatvės kampe, su archyvo slaptaisiais dokumentais Biržų miestėnų įgaliotinio Henriko Stefanavičiaus; jis pasisakė esąs ilgametis to archyvo saugotojas ir priklausąs vienuolikai kitų išrinktų miestėnų luomo narių komisijai. Jis tvirtino einąs jau seniai tas pareigas, beveik tuojau po to, kai buvęs Biržų miesto vaitas Dvoreckis pasirodęs miestui neištikimas ir ne visai gerai saugojęs senovės liekanas. Be to, pasakė, kad Lenkų Tautininkų Partija, po karo sužinojus apie Biržų senuosius dokumentus, ne kartą yra kėsinusis per p. p. O. ir A. įgauti į savo rankas šį slaptąjį Biržų archyvą. Tas klausimas buvęs net plačios Biržų miestėnų luomo visuomenės sprendžiamas ir visus kartus neigiamai nubalsuotas. Archyvas buvęs įduotas ir paliktas jam, Henrikui Stefanavičiui, apsaugoti. Taigi jis, suprasdamas istorijos mokslo domėjimasi šiais dokumentais, dabar atsinešąs , jo supratimu, svarbiausius dokumentus ir protokolus man, kaip būsiančiam Biržų istorikui parodyti ir susipažinti; galįs palikti mano globoj su sąlyga, kad grąžinčiau visiškai sveikus, kai jis pats vėl atsiimsiąs, būtent, gruodžio mėn. 22 d. 5 val. vakare. Aš pakankamai pasinaudojau tais dokumentais, o jų gavimo progai atminti sustačiau šį protokolą; mačiau ir sunaudojau:

I. Pirmiausia buvo man įteiktas originalas Stanislovo Augusto Poniatovskio, paskutiniojo lenkų lietuvių karaliaus lenkiškos privilegijos, duotos 1792 m., birželio mėn. 12 d. Varšuvoje su Lietuvos antspaudu ir tekste su palikusiu paskutiniu teisėtu Biržų miesto herbu — du spalvoti laukai — žalias ir auksinis, su trim kryžiais, su pagražinta arklio pasaga — auksiniame su juodos spalvos erelio sparnu žaliame lauke, erelio koja, pasiekusi pasagą aukso spalvos lauke.

II. Odinis apdaras kyngos pavidalo in folio, numeruotas N 14 numeriu su patvirtinimu senųjų miesto privilegijų, karaliaus Augusto III Sakso 1744 m. lapkričio mėn. 14 d., pasirašytą Augustus Rex, confirmacja praw miastu Bierzom nadanych, kontrasignuota — Feliks Owsienny, czesnik Wolkowyski, jego królewskiej mości i pieczęci wielkiej Wielkiego Księstwa Litewskiego sekretarz. Toliau gale, po gražios Lietuvos antspaudos, savo ranka kunigaikščio Radvilo parašyta: „do tego przywileju, mnie produkowanego, jako pan i dziedzic miesta Biržanskiego i calej Słuczyzny podpisuję się. Dat w Białej dnia 22 junii 1749 Fl. Hieronim Radziwiłł, podczaszy Wielkiego Ks. L.

b) Tame pačiame apdare visai palaidai įdėtas notarialinio pirkimo — pardavimo akto nuorašas rusų kalba 1811 m., rugsėjo mėn. 11 d., įrašytas su 56 Nr. Kunigaikštis Dominikas Radvila per savo įgaliotinį Liudviką Kamieniecką parduoda Tiškevičiams, Mykolui ir jo žmonai Joanai Karpiutei, Biržų kunigaikštystę su priklausančiais jai dvarais.

c) Taip pat palaidai įdėtas kunigaikščio Boguslavo laiškas iš 1661 m. Jis blogai atrodo ir beveik sutrūnijęs. Jame kalbama apie Biržų miesto reikalus, minimas majoras Karling ir seniūnas Danielius Kosciuška.

d) Taip pat palaidai įdėtas Augusto II laiškas, rašytas Dresdene 1714 m. birželio mėn. 21 d., kuris, matyt, buvo Biržų gyventojams užtikrinęs, kad jų nelies sąjungininkų kariuomenė.

III. Geras odos apdaras, pažymėtas rašalu 15 Nr. Jame buvo:

a) gerai išsilaikiusi privilegia „konfirmacyjna", karaliaus Stanislovo Augusto, duota 1780 m. lapkričio mėn. 16 d. Varšuvoje ir

b) rusų kalba rašytas aplinkraštis žemės matavimo technikams Kauno rėdyboje, inžinieriaus Lušino pasirašytas, 1914 m. balandžio mėn. 14 d. Nr. 3159.

IV. Palaidai laikomi užrašai pergamine:

a) šviesus pergamenas, kuriame buvo seniausios Biržų miesto privilegijos, Zigmanto III 1589 m. kovo mėn. 9 d. pasirašytos, nuorašas;

b) iš teksto ir prierašų galima nustatyti ši nuorašo kilmė: kunigaikštis Jonušas Radvila, Biržų miestėnų prašomas, nuraše ir patvirtino buvusį jo archyve originalą 1642 m. sausio mėn. 20 d.

c) Jo įpėdinis — Reino pfalcgrafas Karolis Filipas šią nurašytą privilegiją savo parašu ir antspaudu patvirtino mieste, lotyniškai pavadintame „Oeniponti", 1709 m. birželio mėn. 18 d.

d) Kitoje pargameno pusėje pažymėta, kad šis 34 Nr. buvęs pristatytas karaliaus komisijai Biržuose 1717 m. liepos mėn. 15 d., pasirašyta karaliaus komisoriaus.

V. Toks pat šviesios spalvos pergamenas — to paties Jonušo Radvilos parūpintas nuorašas iš originalo Vladislovo IV Biržams, privilegijos, duotas Vilnuje „anno 1642 die 7 mensis maii"; tikrumas patvirtintas parašu kunigaikščio: J. Radziwill. Galima teksto galo, parašo ir antspaudo fotografiją pirmame mūsų puslapy matyti.

VI. Šviesus dvilinkas pergamenas su Radvilų šeimos erelio herbu išspaustu raudoname lake; tai patvirtinimas visų senųjų Biržų miesto privilegijų; pasirašytas: „Maciej książę Radziwill, kasztelan Wilenski, opiekun czuwający, Jozef książę Radziwiłł, wojewoda Trocki, asystujący opiekun za małoletniego księcia Dominika, Nieswiż 1792 maja 5 dnia."

VII. Tomas odos apdaru, kuriame sudėti Biržų protokolai: „Akty sesyji magdeburgiji Birżanskiej". Pirmas protokolas reiškia: „Roku 1784 junii dnia 16. Imć Pana Radziszewskiego pisarza starszego pułkownika milicyji w przytomności Imć Pana Sienputowskiego gubernatora Birżńskiego, wolnemi głosami od całego gminu na rządy niżej wyrażonych: 1) pan Andrzej Baraniewicz wójt sądowy, 2) Antoni Trojanowski landwójt, 3) Friedrich Markwart burmistrz, 4) Józef Pawłowski burmistrz, 5) Stefan Andruszkiewicz radca, 6) Andrzej Iwanowski radca, 7)

Stanisłlaw Dobkiewicz radca, 8) Samuel Holekand radca, 9) Karol Czajkowsi ławnik stołowy, 10) Otto Kandyd ławnik stołowy, Jan Dworzecki pisarz, Józef Iwanowski ławnik całego gminu, Stanisław Hryniewicz porucznik miasta Birż, Marcin Balczewski chorąży miasta Birżańskiego. Takowe elekcyja magistratu miasta Birż, mocą mi uchwaloną od J. O. księcia Imci Karola Radziwiłła wojewody Wileńskiego, aprobuję. Dnia 18 junii 1784 w Birżach pisarz Grodzki Starodubowski." Priešpaskutiniame lape toks tekstas: „Przysięgamy na tym jako wszytkie regiestra i dokumenta między nami magistratem magdeburskim Birżańskim a sukcesorami zeszłego Plankowskiego stanowione pod regiestrem i datami wedle nakazu dekretu ziemskiego Upitskiego w roku przeszłym 1790 decemra 5 dnia zapadłego na instancyją pana Frydrycha Sztefnera sprawiedliwie do kancelaryji ziemskiej Upitskiej strony Sztefnera i nieoddaliśmy rzeczy." Aukščiau minėtam tomely in octava yra daugiau kaip 200 nenumeruotų puslapių, ir palaida liko Biržų miestėnų peticija Valujevui, rusų caro ministeriui.

VIII. Biržų miesto inventorius, su kietu apdaru ir surašytas revizoriaus Vincento Druckio 1782 m. rugpiūčio mėn. 18 d. Mieste pažymėta sklypų 5217 prantų, o metinės įplaukos — 4050 zlotų 32 grašiai. Miesto „ustawa" išdėstyta šešiuose puslapiuose.

IX. Biržų miesto inventorius 1789 m. rugpiūčio mėn. 12 d., sudarytas „p. Radziszewskiego, chorążego Starodubskiego i sekretarza J. O. Książęcia Pana", patvirtintas kito valdininko — Biržų gubernatoriaus „H. Bobrzyński, rotmistrz powiatu Starodubskiego, gubernator księstwa Birżeńskiego". Iš turinio pažymėtinas ploto skaičiavimas: „placowe 529, gumienne 37, włok 854, morgów 746, powrotne 702, summa rocznego podatku 2932". „Uustawa miasta" surašyta penkiuose puslapiuose.

X. Kitame poperio, o ne odos apdare įdėtas: „obščestvennyj prigovor žitelej goroda Birže, sostavlennyj 28 marta 1875 goda".*)

---

*) Parašai protokole 1875 m.

Емануелъ Мешковскій	Дворянинъ Донатъ Марцинкевичъ
Осипъ Франкъ	Іосифъ Ванагасъ
Ос. Мешковскій	Адамъ Дучинскій
Карлъ Межутъ	Карлъ Домбровскій
Иванъ Ляусадъ	Иванъ Мисконисъ

XI. Kietame apdare „Wypis z ksiąg ziemiańskich powiatu Grodzieńskiego". Tekstas gražiai mechanišku būdu atspausdintas, gero šrifto ir patikrintas Stanislovo Ciemnolonskio, kaip „regent ziemski powiatu Grodzieńskiego".

XII. „Punkta ustaw różnych przez Imć p. p. komisarzów Najaśniejszej Księżny JM Liudwiki Karoliny natenczas marhrabiny Brandenburgskiej podczas odprawionej w roku przesłym 1686 komisyji miastu magdeburskiemu Birżańskiemu podane, a teraz w roku ninieiszym 1691 miesiąca maja 16 dnia zapotrzebowaniem p. p. radnych z ksiąg teiże komisyji per extractum wydąne, co wszystko słowo do słowa tak się w sobie ma." Tai labai sudėvėta knyga su autentiškais komisorių ir Liudvikos Karo-

---

Яковъ Ольшевскій
Михаилъ Лозовскій
Францъ Юревичъ
Михаилъ Подзюнасъ
Иванъ Карась
Иванъ Межунъ
Юрій Пагинскій
Александръ Рупленанъ
Jonas Mereštis
Сивицкисъ
Jonas Linikavičius
Иванъ Козловскій
Игнатъ Будревичъ
Jurgis Kuczinskas
Осипъ Славинскій
Іосафатъ Аукштикальнисъ
Адольфъ Юркевичъ
Петръ Славинскій
Казимиръ Ястржембскій
Дворянинъ Бенедиктъ Дамашевичъ
Казимиръ Янушевичъ
Казимиръ Чайковскій
Викентій Милашевичъ
Иванъ Стѣркновичъ
Григорій Рутковскій
Доминикъ Мѣржвинскій
Михалъ Ивашкевичъ

За неграмотныхъ:

Донатъ Марцинкевичъ а именно:
Ивана Якубаниса
Якова Тумлуса
Викентія Калиновскаго
Якова Лапенаса
Данеля Сивицкаго
Франца Калиновскаго
Казимира Козакевича
Феликса Праневскаго
Осипа Праневскаго
Антона Цыбульскаго
Устина Ягмина
Петра Шалковскаго
Петра Ляусада
Андрея Ванагаса
Адама Савицкаго
Александра Видзицкаго
Ивана Казюнаса
Степана Стефановича
Александра Вилимаса
Андрея Кишкиса
Юрія Ляуданскаго
Казимира Прапуляниса
Ивана Ликаса
Ивана Петровскаго
Христофора Ликаса
Дворянина Франца Бальневскаго
Дворянки Анны Валентиновича
Осипа Ляусада
Юрія Яглинскаго
Казимира Кушелевскаго
Казимира Ляуданскаго
Христофора Лозовскаго
Якова Шаулинскаго
Якова Скрудунаса

linos parašais; jos turinys miesto valdymo ir tvarkymo taisyklės ir

XIII. Biržų miesto raštinės knyga su nuorašais senųjų privilegijų ir kunigaikščių Radvilų autentikų - laiškų. Pradėta Zigmanto III privilegijos nuorašu, o baigta Karolinos Liudvikos ir jos 1724 m. ekonomų Vilano ir Jeleńskio raštais.

XIV. Atskirai, neįrištas, gerokai sudėvėtas Zigmanto III privilegijos nuorašas, labai suplėšytam popiery, bet gražaus lotynų rašto.

Astravo archyvas. Jis atrodė po paskutinio karo, ypač po vokiečių okupacijos, žuvęs, bet pasirodo, dabartinis Astravo dvaro valdytojas agr. Petras Variakojis išsaugojo iki šiol visai sveikus Astravo ordinacijos, taigi ir senosios Biržų kunigaikštystės autentikus-dokumentus. Atvykęs į Biržus Vytauto Didžiojo metų gale, buvau pakviestas jų, Astravo šių dienų savininkų, į Astravą nuvykti, susipažinau su dalimi to nepaprastai gausaus dokumentų sandėlio, kuriame teko matyti dokumentų, nušviečiančių ūkišką ordinacijos ir senosios kunigaikštystės būklę, dvarų inventorių, kaimų sąrašų, susirašinėjimų dėl mokesčių su valdžia, įmokėtų mokesčių su užsilikusiomis gražiomis senovės Lietuvos-Lenkijos antspaudomis ir gyvųjų žmonių parašais. Gera, kad šviesūs Astravo savininkai sutiko iškelti archyvą į Biržų muziejų, kuris yra mūriniame Biržų Rotušės name ir bus iš dalies nuo gaisro pavojaus apsaugotas. Tai didelis Lietuvos mokslui indėlis, per p. Variakojo malonę būsimieji Lietuvos istorikai galės archyvu pasinaudoti, ypač nušviesti Lietuvos ūkio istorijai Biržų kampe XVIII ir XIX amžiuose.

Reformatų archyvas galima priskirti prie dokumentų atskirų tikybų saugojamų Biržuose. Tai Biržų evangelikų-reformatų turtas, seniau buvęs didesnis, nes turėjęs daug nuorašų dokumentų ypač svarbių evangelikų bažnyčios istorijai, nes Biržuose gyveno visais amžiais aukštas dvasiškis bažnyčios distrikto (apskrities) viršininkas — superintendentas ir jo žinioj buvo Biržuose laikomi sinodų protokolai bei dispertimentai (vadinamosios kadaise bažnyčios pajamų ir išlaidų sąmatos). Bet, dėja, tas dokumentų - nuorašų sąndėlis centralizuojant sinodo dokumentus buvo išardytas, nes Vilniaus kolegijos į Vilnių išvežtas. Bet Biržuose irgi dar atsitiktinai liko ir galima dar daug svarbaus

rasti. Jis laikomas Biržų klebono ir jo buveinė klebonija ir bažnyčios zakristija.

Šis evangelikų reformatų archyvas gali atsitiktinai istorijai padėti, jei netyčiomis pastogėje ar sename zakristijos knygyne tektų surasti tikybinės senovės dokumentų, kurie galėtų paliesti praeities faktus, net tokio dar neišaiškinto fakto, kaip pavyzdžiui, kad 1753 metais Biržų turgavietėje peilių buvo nudurtas reformatų kunigas Močiulskis, tai padarė Biržų kamendorius kunigas Rubovič vidurdieny. Tas tikybinio keršto ir įsikarščiavimo faktas yra iki šiol neištirtas ir reformatų kunigo Močiulskio nužudymas nebuvo nė kartą viešai spręstas. Tais laikais buvo Radvilienės, ordinacijos savininko-kunigaikščio motinos, pastatyta katalikams medžio bažnyčia šv. Ieronimo vardu, kaip sako Vilniaus kapitulos aktai, kuriuose tas bažnyčios pastatymas Biržuose 1796 metais užrašytas generalinėje vizitacijoje, Kupiškio dekano ir Svedasų klebono. Taigi ir tokiam, rodos, nesvetimam Biržams faktui neturime dokumentų reformatų archyve. Jo dokumentai nevaldomi ir netvarkomi specialisto, yra prastame padėjime. Daug sąsiuvinių yra nesusiūtų ir net gerokai suplėšytų ir tik maža dalis, ypač parapijos metrikos ir statistika dar galima vartoti. Biržų katalikų parapijos archyvas irgi, reikia manyti, netoli į priekį nuėjęs. Kaip matom, žinias apie Biržus, jų bažnyčią, tektų imti iš Vilniaus kapitulos archyvo, jei reikėtų susekti Biržų katalikų parapijos istoriją. Tvarkingesnis už tuos archyvus atrodo liuteronų parapijos aktų sandėlis, nes nuo senų laikų yra atskirais lapais daugiausia atskirų kunigų kunigavimo laikais suskirstytas. Visos net ir smulkios korespondencijos sutvarkytos, surištos ir išlaikyti originaliai. Esanti net atskira vieno klebono vardu Muchlendorfo 1858 m. surašyta parapijos istorija; man jos neteko matyti, nes, bene bus ji išvežta kokio svetimo kunigo, atkeliavusio iš svetur į Biržus ir vėliau grįžusio į savo gimtinį kraštą; jam buvo gana patogu neva norint geriau apsaugoti pasiimti su savim archyvo svarbesnius dokumentus, taigi ir tą aukščiau minėtą kunigo darbštumo padarinį — Biržų liuteronų parapijos istoriją. Be žydų dar gyvena Biržuose su savo bažnytėle pravoslavų, stačiatikių parapija. Tuo būdu Biržų tikybinį elementą verta statyti praeities apžvalgoje kaip kertinį akmenį, nes dvasios - sielos, taigi tikybos ribose vyko praeities Biržų gyvenimas dar ir dabar jame tebesitvarko apylinkės žmo-

nių interesai. Kas sekmadienį, mažiausia vieną kartą per savaitę lankosi Biržų apylinkės žmonės į savo maldos namus ir gauna iš savo kunigų nurodymų, kaip gyventi ir laikytis įvairiuose gyvenimo atsitikimuose. Tik gaila, kad visų faktų negalima aprašyti, nes archyvai neduoda pakankamų žinių ir savo netobula tvarka negarantuoja galėjimo visą praeitį nušviesti. Bet archyvų ir medžiagos dar šiais laikais irgi pakankamai būtų, sprendžiant iš šio trumpo apie Biržų archyvus paminėjimo.

Medžiagos gausumas kreipė į vieną šalį visą Biržų vaizdą, būtent atrodo, kad ev. reformatais ypatingai rūpintasi Biržų kunigaikščių.

Radvilų rūpinimasis evangelikais reformatais.

Yra išlikęs Krisiaus I užrašas Biržų miestui ir ypač reformatų bažnyčiai. Jis atspaudintas atskiro reformacijos atminimų rinkinio*), I tomo I sąsiuvinyje 1911 m. Vilniuje. Krisius Perkūnas, Vilniaus vaivada, reiškia džiaugsmą, kad, pastatęs Biržų pilį, išmūrijo ten bažnyčią, ne Romos, ne graikų tikybai, bet tikrajai krikščionių evangelikų tikybai. Ten pat mini Biržų miesto apdovanojimą magdeburginėmis teisėmis su sąlyga, kad burmistrų, patarėjų ir skobninkų tarnybos būtų einamos evangelikų tikybos žmonių. Katalikai ir žydai neįsileidžiami, o nuo 60 valakų žemės pelnas einąs miestui ir iš jo skiriama kunigaikščio amžinais laikais reformatų kunigui 100 zlotų (2.500 litų dabartiniais pinigais), mokytojui 30 zlotų (arba 750 litų) ir špitolei 20 zlotų. Be to, iš kiekvieno valako reikią pilti kunigui tam tikrą dalį grūdų, viso supilti reikia maždaug 120 centnerių. Nors ir taip gerai atlyginamas, kunigas Stanislovas Sudrovijus gaunąs dar du kaimu — Mstūnų ir Solnodne netoli Biržų už tai, kad „seniai ir dar mūsų tėvui, garbingo atminimo, gyvenant, buvo nenuilstamas ir stropus Dievo žodžio skelbėjas". Ištraukos iš to užrašo vertos įtraukti į istoriją:

1) Radvilų šeima nuo seno esanti prie bažnyčios prisirišusi. Jo mylimas tėvas, dėdė Mikalojus iš Nesvyžiaus ir Olikos, jo brolis Mikalojus iš Dubingių, kitas Biržų Radvilas, Naugardo vaivada ir t. t. esą pametę katalikų tamsumą, pavirtę grynojo Dievo žodžio gerbėjais ir pabaigę savo gyvenimą toje tikyboje, kurios užrašo autorius, Dievo padedamas, norėtų išsilaikyti iki savo gyvenimo pabaigos.

2) Esąs jo noras sudaryti reformatų bažnyčiai tokias patogias gyvenimo sąlygas, kad, Dievui padedant, niekuomet nenu-

---

*) Monamenta reformationis Polonieae et Lithuanicas (zloto vertė ten pat nustatyta).

stotų buvęs joje Dievo žodis skelbiamas. O kad Zigmantas III, Dievo malone lenkų karalius ir Lietuvos didysis kunigaikštis, suteikęs Biržams magdeburgines teisės ir atleidęs nuo mokesčių, tiek senų, tiek ir naujų, tiek jūrose, tiek sausumoje, tai ir Biržų kunigaikštis savo vardu ir savo įpėdinių vardu tvirtinąs Biržų laisvę, dovanojąs ir nustatąs, prižadėdamas savo žodžiu ir įsakymu savo įpėdiniams, kad tiek jis, tiek jie, niekuomet nelaužysią, neatmainysią ir neskriausią tų magdeburginių įstatymų ir nekliudysią Biržų mieste tomis teisėmis pilnai naudotis.

3) Šita mūsų užrašo data jau pildoma ir, susitarę su miesto gyventojais, esame paskyrę vaitu gerą žmogų, tikros krikščionių tikybos išpažintoją, p. Andrių Rimšą ir visas teises bei laisves Jo Mylistos karaliaus suteiktas su šiuo savo raštu įdavėm išvardintam vaitui ir Biržų miestėnams į rankas.

4) Mirus vaitui, visi miesto gyventojai, išskyrus žydus, kurie negali čia priklausyti, rinks tris kandidatus, o mes, arba mūsų įpėdiniai be atidėliojimo per tris po rinkimų dienas, ir nevėliau, vieną iš jų patvirtinsime vaitu. Jei atsitiktų, kad Biržų savininkas būtų nepilnametis, tai Biržų miestas, pats tris kandidatus išrinkęs, turėtų mesti burtus ir, kam burtas kris, tas liks vaitu visą savo amžių. Taip pat turėtų būti naujas vaitas tvirtinamas, jei Biržų savininkas nebūtų tuo laiku lenkų karūnos ar Lietuvos didžiosios kunigaikštystės ribose ir mes, ar mūsų įpėdiniai tokiu atveju neturėtume teisės siųsti Biržų miestėnams įsakymus ar nurodymus, ką skirti iš kandidatų.

5) Biržų vaitui išlaikyti mes duodame 4 valakus žemės ir algą iš miesto kasos pagal magdeburgines teises.

6) Nesutinkant su vaito ar Biržų valdybos tvarka ir nutarimais, karaliaus privilegijos yra paskirta apeliacija mums ir mūsų įpėdiniams, bet mes turim be atidėliojimo spręsti pagal magdeburginius įstatymus ir jei mūsų įpėdiniai nebūtų pilnamečiai ir dėlto negalėtų apeliacijos svarstyti, tai, kad nebūtų trukdomas teisingumas, Biržų miestėnai turės rinkti 8 asmenis iš savo tarpo, kuriems, kaip geriems žmonėms ir teisingumą saugojantiems, patikės jiems atstoti mus apeliacinio teismo byloje ir jiems nusprendus, dalykas bus užbaigtas ir kitur apeliacijos nebebus galima iškelti.

7) Dovanotoji 60 valakų žemė turi būti činšu apdėta, vis dėlto nedaugiau kaip viena grašių kapa pagal seną paprotį, ir Bir-

žų vaitas, surinkęs šį mokestį, vėliau privalės išskistyti, vadinas, išmokėti įvairiems reikalams: pirmiausia kunigui išlaikyti 100 auks. metams, mokytojui — 30 auks. ir špitolei — 20 auks. Be to, nuo kiekvieno miesto sklypo, kuriame pastatytas gyvenamasis namas, kasmet turįs būti mokamas tam pačiam kunigui vienas grašis.

8) Mums ir mūsų įpėdiniams už turgų ir visas rinkliavas už svorį ir saiką turės išmokėti 120 kapų ir niekuomet nedaugiau, ir visas pajamas iš turgaus, esančio Biržuose kas ketvirtadienį, leidžiame įdėti į miesto kasą.

9) Keturi vartai turi būti mieste ir vieni iš jų turi būti gerai ginkluoto žmogaus saugomi. Ginklus mes su savo įpėdiniais turime statyti, o miestėnai turi duoti paraką, šovinių, taip pat ir žmogų. Kiti trys vartai mums nereikalingi, vien laikomi miestui uždaryti.

10) Miestas gavo iš Jo Mylistos karaliaus teisę antspauduoti savo antspaudu liudijimus, kuriuos išduos kiekvienam pirkliui, važiuojančiam iš miesto kitur, išskyrus žydus, kurie pasiliks mūsų ir mūsų valdininkų žinioje. Miestėnų neimsime į talkas, kurias kasmet javų piauti esam iki šiol telkę. Mes atleidžiame juos nuo šių pareigų, bet su sąlyga, kad jie, miesto ir savo gyvenimui apsaugoti supiltų apie miestą pylimą, nuo vieno pranto (vytelės) tam tikrą dalį apie miestą pilti, ir tą prižiūrės miesto valdyba ir tuos sklypus, kurie mums dar liko ir iki šiol nepaimti, parūpins išdalinti ta pati valdyba.

11) Kadangi Biržų gyventojai negali gyventi be pilies malūnų, tai tvenkinyje taisant pylimą ir perkasą, kurie yra prie miesto ir pilies, turi mums visuomet padėti, taip pat atsitikus gaisrui ir pilyje ir pačiame mieste turi bendrai pagalbą teikti. Mes pasiliekame sau tas teises, kurias gauna ir kiti kunigaikščiai savo privilegijuotuose ir laisvuose pagal magdeburgines teises miestuose.

Toks dokumentas yra pasirašytas 1589 m. gegužės mėn. 1 d., kaip jau esame vienoje vietoje nurodę, vadinas, beveik dviem mėnesiais vėliau už karaliaus pasirašytąją privilegiją. Toliau eina šešių valdininkų parašai, Biržų magistrato trijų atstovų — Samuel Dambrovius, Thomas Dilbin, Jakūbas Bross, kurie, neturė-

dami paties originalo, pristatė 1640 m. lapkričio mėn. 15 d. kopijas kunigaikščio komisarams, kurie tą faktą savo parašais ir patvirtino, būtent, Jonas Penkalski, Kristius Sstryška ir Adomas Freitag.

O tas pats Biržų kunigaikštis jau kitais 1592 m. gruodžio mėn. 8 d., duodamas bažnyčiai privilegiją, jau kalba apie kelius kunigus, kuriems turi mokėti Biržai po 100 auks. Taigi, parapija padidėjo ir ministeriams, kaip vadino tuomet evangelikų kunigus, darbų padaugėjo, o mokyklos bakalaurui taip pat 20 lenkų auksinų numatyta. Kunigui, kaip sakėm, seniausiam ir nusipelniusiam, Sudrovijui, skiriami du kaimai — Mstūnų ir Szalnodze su baudžiauninkais ir visa žeme, su kalnais ir miškais, kaip nupelnytas atlyginimas už gerą tarnybą. Kadangi tas dovanojimas negali tučtuojau įvykti, tai pirmus trejus metus vietoj aukščiau nurodytų kaimų naudojimo, visas Biržų valsčius supils nuo tam tikro žemės kiekio, būtent, nuo valako, po sykelį rugių, miežių, avižų ir žirnių. Grūdų gauti iš valsčiaus tegalės lig 94 metų.

Tas pats Biržų savininkas, prieš mirdamas, yra surašęs įdomų testamentą, iš kurio sužinom irgi apie jo šeimininkavimą Biržuose. Kunigaikštis prašosi palaidojamas Biržuose, mūro bažnyčioje, pilyje, kurią jis pats pastatydinęs. Bet, matyt, dėl kaikurių priežasčių tat neįvyko, nes istorija iki šiol nežinojo, kur, ar Kėdainiuose, ar Vyžainiuose buvo palaidotas kunigaikštis Perkūnas. Iš kunigaikščio, jo sūnaus, Krisiaus II užrašų buvo rasta žinelė, kuri neabejotinai kalba apie jo tėvo, taigi Krisiaus I Perkūno kapą Vyžainių bažnyčioje, nes IV-je serijoje II-me sąsiuvinyje **monumenta reformationis polonicae et lituanicae** (Vilniuje 1915 m.) XX-ame pusl. yra aiškus tekstas: „**Nad grobem Pana Oyca Dobrodzieja mego kazał do czasu Tablicę drzewnianą Robotę cudną farbami należnemi i ozdobioną na ścianie przybić s tym Nagrobkiem, który Emilius Portus professor Heydelberski napisał, takąż drugą iedno mnieyszą nad Synem moim Mikołaiem z Nagrobkiem, który samże p. Rysiński proszę abi napisał.**“ Ši žinelė rodo, kad jis ne Biržuose buvo palaidotas.

Įdomu Biržų istorijai, kaip kunigaikštis prieš mirdamas nepamiršo savo testamente (žiūr. tekstą I-oj serijoj ir I-ame sąsiuvinyje 161—175 pusl.) savo tarnų: p. p. ekonomai pirmiausia. „P. Pakoš gauna iki sūnaus Krisiaus II pilnų metų Žižmarių dva-

rą valdyti, o p. Sičinskas — Biržų dvarą, o jeigu jis nepanorėtų dvaro, tai Biržus atiduoti Vainauskui, o Sičinskui — 500 auks. jurgelto; p. Pukštai taip pat — 500 auks. Savo tarnams, kurie turi mokėti už arklių laikymą, kai sumokės visą, kas iš jų priklauso, lig mane palaidojant, dovanoju keturius kvartalus ir visų metų pinigus už drabužius, būtent, husarų kariuomenės arkliams 20 auks. metams, o kazokų arkliams — po 15 auks., už audeklą apsivilkimams 27 auks. Taigi šitų skaičių reikia laikytis mokant už tarnų pareigas su arkliais ir savo apdaru. Taip pat kamarninkams, žiūrint kokia tarnyba kuriam duota, bet visiems metams reikia įmokėti ir jiems pinigus ir drabužius duoti virtuvės tarnams. Taip pat įvairiems amatininkams irgi kad būtų užmokėta pinigais ir drabužiams duota audeklo visiems metams. Taip pat ir medžioklės tarnams, nors pas karalių ir išgavau gerą užlaikymą savo tarnui Ožechovskiui Borisovo dvaruose, bet iš savo malonės dovanoju dar 200 auks. Filipovskiui, Čechovskiui, Rudnickiui ir kitiems visiems po 200 auks. Jarošui Žabai, Jonui Žabai — po 100 auks., Kotlui — 200 auks., Saibutui, Siemaškai — po 100 auks., Pociejui — 50 auks., tiek pat Mikalojui Žabai, Osmolskiui ir Gulejevskiui, Kamienskiui — 30 auks. ir visiems po vieną eržilą iš tų eržilų, kurie auga Kuokneseje. Be to, visiems kitiems tarnams, kurie gaudavo jurgeltą be jokio kito aprūpinimo, palieku tą pačią algą už vienus metus dovanai, Paciatai — 200 auks. prie jo jurgelto. Kadangi mano prievaizdos buvo gerai apmokami, tai jiems nieko nedovanoju, nes kai kurie jų užtenkamai prisipirko turto, bet nenoriu, kad jie iš savo pelningų vietų būtų iškelti. Kadangi Zonenvart taisosi išeiti pas Palubianskį tarnauti, tai užrašau jam iš Žitkovičių kaimo sąskaitos 500 auks. Kondratui Patrikovskiui pridedu jurgeltų antrą šimtą auksinų. Jei nuo Fukso bus atimta Jeziernica, tai gi jam skiriu tokias pat sąlygas, kaip Jeziernicoje, Naumiestyje prie Upytos. Gnojinskiui, jeigu pasiliktų tarnauti mano vaikams, leidžiu būti prievaizda Aluntoje tomis pat sąlygomis, kaip kad buvo Drisviatuose. Arklius, kuriuos atskirai surašysiu, reikia pagal mano sąrašus grąžinti į bandas, jų žiūrėti prašau ponus ekonomus, kaip aš pats žiūrėjau."
Ten pat testamente toliau yra įvairių šeimininkavimo smulkmenų, kurias mirštąs kunigaikštis stropiai surašo, būtent: nuomininkus, savo iždo būklę. Jonas Žaba, matyti iš užrašo, yra buvęs jo iždininkas ir laikęs daug dešimčių tūkstančių auksinų gyvais pini-

gais, taip pat ir tikrąjį auksą, be kurio, sako kunigaikštis, kito kapitalo neturįs, nors kiti žmonės ir tarė jį labai turtingą. Esą pradėta derėtis su Podliasio vaivada pirkti vieną ketvirtadalį Zabludovo. Taip pat reikią sumokėti pusantro tūkstančio kapų už Myšogalą. Testamentas rašytas Vilniuje 1599 m. rugpiūčio mėn. 4 d. ir liudininkų bei valstybės atstovų užantspauduotas ir pasirašytas.

Bet ne visai gerai buvo sutvarkyta Biržų reformatų bažnyčia. Jo sūnus Krisius II parašė labai įdomią informaciją*) Risinskiui, kuris jį, tėvo įsakymu, auklėjo ir į užsienį, kaip pedagogas, buvo jaunystėje lydėjęs. Jis įsako žiūrėti tikybos reikalų, VIII punkte — visiems valdininkams lankyti bažnyčią, prižiūrint urėdams ir einant į bažnyčią šimtinėmis ir dešimtimis su stipria kontrole, kad kiekvienas, kuris eina bažnyčion ir iš jos išeina, pasirodytų savo dešimtininkams ir šimtininkams. Neatėjusiam į pamaldas nustatoma piniginė bausmė sprendimu visų senesnių, kurie yra jo vietoje palikti. XIV punkte yra aprašoma atskirų bažnyčių būklė. Apie Biržus yra pasakyta, kad daug reikia dar papildomai padaryti. Pirmiausia, Dievo stalas reikia gražiai sudaryti ant trijų stovimų laiptų, aplinkui groteles, pats stalas uždengti raudonu aksomu su aukso frenzliais, o laiptus apie stalą žaliu audeklu apmušti. Senąjį stalą nusiųsti į Papilį ar Naujamiestį. Sėdimos vietos, tiek iš kairės, tiek iš dešinės, pradėtos jau daryti, bet reikią žiūrėti, kad būtų kuogreičiausiai baigtos. Kunigaikščio žmonai vietą rengti pirmajame suole. Ant durų padaryti suolelius, gonkose — mokyklos mokiniams. Prie sakyklos padaryti sėdimąją vietą kunigui ir apdengti audeklu, sakykloje padaryti iš to pat audeklo baldachimą, kad geriau skambėtų balsas sakant pamokslą.

Bažnyčios durys esą iš naujo statomos taip, kad jas galima būtų atidaryti iš abiejų pusių ir jas truputį atstumti į bažnyčios vidų. Taip pat reikalingos antrosios durys iš ąžuolo tokio pat darbo, kaip langai rūmuose, jose reikią pažymėti kieno ir kuomet ši bažnyčia pastatyta. Sakykla, visos sėdimos vietos, lonkomis vadinamos, gonkelės prie durų nutepti pirmą sykį geltonai. Priesenuką išgrįsti plytomis, apmušti lentelėmis arba vadinamuoju

---

*) Atspausdinta „Zbiór pomników reformacij kościoła polskiego i litewskiego". Serya IV zeszyt II Wilno 1915 puslapy XV—XXV.

prūsų mūru išmūryti. Durys į priesienį reikią stiprios ir gražios padaryti, ties durimis įtaisyti langą aplinkai apžiūrėti. Priešais priesienio reikia liepti ruimingas užlipimas padaryti, o nuo ten išgrįsti platus grindinys iki pat forto*). Visa bažnyčia aplinkui gražiai akmenimis išgrįsti, kad joks vanduo neįsiksverbtų į pamatą, bet akmenimis toliau nubėgtų. Taigi, čia yra brangi žinelė apie Biržų senąją bažnyčią, iš kurios vis dėlto mes dar nepajėgiam tikro vaizdo susidaryti, tik matom, kad ji bus šių laikų bažnyčios vietoje buvusi statyta, o arčiau pilies gal, bet arčiau to tako, kuris seniau buvęs išgrįstas ir vedęs iš bažnyčios į pilies fortą. Nuostabu, kad tokios didelės ir niekuomet neišnykusios parapijos atminty nepasiliko jokio atminimo apie tikrąjį tos bažnyčios padėjimą ir poziciją, turint galvoj, kad jos rūsiuose seni Radvilai rado savo mumijoms amžiną poilsį ir, kaip matom, vienas Radvilų, Krisius I, buvo prirengęs iš anksto ir atskirą vietą savo kūnui palaidoti. Šių žodžių autoriui atsitiktinai teko iš Mažutiškio Mikelėno per trečiąjį girdėti, kad dabartinė Biržų bažnyčia buvo medinio šopo vietoj pastatyta ir jo rūsy buvę Radvilų grabai; anga į tą rūsį buvusi ten, kur dabar esąs naujoje bažnyčioje Dievo stalas, bet statant naują bažnyčią, nebepalikta į rūsį angos, nes nebebuvo, gal, manoma, toliau toj vietoj numirėlių laidoti. Tuomet lieka mums spėlioti, ar medinė šopa nebuvo jau antra bažnyčia iš eilės, ar į jos rūsį nepateko balzamuoti Radvilų kūnai su grabais iš pilies bažnyčios?

Galbūt, ji dingo pirmąjį kartą švedams į Biržus atėjus ir sudeginus 1625 m., Gustavo Adolfo laikais, visą tvirtovę ir visus Biržus. Antrųjų švedų laikais pilyje nebeminėta bažnyčia ir kunigaikščių rūmuose tebuvo laikinė katalikų bažnyčią - koplytėlė, kurioje Petras Didysis klausęs katalikų pamaldų. Medinę šopą pastatyti galėjo prieš kunigaikščio Boguslavo pilį restauruojant, nes žmonės negalėjo palikti be pamaldų, sudegus pirmajai bažnyčiai. Kai 1621 m. Krisiaus II sąraše kalbama apie vokiečių bažnytėlę Biržuose, kaip pavyzdį Papilio parapijinei bažnyčiai, tai nėra ko abejoti, kad Biržuose buvo bažnyčia reformatams, ji minima visose žiniose apie Biržų miestą. Tame pačiame Krisiaus II dokumente, rašytame ne anksčiau kaip 1620 m., nes tais me-

*) Aišku, kad bažnyčia buvo ne pilyje, bet apie tą vietą ką dabar stovi nauja mūro bažnyčia.

tais numirė vyresnysis kunigaikščio brolis Jonušas VI, kuris neabejotinai buvo ligi mirties Biržų savininkas, randame kai kurių įdomių faktų apie tą laiką. Pats naujas Biržų savininkas, norėdamas pasitraukti kurį laiką iš Biržų, matyt, parašė viršuj minėtą instrukciją savo vietininkui Rysinskiui, duodamas savo nurodymų visais jo globojamųjų reformatų bažnyčių reikalais. Apie Biržus raminamai sako: esąs Dievo malone geras kunigas ir tereikią rūpintis, kad nieko jam netrūktų, anas pats pasirūpinsiąs savo parapijoj padidinti Dievo garbę. Prie jo turėtų būti dar ir katechista, kurį jau aprūpino šveto atminimo mano labdarys — tėvas, iš Biržų miesto pajamų. Prie bažnyčios kunigaikštis nori laikyti mokyklą, kuri, ačiū Dievui, jau esanti aprūpinta ir namu, ir mokslu, tad reikia žiūrėti, kad ji išliktų. Tai mokyklai reikalingi net trys mokytojai, būtent, rektorius, kuriuo jau esąs p. Rasius ir du kolegos, iš kurių jau esąs irgi vienas p. Melchior, o kito reikia stropiai ieškoti. „Sąlygos jiems jau pas kunigą daktarą esančiame rašte su mano parašu nustatytos, bet p. Rysinskio ir vyresniųjų, kurie pasilieka mano vietininkais, bus pareiga tas sąlygas padidinti ar sumažinti, bet reikia žiūrėti, kad mokytojai, gaudami gerą atlyginimą, nebūtų be darbo, o sėdėdami vietoje, užsiimtų savo darbu mokykloje ir daugintų Dievo garbę. Kad mokykla ir Dievo garbė pasidaugintų, reikia joj mano lėšomis laikyti aštuonius mokinius ir kiek kuriam kiekvienais metais maitinti, drabužiams ir kitiems reikalams reikalinga, p. Rysinskis su seniūnais, mano vietoje paliktaisiais, turi apskaičiuoti ir, pritraukęs p. kunigą, nutarti, kad jam (kunigui) duotų už visą bendrą normą gyvais pinigais. Mano auklėtiniais p. Rysinskis skirs gabius, vis tiek ar tai dvasiškių, ar tai mano baudžiauninkų būtų vaikai, neliesdamas ten tų, kurie jau mano paties yra paskirti. Iš tokių auklėtinių vieni turi teologijos mokytis, kad iš jų išeitų tinkami Dievo žodžio ministeriai, o kiti mokykloms pedagogai, o dalis auklėtinių gali vėliau pasaulinės tarnybos imtis. Tai bendrai liečia ir kitas bažnyčias ir mokyklas mano dvaruose. Be mokyklos dar norėčiau prie Biržų bažnyčios išlaikyti špitolę, kurioje jau dabar laikoma dvylika beturčių. Tai špitolei laikyti, rodos, mano labdario tėvo yra kažkas paskirta iš miesto kasos. Vis dėlto aš abejoju, kad to užtektų ir reikia iš mano kasos tiek pridėti, kad špitolninkams netrūktų maisto ir drabužių. Visus Biržų bažnyčios reikalus geisdamas patenkinti ir išpildyti, noriu, kad p. p. se-

niūnai, mano vietininkai, ne tik vietiniam kunigui algą, bet ir mokytojams, auklėtiniams, beturčiams špitolėje paskirtų iš turgaus muito, malūnų ir Biržų smuklių pajamų. Jei to neužtektų, galima būtų iš činšų, kiemų mokesčių, „czynszy kiemiańskie" pridėti. Tuos visus pinigus reikia leisti per p. Rysinskio rankas, o jis atsiskaitys prieš p. p. vyresniuosius, mano vietininkus, įrodydamas, kad mano lėšos nėra aikvojamos, kurios buvo paskirtos Dievo garbei." Čia matome tikrą Biržų gyvenimą, Biržų savininko kunigaikščio Radvilo paliepimais tvarkomą.

Biržų pilies griuvėsiai

Biržai—vieta svarbių tarptautinių pasitarimų.

1701 m. buvo rengiamas karas su švedais ir daroma Petro Didžiojo ir Augusto II sąjunga, priešinga švedams. Asmeniškai jie pasimatė Biržuose ir aptarė savo akciją prieš švedus. Ta proga Biržų magdeburgijos buvo iš naujo vykdomos ir jau kito karaliaus, Augusto III 1744 m. privilegijuotos, o vėlesnis karalius Stanislovas Augustas tai pakartojo ir naujomis privilegijomis papildė 1799 m. Bet patys Biržai galutinai nukentėjo tame kare 1704 m., kai švedų kariuomenė privertė Biržų komendantą, vardu Nerezijų, sudeginus patį miestą, įduoti švedams pilį, ir leido pačiai įgulai laisvai išeiti iš Biržų. Tai buvo galas Biržų tvirtovei ir pabaiga Biržų gyvavimui Lietuvos—Lenkijos valstybėje.

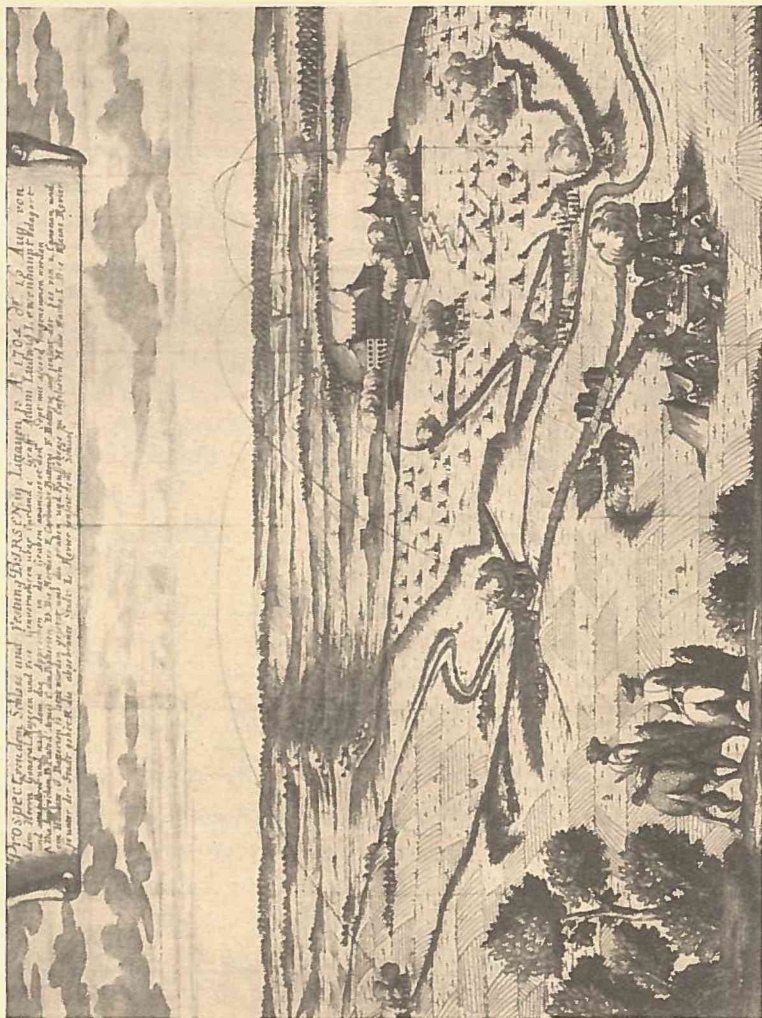
Augusto II ir Petro Didžiojo viešėjimas buvo didelė iškilmė provincijos visuomenei. Susirinko gražioji lytis iš apylinkių ir linksminos prie gero stalo ir pilnų taurių. Buvo net rungtynės tarp abiejų fiziškai galingų valdovų, kuris stipresnis ir labiau išlavintas karišku atžvilgiu. Petras Didysis, įvedęs savo tėvynėje nemaža europejiškų naujienų, lenkėsi prieš lenkų kultūrą ir malonėje Biržų visuomenę nuteikti užsivilkęs lenkų rūbus, kurių liekana buvo iki paskutinių laikų, — raudonas „kontusz" — laikoma Oružeinoj Palatoj, Maskvoje. Jis dalyvavo vyskupus pašventinant, mokyklų ginčuose ir dialoguose, pamėgo pokylius ir retkarčiais ištisas naktis juose praleisdavo. Edvardo Račinskio veikale apie lenkų medalius, E. Tiškevičius rado nemaža įdomių smulkmenų iš tų karalių pasimatymo Biržuose laikų. Augustas II pasiuntęs į Daugpilį savo draugą ir patarėją Fictum sutikti skubiai važiuojantį iš Maskvos carą. Tas atvyko į Biržus vasario mėn. 26 d. 9 valandą ryto ir karalius, nespėjęs jo sutikti, vos-vos suskubo išbėgti iš pilies ant laiptų. Tą pat dieną buvusi padaryta sutartis prieš Karolį XII. Biržų pilyje apsigyvenęs Petras, kara-

lius Augustas, Kuršės kunigaikštis, Golovin, Golovkin, du Dolgorukai, djakas — senas caro mokytojas, anglų generolas Ryša ir prancūzų atstovas. Carui pastatyta lova, kurios užtiesalai buvo balto adamaško. „Pirmą dieną, sako tų laikų rankraščiai, nebuvo šaudoma valgio metu. Stalai buvo uždengti dešimčiai asmenų ir vaišino visus lyg kelionės vaišėmis. Prie karaliaus sėdėjo Šembek, Patkul ir Fictum. Rytojaus dieną, po pietų, šaudė iš patrankų patys valdovai, ir caras negalėjo pataikyti į taikinį, o Augustas tai sugebėjo.“ Lenkų diduomenė vengė kvietimų dvaro pietums, nes priešinosi švedų karui, sakydami, kad geriau tikra taika, nei netikras laimėjimas kare. Todėl Augustas dalyvavo kare pradžioj kaip Saksonijos valdovas. Tas pats Tiškevičius 71 pusl. surado paslapčių Patkulio laiškuose, rašytuose p. pulk. Koenigseckiui — lenkų atstovui prie Maskvos caro. Tie laiškai niekur nebuvo lig tol spausdinti ir buvo laikomi Dresdeno slaptame archyve, o kopijos, grapo Mykolo Borcho padarytos, Saksonijos valdovui leidžiant, pateko į Biržų ordinacijos biblioteką. Viename tų laiškų Patkulis primena jam pažadėtą Biržuose apsiginamąjį laišką kunigaikščio Čartorijskio Visliczo dvarui Vitebsko vaivadijoje. To paties vyro rašytame laiške iš Varšuvos 1701 m. birželio mėn. 28 d. pranešama, kad Karolis XII, paėmęs į nelaisvę tą patį Fitcum, kuris prieš tris mėnesius su karaliumi buvo Biržuose svečias. Čia matyt lenkų karaliaus apgaulinga politika: sakėsi netrauksiąs lenkų į karą, o iš tikro darė viską kaip lenkų karalius. Antras Patkulio laiškas dar geriau išaiškino Augusto II būdą. Karoliaus XII nugalėtasis 1702 m. prie Kliševo, ir paėmus Krokuvą, Augustas taip išsigando, ir taip maldavo taikos su švedais, kad nesidrovėjo patį Patkulį atiduoti švedams, negerbdamas jo pasiaukojimo bendram reikalui. Tai įvyko taikos sutartyje 1706 m. ir vadinamame Altranstadto traktate, Karoliui XII to pareikalavus. Lenkų istorininkai irgi rašo apie pasimatymą Biržuose todėl, kad karalius Augustas šaukęs suvažiavimą lenkų reikalais, bet rusų istorininkai žino dar pasimačius carą su lenkų karalium 1705 m., kai jau buvo susiremta lyvų žemėje ir artimoje Kuršėje.

Švedų istoriografas Nordberg esąs smulkiai aprašęs atsitikimus, kurie įvykę arti Biržų. Kiek Biržų kunigaikštystė ir miestas nukentėjo per karą su Karoliu XII, maža žinoma, bet kariuomenės laikymas pagal visas sąskaitas, iš 1701—1718 metų

laikotarpio, ordinacijos archyvui žinomas atsiėjęs: švedai — 600.000 lenkų auksinų, rusai — 93.000, o dvejų metų plėšimai, 1702—1704 m. padaryti — 79.951 auks. Lietuvių kariuomenė ir Sapiehų partija atsiėjusi du mil. auks. Išviso susidaro 2.738.821 auks. Dvarai išmokėję šią milžinišką sumą, ir pirmas Tiškevičių šeimos ordinatas vis skaičiavęs 80.000 talerų skolą, švedų karaliaus pažadėtą Biržams grąžinti. 1703 m. Lietuvos karūža vardu Kazimieras Zaranek sužinojęs, kad Karolio XII vienas pulkininkas veda iš Mintaujos Biržų linkui apie tūkstantį švedų ir keturius šimtus lietuvių, vadovaujant Petrauskui, vyksta prieš švedus ir, gavęs iš Jurgio Taubės pagalbą, puola švedus, bet valandą kovojęs pasitraukia iš kelio, lyg laukdamas kitos, geresnės progos. Tais pačiais 1703 m. švedas Levenhaupt panoro susijungti su Sapieha ir kartu pulti Višnioveckį. Buvo sumuštas kunigaikštis Oginskis netoli Drujos ir gauta žinia, kad Biržai vos vos laikosi ir įgula neturi jėgų sujungtai armijai pasipriešinti. Gavęs tą žinią arti Upytos, Levenhaupt nuėjo į Biržų vieškelį, bet nepriėjęs prie Biržų sužinojęs iš kanauninko Bielozoro sugauto laiško, rašyto Maskvoj, kad 6.000 rusų vyksta Višnioveckiui į pagalbą, grįžo birželio vidury į Mintaują. Tuojau po to Višnioveckis, vykdamas su kariuomene prie Selburgo (Selpilio), pakeitė Biržuose visą įgulą; paėmė visus senus kareivius su savim, o paliko iš savo naujų pulkų 800 įgulos Biržų saugoti. Taip pat jis paliko daug kariško įrengimo, parako, švino, patrankų ir daug sidabro, taip pat 24.000 talerų Biržams laikyti. Bet greitai atėjo į pilį žinia, kad Levenhauptas su Sapieha vyksta į Biržus ir įgulos vadas, pabūgęs priešų, pasiuntė brangenybes ir karišką amuniciją Višnioveckiui į Selpilį. Bet įvyko nelaimė: Sapiehos kariuomenė sugavo tą siuntinį už Nemunėlio Radviliškio. Levenhaupt, paėmęs Selpilį, pilį išsprogdino paraku. Iš eilės tas pats likimas ištiko Biržus, kurie buvo strategiškai labai pavojingi viešpatavusiems Kuršėje švedams. 1704 m. rugpiūčio mėn. 28 d. Biržų tvirtovė buvo iš visur apsupta. Bet kai atėjo žinia apie švedų pralaimėjimą prie Narvos pradėta bijoti rusų kariuomenės; Biržai — deja, neilgam — nuo apsiautimo išsivadavo. Levenhauptas gavo iš vieno švedų bėglio pranešimą, kad Ernestas Nerezijus — Biržų komendantas esąs visai lengvai įbauginamas. Akies mirksniu buvo pagaminta keletas tūkstančių kopėčių manomajam šturmui, ir jos, neslepiant, buvo susta-

tytos prie sudegusio miesčiuko kaminų. Buvo mėginta perkasai užpilti žemėmis ir įgula iki paskutiniųjų buvo pabūgusi galutinio priešo puolimo. Tuomet Lietuvos etmonas Sapieha nusiuntė komendantui laišką, žadėdamas geras sąlygas už pasidavimą. Kai

Biržų pilies užėmimo planas 1704 m. rugpiūčio mėn. 16 d. generolo-majoro von Levenhaupto.
Nuotrauka Biržų muziejuje, originalas Rygos muziejaus nuosavybė.

buvo pažadėta, kad Levenhauptas paims Biržus su visu turtu lenkų lietuvių Respublikos vardu, o Biržai bus Boguslavo anūkės kunigaikštytės Elžbietos Augustos nuosavybė, kad įgulai išlaikyti, kuri galės palikti Biržų pilį laisvai, bus paskirti kaikurie Bir-

žų kunigaikštystės pajamų šaltiniai, tai Biržų įgula su savo ginklais ir savo turtu išėjo iš pilies ir beveik visa perėjo į etmono Sapiehos samdininkų kariuomenę. Beveik 200 priešų buvo išvaduota iš nelaisvės ir nusiųsta į Rygą daugiau kaip 40 patrankų. Žemės pylimus ir tvirtoves, paaukštinimus išdraskė paraku, bet nedaug Biržų trobų tebuvo sunaikinta. Visas miestas neva strategijos sumetimais paties komendanto buvo anksčiau sudegintas, ir vietoj Biržų bepaliko vien gaisro sunaikintos trobos ir kaminai. Nuo to laiko Biržams neteko dalyvauti karuose, ir laikas toliau ardė senovės garsios praeities ir galybės likučius. Iš tų laikų liko Tiškevičių archyve senovės jau apgriuvusios pilies atvaizdas, bet frontas dar iki šiol laikosi, nors jau suardytas laiko ir oro atmainų. Keturias dienas išbuvo caras Biržuose 1705 m. ir toliau kariavo su Levenhauptu ties Ryga. Bet rusų įgula dar buvo 1709—10 m., sudaryta iš Astrachanės 7 pulko vienos kuopos, kurios vadu buvęs, E. Tiškevičiaus žiniomis, majoras Faminiec. Tuomet jau Biržų savininkė Elžbieta Augusta buvo ištekėjusi už kunigaikščio Sulzbacho ir su jos mirtimi baigėsi Biržų Radvilų linija.

Ateinančiais po išgriovimo metais — 1705 buvo įsakyta sudaryti visų Biržų kunigaikštystės turtų ir nuosavybių atskirą inventoriaus sąrašą. Iš to sąrašo, sudaryto raštininko K. Borowskio 1708 m. rugsėjo mėn. 18 d., kuris tiek laiko laimingai kunigaikštystės archyve buvo laikomas ir su Astravo archyvo dokumentais pateko dabar Biržų muziejui, matyt, visa suardytos kunigaikštystės būklė.

I. **Pilies trobų aprašymas.** Pilies volai suardyti, mūro rūmai irgi suardyti, tik trys kambariai liko, bet ir juose gyventi negalima, jei nebus pataisyti trūkumai; durų ir langų nebėra. Ceichgauzas irgi suardytas, — vienos mūro sienos bestovi. Visas Biržų karo įrengimas švedų išvežtas. Komendanto namai iš medžio, tinkuoti su moliu, dengti čerpėm, be durų ir langų, taip pat su suardytom krosnim; jame taip pat negalima gyventi, nors ir liko dvi švarios patalpos, viena prieš kitą. Miegamų kambarių — trys, virtuvė su mūro kaminu, išvestu ant stogo, su palėpiais ir laiptais iš lentų. Po trobom išmūrytas rūsys, o tų rūmų kertėj išmūryta kordegardija, bet visai sugadinta: joje keturios pirkios, trijose jų nėra durų, krosnių ir langų; ketvirtoje pasiliko krosnis, durys ir langai. Ten pat šalymais arklidė, statyta iš medžio, be vartų. Aukščiau nuo minėtojo rūmo kitoje kertėje arti volo yra

rūsys iš mūro, be durų. Didžiuliai mūriniai vartai sunaikinti, vien jų apačioje liko nesunaikintos trys pirkios be krosnių ir langų, tik su durim; jų viduje buvo laiptai į dvi pirkias iš mūro, jos sugadintos, bet reikalinga jas atstatyti; šių vartų stogas iš dalies yra sugedęs. Tiltas, kur apačioje tekėjo vanduo, visai blogas, nes trūksta jam geležių. „Szance" — pirkelė iš medžio, lentų durys, krosnis, kepykla ir sandėliukas iš papenčių — „tarcic"; stogas iš tokių pat papenčių padarytas.

II. **Biržų dvaro trobesiai.** Po gaisro buvusiais metais visi trobėsiai atstatinėti naujai pradėta. Upės Agluonos pakraštyje gyvenamieji namai sudaryti iš dviejų kamarų, alkieriaus, špižarnės, priesienio su gonkom. Prieš priesienį yra senas didelis kaminas, kuriam įtaisyta virtuvė, o po troba išmūrytas rūsys; toje vietoje, kur buvo dideli rūmai, po gaisro beliko du dideli nesugriuvę kaminai ir du rūsiai irgi iš mūro. Pradėtas naujas klojimas iš medžio, su pertvarais iš kartelių. Didelis visokių medžių sodas ir už upės buvęs vyšnių sodas išnaikintas Biržų tvirtovę apsiautus praėjusiais 1704 m. Ežero saloje didelis vyšnių ir medžių sodas liko nesugadintas. Dvaro inventoriaus nėra jokio, išskyrus varinius indus, būtent: alui daryti katilas, iš Pagervės atgabentas, vienos statinės (beczki) talpos, du vario bosai — vienas trijų statinių, o kitas vienos statinės didumo; viršus joms vienas; vario vamzdžių — du.

III. **Ariami dvaro laukai.** Tarp Apaščios ir Agluonos upių trys valakai ir 27 margai. Laukas už Agluonos upės iki Neradavos vieškelio — 4 valakai ir 28 margai. Laukas prie Radviliškio vieškelio iki ežero — 6 valakai ir 18 margų. Vandens užliejamo viso irgi vienos mylios atstumo. Tos girios nemaža dalis yra poploto — 8 margai. Krūmų ir pievų — 28 margai. Biržų dvaro pievos — viso margų 546 ir pusė*).

---

*) Sianożęcia dworu Birżanskiego: 1) Na perwszem miescu międzу trzema paszniami folwarkowemi na wozów 40, 2) na drugiem miescu w obrębie Oszkiniszkach morgów 264, tamże co trzymał ksiądz senjor z łaski dwornej do sianożenci dwornych przyłączono morgów 33, tamże w Oszkiniszkach do arendy Birżanskiej mogów 25, 3) na trzeciem miepscu w obrębie Szyłakiszkach alias Drobiszkach przy granicach Koszeliszkicc i Ażuszelskich z odebranemi sianożenciami od poddanych z przeeszłej i terazniejszej pomiary morgów 40, 4) na czwartem miejscu nad rzeką Oposzczą w Jodziach przy zascianku Drusiejskim morgów 12 i pół. 5) Na piątem miejscu w karkliszkach z przyłączonemi sianożenciami, które odebrane od różnych poddanych czyni dwornych sianożenci w zaroslach morgów 97.

VI. **Prūdai ir ežerai.** 1) Didelis prūdas už pilies, kurio viena sala yra italų sodu apsodinta keturiom dalim: agrastų, serbentų ir vyšnių. Kita sala arčiau Astravo dvaro, trijų margų didumo, (prie Astravo bus aprašyta). 2) Kilučių ežeras Apaščios upėje. 3) Ežeras šalia Staškūnų sodžiaus vardu Ruoliškis, o kiti ežerai priklauso Neradavos dvaro inventoriui.

V. **Biržų malūnai.** 1) Prie didžiojo prūdo, arti Astravo, su supiltu nemažu pylimu, naujai padarytas malūno prietaisas; vandens išleidžiamasis įtaisas šalia vandens malūno švedų sunaikintas ir pylimas perkastas. 2) Mažesnis malūnas prie to pat pylimo, senas, švedų sugadintas, tuščias; prie to malūno buvo nauji iš medžio vandens sulaikomieji įtaisai, visai švedų sugadinti; malūno trobos iš prūsų plytų mūrtos, šiaudų stogu dengtos; pirkia su priesieniu ir kaminu stovi tuščia. Ten pat duonos kepykla su priesieniu iš medžio irgi stovi tuščia. Iš abiejų malūnų, kaip visai sunaikintų ir tuščių, nėra jokios naudos (intraty). 3.) Malūnas Smordonės upėje, statytas iš medžio, vieno gangio malimo su visu geležiniu įtaisu. Plytinė prie Kirbulių kaimo trijų mūro krosnių, be šopų ir daržinių, kurias sunaikino kareiviai, sukapoję sienas malkoms. Viso plytinė užima lauko su molio duobėmis daugiau kaip 16 margų.

VI. **Biržų giria.** Eglės medžiai prieš 20 metų iškirsti, per tai puszcza (giria) reta ir nėra statybai medžiagos. Ji susisiekia su įvairiais dvarais, priklausančiais kitiems savininkams; nuo Biržų eina pastoviomis ribomis ir pereina į Papilio giria, viso vienos mylios tolumo, Paberžių linkui taip pat prieina prie nuosavybės p. Giliginovič ir ponios Skarbkovienės ir prie Spalviškių nų „zastavnikų" nuosavybė; ją prižiūrėti ir naudoti turi Biržų kunigaikštystės „laučias", ir ją naudoti troboms ir malkoms gali net valstiečiai.

VII. **Įvairių grūdų pasėliai Biržų dvare:** rugių — 79 bačkos, žirnių — 4, miežių — $13^5/_6$, avižų — $45\frac{1}{3}$, grikių — $1\frac{2}{3}$.

VIII. **Sargų skirstymas.** Kunigui senjorui su lektoriu — 3, kun. Giernui — sargas ir sargienė — 2, kun. Liachnickiui — 1, kun. rektoriui — 1, pono ekonomo virtuvei — 2, pono arkliams — 2, prie iždo bandos sargas ir sargienė — 2, klojime — 2, piliai saugoti — 2, Biržų kunigaikštystės seniūnui — 2, ponui iždininkui — 8, ponui revizoriui — 1, nuomininkui — 2, viso 23.

Apie Biržų miestą inventoriuje tepažymėta, kad po gaisro jis atsistato, nes gyventojai penkeriems metams atleisti nuo činšo mokesčio iš gailestingojo pono kunigaikščio pfalcgrafo malonės.

IX. **Biržų miesto ariamieji laukai surašyti ketvirčiais.** Pirmas ketvirtis — nuo kaimo Šlepščių iki Neradavo dvaro — 22 su puse margo, sudaro Michailiškių vienkiemį (zascianek). Tas žemes dirba Šlepščių valstiečiai 7, Rinkuškių — 2, Kaunių dvaro — 1, Lukjan (Likėnų) — 2, miesto — 1, Pancežinski: taigi, pasirodo, kad Biržų suvargę miestėnai beveik negauna Biržų margų dirbti. Antra „kvatera" — nuo Kaunių miesto linkui; irgi vienas miestėnas — Ostanievič — 2 margų dirba, o Šlepščių kaimo valstiečiai — 6, Rinkuškių — 5, Gerdiškių — 1, Jonas Kriaučius (Krawiec). Trečia „kvatera"; nė vieno miestėno, o visi Šlepščių ir Rinkuškių 2 žmonės ir vieną margą Kaunių dvaro valstietis. Ketvirta kvatera — irgi tas pat vaizdas: miestėno nė vieno. Viėnkiemis už upelio nuo Kaunių: vienas margas neužimtas, du Martyno Legerio iš miesto, trys Kaunių pono Lipnickio valdinių ir vienas iš Klausučių ir du iš Šlepščių. Kunigaikščio pajamos už šio lauko margus 1705 m. auksinų 35, o 1706 m. laukiama 8 auks. daugiau. Biržų valsčiaus Kilučių vaito apygarda: 1) Kilučiai — 26 valakai; trys nusigyvenę, vienas padegėlis, keturi ūkiai visai neužimti, 18 baudžiauninkų, 40 mokančių pinigais; duoklės dvarui: avižų — dvi bačkos, šieno — 2¼ kupetos, malkų 2¼ ašių; ūkių — 14, darbininkų — 43, arklių — 4, jaučių — 6½ gangių; dešimtininkas Pranas Jakubonis. To kaimo sienos: — Biržų laukai iš vienos pusės, Dirvonakiai iš kitos, Tomčėnų folvarkas, trečią šoną — Kilučių ežeras ir vėl Biržų laukai, ketvirtą šoną — Šližiai ir Simpeliškių folvarkas.

Biržų kunigaikštystės baudžiauninkų pareigos.

Činšo kasmet, pradedant nuo šv. Mykolo ir vėliausiai iki Kalėdų sumoka Biržų dvarui už kiekvieną baudžiauninkų valaką po 8 auks., rugių duodama Vilniaus saiką, vadinas, 75 gorčius bačkoj, avižų duoklė to paties saiko, primynus gerai, vieną bačką, viena žąsis ir dvi vištas, išskyrus Kilučių vaitystę, kurioj dėl blogų laukų iš seno duodama rugių duoklė pusė bačkos ir už valaką vieną vežimą šieno ar pinigais po 2 auksinu. Talkų už kiekvieną valaką keturios arba sumokant pinigais po 24 skatikus. Malkų duoklė — už kiekvieną valaką po vieną ašį, būtent, ilgumo ir platumo po vieną gerą sieksnį keturių uolekčių, savo darbo dienomis suvežti į Biržų dvarą žiemos keliu iš Biržų girios, daugiausia iš išvartų, bet pagal girininko nurodymą, kad savo valia niekas nevežtų, ir vežtų vien tuo keliu, kuriuo bus parodyta. Kad nesusidarytų sunkumų išrenkant činšą, pridedama už valaką po keturius skatikus užrašui, įskaitant dar po dvi grįžtis išbrauktų linų; neturi būti verčiami mokėti daugiau, kaip po vieną skatiką iš kiekvieno dūmo supilti rugiams; pagal senąjį paprotį, turi būti sumokama; nuo visuomenės mokesčių užrašo kiekvienas dūmas moka ponui Biržų seniūnui po vieną skatiką*). Darbą dvarui atlikti turi nuo saulės tekėjimo iki nusileidimo, su tais įrankiais, kurie bus liepta atsinešti, tiek vasaros, tiek žiemos me-

*) Powinosc poddanych ciągłych Księstwa Birżanskiego. Czynszu co rok o sw. Michale zaczynając żeby się wybierając do sw. Marcina, a najdalej do Bożego Narodzenia konczyć mogło, płacić powinni do dworu Birżanskiego z każdej włoki ciągłej po złotych omiu, żyta miary Wilenskiej w garncy 75 beczkę jedną, owsa dziakła takowej że miary przydeptawszy beczkę jedną gęś jedną i kurów dwoje, prócz wojtowstwa Kiłuckiego, w którym dla podłych gruntów zdawna dają żyta dziakła z włoki ciąglej po pół beczki, do tegoż z tych że włok siana z każdej włoki po wozie jednym, albo pienędzmy po złotych dwa oddawać będą. Talek z tych że włok z każdej po cztery, albo pienędzmi po groszy 24. Drew

tu po dvi dienas už ketvirtį, o tie, kurie dirba pusę valako — tris dienas, kurie vieną trečdalį, tie vasaros metu nuo šv. Jurgio ir šv. Martyno ir iki Visų Šventės dirba po tris dienas, o žiemos metu po dvi dienas lažą eina. Darbymečiu, paskubomis dirbant dvaro laukus, dvylika dienų, būtent, pavasarį, dirvoms įdirbti tris dienas, šienapiūtėje irgi tris, rugiapiūtėje ir vasarojų valant tris ir rugius sėjant su visu tarnų sąstatu ir arkliais turi atlikti tris dienas, tepalikdami vieną asmenį namams saugoti, o jei kas neišėjo paskubos darbo dirbti, tai šią pareigą turi atidirbti su kaupu. Paskubos darbui pagreitinti, rugius ir vasarojų piaunant yra šaukiami visi amatininkai ir dalyvauja tame darbe, būtent, šešis paskubos darbus atlieka per vasarą. Sargybą iš eilės kiekvienas dūmas atlieka siųsdamas po vieną asmenį iš dūmo; ateinama į sargybą, kaip paliepta, su arkliu arba pėsčias; ta diena įskaitoma į savaitinį darbą tos savaitės, kurią atliekama sargyba. Pastočių nuo kiekvieno valako vežti grūdams iš dvaro į Vilnių, Kėdainius ar Rygą, kasmet keturios ir joms esant kelionėje nebereikia dvaro lažas eiti, arba grįžus praleistą darbą vėliau atlikinėti, kurių pastočių nereikalaujant, už kiekvieną sykį mokėti tris auksinus kiekvieną kartą, bet dvaras neturi iš savęs nieko samdyti. Dvarui kiekvienas baudžiauninkų ir sodybininkų „posnadny" valakas pavasarį ir rudenį turi savo dienomis nuvalyti keturių valakų plote ir viename marge pievų medžius ir krūmus taip, kad galima būtų arti ar šienauti, o jeigu kuriam folvarke nebūtų dirbamojo lauko, tai minėtajam darbui skirtą laiką galima panaudoti kitokiems darbams. Apie valakus ir vienkiemius reikia valyti sienos, kad neišnyktų ribos ir kapčiai; prijungiant nuo dvaro blogas vietas, balas kiekvienam kaimui prie jų dirvų sutvirtinti arba tiltui nutiesti. Už činšinius valakus, kurie laikomi kaip gyvenami, mokama nuo kiekvieno valako po 10 auksinų, o nuo blogesnių, kaip parodyta prie kiekvieno kaimo inventoriaus ben-

---

dziakielnych z każdej włoki ciągłej po stosie jednym, to jest wzdłuż i wszerz po sążniu dobrym czterołokciowym swych dniach do dworu Birżanskiego wywiezć mają samą drogą z puszczy Birżanskiej ile można z leżącego drzewa za pokazaniem lesniczego aby swawolnie nie jechali, jedno gdzie im ukażą. Ażeby niemieli agrawaty przy wybieraniu czynszów, dokłada się od włoki po groszy 4 zapisnego inkludując w toż kwitowe i po dwie gryscie lnu otrzepanego tylko dać mają, ssypek zboża nie mają być przymuszani jeno po jednym rzeszocie(?) owsa z dymu podług dawnego zwyczaju dać należy, od publicznych podatków „zapisnego" z dymu po groszu jednym Imosć pan Podstarości brać ma.

droje išvadoje; taip pat iš vienkiemio margų mokėti tiek, kiek yra užrašyta. Savo lauko be dvaro žinios, taip pat svetimu laukų negalima persamdyti, pabauda — netekimas už tai rugių, kurie turi dvarui atitekti. Biržų ir Smordonių keliui taisyti talkos metu turi eiti iš kiekvieno dūmo tiek baudžiauninkų, tiek sodybininkų, su kuo bus liepta be aukščiau minėtų dvylikos paskubos dienų. Stacijos Biržų piliai kiekvienas valakas tiek baudžiauninkų, tiek sodybininkų, šilinginio činšo moka po 5 auksinus, be užrašo činšo, o nuo činšinio valako, nuo kurio mokama činšo 10 auks. pūras rugių, skaitant 24 gorčius, šieno vieną vežimą ir pinigais 2 auks. taip iš baudžiauninkų, taip ir iš pinigais mokamų valakų, išskyrus blogus ir miškais apaugusius valakus, kurie turi būti laisvi nuo stacijų. Gaisro pinigų mokama Biržų nuomininkui nuo kiekvieno bet kokio valako, išskyrus miškais apaugusius, po vieną auksiną kasmet rudenį**). Tų pareigų žiūrėti yra paskirti atskiri dešimtininkai kiekvienam kaimui. Be to, jie turi žiūrėti žmonių dievobaimingumo, kad kiekvienas savo tikybos pamaldas kiekvieną šventadienį atliktų, laukuose nedirbtų, o kas to nepildo, pranešti apie tai dvarui, kad dvaras juos nubaustų kalėjimu, ypač nepaklusnius ir tikybos reikalų nepildančius. Tie patys dešimtininkai turi žiūrėti, kad būtų taisomos tvoros progo-

---

**) Robić mają od wschodu do zachodu słąca z czym każą tak w lecie jako i zimie ci którzy na cwierciach mieszkają po dwa dni, a którzy na półwłoczkach po trzy dni, którzy zaś są na treynach, ci przez lato od św. Jerzego do św Marcina alias do Wszystkich Swiętych po trzy dni, a przez zimę po dwa dni robić powinni. Gwałtów do zarabiania pól dwornych przez lato dwanascie, to jest na wiosnę do wprawowania roli trzy dni, do siana dni trzy, do zbierania żyta i parzyny gwałtów trzy, do zasiewania gwałtów trzy, ze wszystką czeladzią i bydłem wychodzić mają, jedną tylko osobę w domu dla straży domu zostawiwszy, o ktoby niewyszedł na gwałt, tedy za te winne sowito ma odrobić. Do tych że gwałtów ile ko żniwa żyta i jarzyny dla snadnejszego zebrania wszyscy rzemieslnicy należeć będą, to jest szesć gwałtów prze lato odsłużą. Straż kolejna z dymu wychodząc z czym każą, z koniem lub pieszo przez tydzień inkludując tygodniową robotę tego tygodnia, w którym na straży będą. Podwów z włoki ciągłej do Wilna, do Kiejdan, do Rygi z krescentiją dworną przez rok cztery razy odprawić powinni, a gdym w podwodach będą, wtenczas roboty ciągłej odprawować niepowinni, ani powróciwszy odrabiać, których podwód gdyby niebyło potrzeba, tedy za każdą taką po złotych trzy płacić powinni będą, ale ich nikomu najmować niema dwór, przytym sianożenci dwornych z każdej włoki ciągłej i posadnej na wiosnę albo w jesieni ze czterech włok gruntu albo sianożenci morg jeden na swych dniach wytrzebić powinni, tak aby do orania albo koszenia były zgodne, a jesliby w którym folwarku gruntu niebyło

nuose, saugotųsi, Dieve gink, nuo ugnies ir kiekvienas kaimas turėtų du ar tris geležnius kablius; bausmės dviejų kapų dvaro naudai, ką turi vaitas prižiūrėti. Į oblavą, jei pasitaiko Biržų girioje, turi visi išeiti, davus iš anksto jiems žinią, nuo dūmo po vieną žmogų ir juos negalima daugiau kaip dvi dieni laikyti. Be to, kiekvienas valakas turi turėti devynius sieksnius tinklo žvėrims gaudyti iš kanapių ar karnų, (neturį moka pabaudos dvi kapas), taip pat vėzdus, o kurie gali, tai ir šautuvą, tinkamą oblavai, pagal išgalę. O jei kas nukentėtų nuo gaisro kuriam kaime, tai jis laisvas nuo dvaro mokesčių pagal dvaro nuožiūrą. O jei gaisras būtų didesnis, tai kaimai turi savo dienomis išvežti iš girios padegėliams medžių, kad greičiau atstatydintų trobas. Didesniems darbams, čia neminėtiems, gali būti žmonės imami, jei bus tam Šviesiausios Kunigaikštystės valia ir įsakymas.***).

Taip tat yra Biržų kunigaikštystės inventorius, Kazimiero Bžozovskio padarytas, nuostoliams ir esančiajam turtui po 1704 m. katastrofos parodyti; surašytas 22 ir 23 lap.

Didžiųjų Šližių kaimas, — 23 valakai, išskirstytas taip: 10 valakų užstato teisėmis — Šližių dvarą, pievas ir laukus, valdo p. Ganzhof, o kitus valdo atskiri žmonės po mažą gabaliuką, išskyrus 2 valakus, kurie visai neužimti; Paliulis, Žukauskas su dviem

---

do przerobienia, tedy na te miejsce do innej roboty mają być zażywani. Sciany w koło włok i zascianków otrzebiać mają dla pewności granic i kopce oznaczać z przydaniem ode dworu także złe miejsca błotne każda wieś w swych gruntach moscić mają. Z włok zaś czynszowych, które do przyjęcia w osiadłosć trzymają, płacić mają z każdej włoki po złotych 10, — z podlejszych jako przy każdej wsi w sumarjuszu jest wyrażono, także zasciankowych morgów, jako pod wsiami jest opisano. Gruntów swojich obcym wydawać niemogą bez wiadomości dworej i u obcych najmować pod utratą zboża, które na dwór ma być zabrane. Do grobli Birżanskiej i Cieplickiej czasu walnej potrzeby z dymu tak ciągli jak i posadni z czym każą wychodzić mają, prócz wyszmienionych dwunastu gwałtów — Statiji do zamku Birżanskiego z każdej włoki ciągłej i posadnej szelężną monetę po złotych pięciu dać mają, bez wymagnia „zapisnego“, z włok zaś czynszowych, z tych, z których czynsz po złotych 10 płacą, statiji z każdej włoki po purże jednym żyta we 24 garnców, sian apo wozie jednym, albo pienędzmi po zotych dwa, tak z ciągłlyc, jak i z pieniężnych dać mają, jedno włoki podłe i lesne są wolne od statiji. Pakule dawać powinni podług wpisu na każdą wieś w sumarjuszu. Pożarnowe do arendy Birżanskiej z włok siąglych, wolnych, pieniężnych i posadnych, oprócz lesnych, z włoki każdej po złoteinu jednemu płacić mają co rok w jesieni.

***) Przy takowych powinnosciach ponieważ są postanowieni dziesiętnicy w każdej wsi, tedy się ich powinnosć aby postrzegali tego,

sūnum tarnauja Ganzhofui, o Šukailo ir Breišis, abudu su dviem sūnum, beturčiai (ubogie). Iš vienkiemių už kaimo ribų 9 valakus 26 margus valdė tas pats Ganzhof su p-nia Neimantiene. Abelaukio vienkiemis, 1⅔ valako, išdalintas trims činšininkams. Viso 26⅓ valako duoda pelno, kaip činšo, metams 150 auks. 25 sk. Šliželių 3 valakų kaimas, išdalintas bajorams Povilui Pavlauskiui ir Adomui Pavlauskiui, kurie turi atitarnauti nešiodami laiškus du kart per metus į Vilnių, Rygą ir Kėdainius. Iš to kaimo, gyvenamo dviejų bajorų, činšinių įplaukų nėra, išskyrus stacijas Biržų piliai — miežių 1½ statinės. Štakirių 15½ valako kaimas, išdalintas 13 žmonių, iš kurių 4 visai beturčiai ir 2 amatininkai — vienas dailidė ir kitas statinių dirbėjas. Metinio činšo iš kaimo surenkama 78 auks. 8½ sk. ir grūdais duoklės — rugių dvi statinės, avižų — keturios, šieno keturi vežimai ir malkų keturios ašys. Anglininkų kaimas su savo vienkiemiais duoda 88 auks. 17½ sk.; valakų priskaitoma daugiau kaip 6; iš baudžiauninkų surenkama 13 auks. 20 sk., iš činšininkų — 19 auks. 5 sk., gyvenančių viekiemiuose — 54 auks. 22½ sk. ir už malkas — 1 auks. 20 sk.; be to, grūdų ⅚ statinės, avižų ⅓, šieno ⅔ vežimo, malkų 1⅔ ašių; šeimynų — 6, darbininkų — 15, arklių — 4, jaučių porų — 4. Dūdelių kaimas — 2¼ valako; baudžiauninkų, mokančių pinigais ir duodančių duoklę, iš viso 1; 11/12 valako, — 15 auks. 10 sk.; činšininkų — 1/12 valako — 25 sk.; blogos dirvos ¼ valako, — 2 auks.; už žemę, išeinančią iš kaimo ribų — 19 auks. 10 sk.; už baudžiauninkų valakus —

żeby ludzie w bojaźni Bażej żyli, do kościolów każdy podług swej religiji bywali w święte dni niedzielne i apostolskie nierabiali na polach, którzy by do kościola nieuczęszczali, mają doniesć dworowi, a dwór ma ich zkazać jako najcięszym więzieniem upartych, aby bez wiary nieżyli. Ciż dziesiętnicy płotów aby ogrodzono dla ispaszy postrzegać mają, dla ratowania, trzeż Boże, od ognia w każdej wsi po dwa albo trzy haki żelazne mieć mają pod winą kop dwuch na dwór, czego wojtowie postrzegać mają. Łowy gdy się zdarzą w puszczy Birżanskiej za daniem znać wszyscy ogółom ciągli, posadni i wolni wycodzić mają z dymu po jednemu, którzy nad dwa dni niemają być zatrzymane. Do tego sieci zwierzynych z każdej włoki ciągłej, posadnej i wolnej po sążni dziewięć z konopi lub łuczanych mieć mają, pod winą kop dwóch, także oszczepy, a którzy mogą mieć i strzelbe w obławie wolno podług możności. A gdyby, strzeż Boże, pogorzenie w której wsi, wtedy na rok jeden wolności miec mają od dwornych podatków, o tu podług dwornej uwagi, jeśliby znaczne było pogorzenie, sąsiedzi z puszczy drzewa na swych dniach wyniesć mają dla snadniejszego pobudowania, a nadto do większych powinności nie mają być pociągani do dalszej woli i ordynacyji od Najasniejszej Księżniczki Jei Mości.

1 auks. 26 sk.; viso — 39 auks. 1 sk.; be duoklės bendrai sumai, kiek tenka 1 11/12 valako. Mickūnų kaimas — 3 valakai; moka metinio činšo 60 auks. 21 sk.; šeimynų — 5, vyrų darbininkų — 13, arklių — 2 ir jaučių — 4 poros. Nastapiškių kaimas duoda metams činšo 33 auks. 6 sk. už 5 valakus, taip pat baudžiauninkai moka paprastą duoklę; šeimynos — 3, vyrų darbininkų — 9, vienas arklys ir 2 poros jaučių. Iškonių kaimo — $11^5/_6$ valakų; metinio činšo moka 248 auks. 6 sk.; be to, duoda duoklės $3^7/_{12}$ ašių; 16 šeimynų, darbininkų vyrų 36, arklių 7 ir jaučių 7½ porų. Dirvonakiuos — 22 valakai; činšo — 322 auks. 5½ sk., rugių — 9 statinės ir $^7/_{24}$, avižų tiek pat, šieno — 9 vežimai, malkų — $9^7/_{24}$ ašių; šeimynų — 29, vyrų darbininkų — 41, arklių — 37, jaučių porų — 6½. Bobėnų kaimo — 18 valakų; činšo moka 167 auks. ½ sk., duoklės — 5¾ pajų iš viso; šeimynų — 13, vyrų darbininkų — 33, arklių — 19, jaučių — 3 poros. Peikštenių kaimo — 20 valakų; moka činšo 248. Geidžiūnų kaimo — 14⅔ valakų; moka 352 auks. 10½ sk.; duoklė — 5¾ ašių malkų; šeimynų — 12, darbininkų — 30, arklių — 11, jaučių — 9. Mieliūnų kaimo — 13 valakų; moka 55 auks. 4½ sk., duoklės — 1⅓ pajų visų keturių dalykų; šeimynų — 5, darbininkų — 16, arklių ½, jaučių — 4½ porų. Vaitkūnų kaimo — 7 valakai; (mokesčiai neužrašyti ar išplėšti). Zastaučių kaimas — 11 valakų; (irgi činšai neužrašyti); duoklės — $2^1/_{12}$ pajaus visų dalykų. Gavėnų kaimo — 6 valakai; moka 133 auks. 16 sk.; šeimynų — 8, darbininkų — 18, arklių — 10, jaučių — 3 poros. Džiaukštelių kaimo — 13 valakų; moka činšo 63 auks. 28 sk.; šeimynų — 7, darbininkų — 16, arklių — 5 ir jaučių — 4.

Rimkuškių vaitystė.

Rimkuškių kaimo — 17 valakų; moka 101 auks. 11 sk., duoklė — rugių 1 17/24 statinių, avižų tiek pat, šieno vežimų tiek pat ir malkų ašių tiek pat; šeimynų — 7, darbininkų — 16, arklių — 5 ir jaučių nė vieno. Totorių kaimo — 26⅓ valakų; moka činšo 214 auks. 2 sk., duoklės ketvirtą dalį; šeimynų — 2, darbininkų — 13, arklių — 3, jaučių — 2 poros. Ažušėlių kaimo — 19½ valakų; moka činšo 145 auks. 6 sk., duoklės — vieną vienetą; šeimynų — 3, darbininkų — 2, arklių — 5, jaučių — 3 poros. Šlepščių kaimo — 18½ valakų; činšo — 137 auks. 27 sk.,

duoklės — 3 5/12; šeimynų — 12, darbininkų — 22, arklių — 17, jaučių — 2½.

Biržų bajorai.

Petras Sienkevičius prie Nemunėlio atlieka laiškų tarnybą; arimo 3 valakai; moka 30 auks. ir stacijų grūdais vieną statinę. Matas Slepšč, irgi atlieka laiškų tarnybą, moka už dvejus namus ir du valaku 20 auks.; stacijos — miežių pusę statinės; moka už pusantro valako 17 auks. 7 sk. Vichrovski atsipirko nuo dvaro ir pilies pareigų ir valdymo trijų valakų 30 auks. Jančevski atlieka taip pat laiškų tarnybą; už 1½ valako valdymą — 17 auks. 7 sk. Mončinski Smordonėje arba Likėnuose, atlikdamas laiškų tarnybą, moka už pusantro valako 15 auks. Vonsovski pusiau su Vasilevičiu — tiek pat, Savickis Likėnuose — už vieną valaką 10 auks. Bartoševičius, Bekelman su Krickiu, kaip mirusio Mykolo Krickio našlaičių globėjai, moka 30 auks., atlikdami laiškų tarnybą. Ottanievič — už 3 valakus 30 auks. Už Sekiškių 3½ valako p. Vilimas Hennich moka 30 auks. Urbanovič už 4⅓ valako blogos dirvos ir visai pelkėtos — 20 auks.; stacijos — avižų ⅔ statinės. Povilas Pavlauskas iš Šližių: ten pat ir lauko ir činšo sąrašas įrašytas. Adomas Pavlauskas — ten pat ir tiek pat. Jurgis Januševičius iš Skrėbiškių — už 1 valaką — 10 auks., Ten pat Andrius Žura — 10 auks. Povilas Kučinskas iš Geidžiūnų ten pat įrašytas. Jurgis Suveizdis iš Geidžiūnų ten pat paminėtas. Jurgis Januševičius, gyvenąs Žirgeliškių vienkiemyje — prie Biržų pievų ir arti Vinkšninių, visai nuo mokesčio pono Lietuvos arklidininko kunigaikščio Boguslavo valia atleistas.

Bajorų pareigos. — Mokėti kas rudenį, ne vėliau kaip lig šv. Martyno činšą, atiduoti Biržų piliai stacijas, važinėti, pareikalavus, su laiškais ar į Mintaujos paštą, ar kur atsitiks, pagal dvaro įsakymą, gaisro apdraudimą — Biržų nuomininkui, o šiaip jokių pareigų neina, iki šviesiausiai kunigaikštytei įsakant.

II. Sąrašas ponų, kuriems užstatyti Biržų kunigaikštystės dvarai. Astravo ir Eigerdiškio folvarką laiko p. Sienickis su trimis kaimais — Zizonių, Nausėdžių ir Šalkėnų; viso 50 baudžiauninkų; įmokėjo 15000 auks. Šližių folvarkas su Mielaišių 26 baudžiauninkais, Kratiškiais, du folvarku, su Rudėnų kaimo 5 baudžiauninkais, Ruoliškio vienkiemiu ir Miniškių, viso 61⅙ valako — laiko užstato teisėmis p. Ganzhof su p-nia Neimantiene už

8000 auks. Į Biržų pilį jo baudžiauninkai moka stacijos 100 auks. 6 sk. Skrėbiškio folvarką su kaimu Rinšiais ir 10 baudžiauninkų — laiko bendrai su p. Roseliu p. Vach už 5000 auks. Už Paemunės folvarką — 9½ valako — p. Bicevič sumokėjo 1500 auks.; stacijas į Biržų pilį baudžiauninkai moka 30 auks. 3 sk. už Tubakinės folvarką; Kiseliškių baudžiauninkų 2 laiko p. Klokman už 2000 auks. Bliūdžių folvarką su Bliūdžių 16 baudžiauninkų laiko p. Hamer už 7900 auks. Roliškių folvarką laiko liuterių bažnyčia už 2000 auks.; Benosiškių baudžiauninkų 4, 10⅓ valako, stacijos — 12 auks. Skultiškius laiko paėmęs iš p-nios Skarbkovos įpėdinių poručnikas Šulc — už 1500 auks. Panemunės folvarką ir Talkūnus — p. Letz už 2500 auks.; 14 baudžiauninkų, 21⅓ valako. Panemunės folvarką Hermaniškius su 15 baudžiauninkų, 19 valakų — p. poručnikas Hanfeld už 5500 auks. Vielikonių folvarką su 7 baudžiauninkais — p. Vladislavas Hanas už 3000 auks.; stacijos Biržams — 40 auks. 4 sk. Skiranų folvarką ir Daugėlanų vaitystę — laiko p. Puzyna Upytos seniūnas už 9950 auks. Panemunę — p. majoras Hanfeld už 2000; ariamos žemės su miškais 51½ valako ir 12 baudžiauninkų. Tubakų folvarką — p. Kazimieras Gedgaudas — už 2500 auks.; baudžiauninkų 8, valakų 17. Rimgailių folvarką — p. Paulin, Biržų paseniūnis, už 1000 auks. Panemunės folvarką 12 valakų ir 6 baudžiauninkus — p. poručnikas Dišterlo už 210 raudonųjų auks., Polendiškių folvarką — 9½ valako, 5 baudžiauninkus už 1500 auks. Gineitiškių folvarką, baudžiauninkų 26 — p. Bucholc už 12000 auks. Mažutiškių folvarką — p. Kazimieras Tiškevičius už 200 auks.; baudžiauninkų 3; jokio mokesčio nemoka, nes tarnauja šviesiausiai kunigaikštytei. Tubakų folvarkas p. Klokmano išnuomotas; 100 auks. činšo, 6 valakai žemės ir 3 baudžiauninkai. Legailių dvaras, Jono Stefanavičiaus nuomojamas — už 200 auks.; 7 valakai dirvos ir 9 baudžiauninkai. Giedraniškio folvarką — Zigmunt Hertych nuomoja už 100 auks.; stacijos — 16 auks. Tas pats p. Hertych turi Bobėnų kaimo 3 baudžiauninkus, kurie priklauso jo nuomai. Ageniškių folvarką — p. Krisius Džost nuomoja už 150 auks. Paseraukščio folvarkas — p. Vilhelmo Pleger nuomojamas už 100 auks.; 12 valakų ir 2 baudžiauninkai. Mikuskio folvarką nuomoja Jonas Kulman už 40 auks., už Daktariškių folvarką Martynas Balčiūnas moka po 40 auks. už valaką, o už vieną valaką Drusei-

kiuose, kur gyvena vienas liuterių kunigo baudžiauninkas, nuomos moka kunigas 25 auks. Magainiškių vienkiemį valdo p-nia Parcianska už 24 auks. nuomą. Panemunės folvarką ir Meriškius — nuomoja p. Gelberg už 40 auks. 2 sk.

Biržų kunigaikštystės vasalo žemėnai, raiti. Laiko iki mirties kaip savo leną folvarkus: Panemunės folvarką — 34 val. su 5 baudžiauninkais — p. Disterlo. Taip pat Panemunės folvarką — 25 valakus su 3 baudžiauninkais laiko p. Barevič už 50 auks. užstato; jo baudžiauninkai sumoka stacijos 55 auks. 5½ sk. Panemunės folvarką — 32 valakus laiko iš činšo p-nia Rudolfova Bicevičova; 9 baudžiauninkai moka stacijos 70 auks. 7 sk. Panemunės folvarką — p. Vygand gavo iš totorio Romanausko; 6 valakai, 3 baudžiauninkai; stacijos — 35 auks. 3½ sk. Panemunės folvarką valdo p. Gelborg, gavęs iš Šabano Antanavičiaus, totorio; 6 valakai; stacijos moka 35 auks. 3½ sk. Panemunės folvarką valdo p. Achmatovič, totorius; 6 valakai, 3 baudžiauninkai; stacijos — 35 auks. 5½ sk. Škleriškių folvarką — p. Dovydas Mickievič; 7 valakai su 2 baudžiauninkais; stacijos —— 30 auks. 3 sk. Nausėdžių folvarką — p. Zagrobski; 6 valakai, 6 baudžiauninkai, stacijos — 45 auks. 4½ sk. Stašiškių folvarką 2⅔ valako — p-nia Krotoševska iki mirties; stacijos — 15 auks. 1½ sk. Daukniškių folv. — p. Krisius Graurokas; 5 valakai, 6 baudžiauninkai, 3 pirkti iš bajorų; stacijos — 80 auks. 5 sk.; Radziuškių folv. 16 valakų — p. Brazil Juškievič; 6 baudžiauninkai; stacijos — 80 auks. 5 sk. Šimpeliškių folv. — p. Ziberlingienė mainais už Visliškių folvarką už 1170 auks. be stacijos ir su 4 baudžiauninkais; 10⅔ valako. Levosiškių folv. — p. Jurgis Spakovič, leno teisėmis; 3 valakai, 2 baudžiauninkai; stacijos — 30 auks. 3 sk. Pagervės folv. — p. p. Galginovičiai, leno teisėmis; 6 valakai, 5 baudžiauninkai; stacijos — 60 auks. 6 sk. Tyliciškį — 5 valakus, 3 baudžiauninkus, su stacija 40 auks. 4 sk. — leno teisėmis p. Fabricius, kapitonas. Poleidiškių folv. — p. Jonas Vilimas; 4 valakai; žemė bloga. Žirginiškių folv. — p. Jonas Pleger; stacijos — 30 auks. 2 sk. Marmuliškių folv. — p. Trojan Kšininski su 2 baudžiauninkais be stacijos. Stary Dvor, leno teisėmis, — p. Huba; 5½ valako, 2 baudžiauninkai; stacijos — 50 auks. 5 sk. Skrėbiškių kaimo folvarką — p. Dalin, kapitonas, leno teisėmis; 9 valakai, 3 baudžiauninkai; stacijos — 33 auks. 2½ sė. Šiauliškių folv. laiko p. Šilingas leno teisė-

mis; 7½ valako ir 4 valakai už dvaro ribų; stacijos — 50 auks. 5 sk. Šilgalio folv. — p. Fridrich Henfiš; 4 valakai, 1 baudžiauninkas, be jokių kitų mokesčių. Panemunės folv. — p. Drei, leno teisėmis, už Pagervį pamainais; baudžiauninkų 5, valakų trijose vietose II, stacijos — 30 auks. 3 sk. Panemunės folvarką, leno teisėmis, — p. Rechman; 10 valakų, 6 baudžiauninkai; be mokesčių. Linkevičių folv. — p. Vladislovas Piotrovski; 8 valakai, 2 baudžiauninkai; mokama stacijos 45 auks. 4½ sk. Kaimo Kiemėnų folv. 9 valakus su 3 baudžiauninkais, — p. Stanislovas Grabovski, leno teisėmis, moka stacijos 50 auks. 5 sk. Kuodžių folv., 5 valakus — p. Kešler, kapitonas; stacijos — 30 auks. Taručėnų folv. — p. Nikelis; 16 valakų, 2 baudžiauninkai; moka stacijos 90 auks. Viso stacijoms išmokama 1490 auks., 5 skatikus, miežių, 112½ statinės avižų.

Žemėnų (Ziemian Biržanskich) pareigos. Pildo su arkliu savo tarnybą, moka stacijas pagal sąrašą ir apskritai, šaukiant mobilizaciją, pildo tarnybą kunigaikščio nurodymu, su geru arkliu ir taip pat gerais įrankiais, stoja prie Biržų kunigaikštystės vėliavos ir apskritai Biržų kunigaikštystės administratoriaus įsakymu gina nuo ponų kaimynų Biržų kunigaikštystės sienas, negali pakeisti savo teisių ir pasiduoda p. administratoriaus pabaudoms, bet jų judomasis turtas neatsako už jų skolas; visuomenės mokestį, nustatytą seimo sprendimu, arba seimelio, turi sumokėti Biržų dvarui, o dvaras visą mokestį iš visų surinkęs, apmoka valstybės iždui. Tie ponai, kurie naudojasi vokiečių teisėmis, kurie laiko savo girias, negali plukdyti miško, neklausantiems teisių atėmimo pabauda. Tuo turi pasirūpinti kunigaikštystės, „laučieji“, pranešdami p. administratoriui.

Toliau, baigiant inventorių, surašomos laisvų piliečių gyvenamosios vietos, vadinamuosiuose girios vienkiemiuose. Iš tų žmonių kasmet laukiama 49 auks. činšo.

Metinės pajamos iš visos kunigaikštystės — 6366 auks., duoklės — apie 236 statinių, vežimų šieno ir malkų tiek pat ašių; baudžiauninkų darbininkų 505, arklių 191, jaučių 102½ poros; gyvenamųjų namų 593, valakų 1067 iš jų baudžiauninkų 61, sodybininkų 17, činšininkų 118, laisvų 81, neužimtų 100, bajorų 35, žemėnų (ziemianie) 652.

Toks painus Biržų kunigaikštystės vaizdas yra ir kitur kituose inventoriuose paaiškėjęs, pavyzdžiui, Salamieščio dvaro iš

1755 m., kuris buvo iš p. P. Variakojo 1928 metais iš Astravo archyvo sąstato man paskolintas ir dabar jau pridera Biržų muziejui, kaip jam priklausąs bus grąžintas. Ir ten metalas bei metalo išdirbiniai labai branginami, beveik iki kiekvienos vinies inventoriuje sužymėti bei išskaičiuoti, taip pat mebliai ir rakandai: 2 spintos, prasto darbo, 1 skobnis (stalas), didelis ir senas, ir 1 stalas apvalas, krašto darbo — tai visi Salamiesčio folvarko rakandai. Gyvulių: mažų ir veršiukų — 17 galvų, avių — 28, kiaulių — 12, folvarko paukščių — 21. Salamiesčio miesčiukas: pažymėta katalikų koplytėlė, įėjus į miestelį, paskui reformatų bažnyčia su klebonija ir sodnu. Žemės pažymėtas 1 valakas bažnyčiai, o katalikų koplyčiai — nieko. Užtat sulyginus su 1696 metų inventorium pažymėtina reformatų dvasiškijos skriauda, būtent Salamiesčio išlaidose nebėra ano 1696 m. inventoriaus pažymėtų: reformatų kunigui natūra 324 auksinų vertės, o bažnyčios lektoriui — 173 auksinų vertės. O inventoriuje 1755 metų jau tų išlaidų nebeliko, nes naujas Biržų savininkas H. F. Radvila neberado reikalo reformatus globoti, nors pajamų buvo kasmet užrašyta 17.393 auks. ir $^{14}/_{15}$ skatikų. Pasirašyta Kazimiero Wisznewski, Biržų kunigaikštystės komisoriaus. Taip įsiviešpatavo amžinais karais nualintoje Biržų kunigaikštystėje Nesvyžiaus linijos kunigaikščiai, pradėjus Hieronimu Florijonu*) Radvila.

---

*) Inventoriaus 1855 m. lenkų kalba originalo ištrauka tokia:

LASY DO SOLOMIESCIA NALEZĄCE.

Puszczy do Solomiescia żadney niemasz, Jedno pod Golwakami Bor wzdłuż na Cwierc Mile, a w Poprzek na Polowę tego, w Ktorym Sosnina Cięka Jedlina y Jalowcowę Drzewo Wysokie: Lasy malę na Opal godne pod Sawuciami, gdzie są po brzegach Sianożęcię Zaroslę że Lasy maią bydz w Dozorze Stanisława Oldeniuka w Narwidziech Mieszkaiącego y Bartlomiesa Botczina w Zaśćianku Szylas nazwanym będącego lesniczym Solomieskim.

Drugi Lass miedzy Girsteykami y Narwidziami Takżey Pompianami na Opal tylko Zgodny, Który to takowy Lass ma byc w Ochranie aby Poddany nieprzetrzebiali.

Bor Supra Wyrażony pod Godwakami alias Puszcza Urneliska w Którey Sosnina, Jedlina y Jalowiec rosnie, Jako dawnemi Jnstrukcyami Zakazanę Jest; aby nikomu Zniey Drzewo bez Wyrazney Woli Jasnie Osw...... Jmęc niewydawaną tak y teraz Zachowaną bych mą. U Jnnych zas Lassow na Bupowanie, także y na Opal drzewa za Kwitami Lowczego Xa Birżanskiego, czyli wtym Zwierzchnosi Maiącego pozwalasię czego Lesniczę dogladąc y postrzegac Maiącegopożwalasię Czego Lesniczę dogldac y postrżegac Maiąaby szkody w Lassach niebytą a Jmportancyą Skarbową ž B Pozwolonych Lassow do... Lowecżego Xa Birżanskiego a Jn Absentia do Dworu Birżanskiego Ciž Lesnicze wnosic powinni.

MIASTECZKO SOLOMIESCIE:

Dymy	Place Wolne Pręty	Place Wolne Pręciki	Place Plazne Pręty	Place Plazne Pręciki		Syny	Sprzężay Konie	Sprzężay Woty
	25	5			Plac Rynkowy.			
	5	6			Plac Zborowy z Cmętarzem w Okupanice			
	60	8			Plebania Zborowa z Oyndem			
					KAPLICA KATOLICKA na Grunci Dwornym Jdąc na Wyspie.			
					Vlica Biržanska Lewa Strona z Rynku:			
1			24		Baltra Bcynaras		1	
2	24	6	8		Ptacow dwa Zberowych Pustych			
					Michal Žukowski Syny? Jerzy, Thomasz, Jozef, Jakub, Juruk y Antoni.	6	1	—
	10	4			Plac Szkolny Zborowy Pusty			
	10	9			Plac na Ogrod do clrędy.			
					Vleczka Wobolnicka.			
3			27	3	Michal Rostowski: Syn Kazimierz	1	1	1
4			23	8	Daniel Deweynis: Syn Adam Bartlomiey y piotr	3	1	2
					Vlica Wilenska Prawa Strona			
5			18	4	Alexiey Starasimowicz Syny, Jozef Jerzy y Piotr przy Nim Zęc Jan Latwenas Syn Maciey	4	3	4
6			6	4	Jerzy Mastowski Syny Jany Jakub	2	1	1
7			11	8	Jakub Stuszewich	—	1	—
8			12	3	Woyez Wasilewski	—	1	1
9			14	—	Jerzy Gundwilas	—	2	—
					Druga strona Vlicy Wilensk.			
10			22		Thomosz Kuczynski Syn Jan: Pasierżbowie Jerzy y Michal Buczowie	3	1	1
11			13	8	Jakub Palulonis Syn Jakub	1	2	1
12			15	6	Michal Jachimowicz Syny: Michal Krzystof y Lauryn	3	1	—
13			12	3	Kazimierż Žukowski Pasierzbowie Jany Symon	2	2	1
14			18		Krzysztof Bochdanowicz		2	2
15	10	5			Plac Zborowy Pusty. Karczma w Rynku w Jesna przy Goscincu Kupskim Žyd zundel Hirszowicz			
4	148	3	227	7	Czyni Czyni	25		

Place Wolne Prety	Place Wolne Preciki	Place Płatne Prety	Place Płatne Preciki	Place Gumienne Miasteczka Solomiescia za Vlicą Wilenską
—	—	9	—	Jerzy Gindwilas.
—	—	19	8	Kazimierz Zubowski
—	—	12	—	Krzysztoph Bochdanowicz
—	—	9	9	Thomasz Kuczynski
—	—	10	3	Alexey Harasimowicz
—	—	9	6	Bartlomiey Beynaras
—	—	12	6	Daniel Deweynis
—	—	9	9	Jakub Palulonis
—	—	13	2	Woycz Wasilewski
—	—	11	4	Jerzy Maslowski
10	8			Do Karczmy Wolne.
		9	—	Bartlomiey Beynaras
		11	4	Aliexey Harasimowicz
		22	4	Kazimierz Zukowski
				Druga Strona tey Vlicy Powracaiąs nazad do Miasteczka
—	—	32	3	Krzysztoph Bochdanowicz
14	8			Do Karczmy wolne
11	5			W.. do karczmy Wolne
23	1			Do Zboru Wolne Placow Dwa
		9	5	Michal Rostowski
		9	9	Michal Jachimowicz
		7	5	Jakub Palulonis
		9	8	Michal Jachimowlcz
		9	5	Michal Zylinski
		9	5	Aliexey Harasimowicz
		9	2	Krzystow Bochdanowicz
		9	4	Jakub Huszewicz
		8	4	Jakub Palulonis
12	$2^3/_5$			Plac Zborny Wolny
		16	9	Aliexey Harasimowicz
72	$3^3/_5$	292	4	Summa Placow Gumiennych

Wlok Numery	Wloki Puste	Wloki Wolne	Wloki Przyiemne	Wloki Osiadłe	Wloki Mieskie Wlok N 23:
1		1			Zborowa do Pokazania Funduszu.
2		1 1/2			Doc Arędy Wolnych.
3				1/2	Thomasz Kuczynski.
4			1/2	1/2	Aliexey Harasimowicz.
				1/2	Michal Rostowzki.
			1/3		Jakub Palulonis.
5				1/3	Bartlomiey Beynaras
			1/2		Jenże Bartlomiey Beynaras.
6			1/2	1/2	Kazimierz Zukowski
7			1/2	1/2	Daniel Dewenis.
8				1/2	Jerzy Gindwilas.
		1/3			Zborowa do Pokazania Funduszu.
9	1/2				Puste Krż Żukowski na Snopowym.
				2/3	Jakub Palulonis.
11	1 1/3				Pustych Jakub Palulonis na Snopiwym
				2/3	Jerzy Maslowski.
12	1/3	1/3			Zborowa do Pokazania Funduszu.
					Pusta na Snopowym.
13				2/3	Wcycz Wasilewski.
14		1			Zborowa do Pokazania Funduszu.
		1/2			W. Zborowę do Pokazania Funduszu.
15				1/2	Jakub Huszewicz.
				1/2	Krzysztof Bochdanowicz
16			1/2		Tenże Krzysztof Bochdanowicz.
				1/2	Michal Zukowski.
17				1/2	Michal Jachimowicz.
23	5 2/3				Pustych na Snopowym.
23	7 2/3	4 2/3	3 2/6	7 1/3	Czyni.

Zasćianek nazwany Vžuszylis; albo Morgi mieskie Polne y Sianożętne nad Rzeką Piwesą Ktorych Jn N⁰ Morg. 39. 1/2: we Dwach sztukach z tych Wolnych do Zboru Mor. 2. Platnych zas Mor. 37 1/2 a ztę Placic Będą calym Miasteczkiem Zlt: 10.

PROWENT ROCZNY MIASTECZKA SOLOMIESCIA ORAZ ROZDZIAtI

Wlok N 23.

227/7: Prentow Placowych Zabudowanych y Niezabudowanych
po Groszy 5 . . . . Czyni Zlt: 37 gr. 28: 1/2
148:/3: Prentow Wolnych Zabudowanych y Niezabudowam
292:/4 Prentow Gumiennych Platnych po Gro? Cżyni Zlt 19 gl. 4: 1/2
72 / 3. $^3/_5$ Prentow Gumienych Wolnych.

740: / 7: $^3/_5$ Summa Prentow:

7: $^1/_3$ Wlok Osiadlych poz N 40 Czyni Zlt 293 gr. 10
3: $^1/_6$ Wlok Przyienych poz N 20 Czyni Zlt 63 gr. 10
4 $^2/_3$ Wlok wolnych
7 $^5/_6$ Wlok Pustych Ogułem placic będą z N 24.

23 Wlok Summa

za Zaszianki placow będa Jako Wyżey Opisana Zlt 10.

Czyni Czynszu na Rok Zlt 448 / 3.

Groszowego do Kazdego Zlotego po Groszu Jednym dawac będą
zlt 12 gr. 28

Suma na caly Rpk zlt 461 gr. 1.

POWINNOSC MIESCZAN SOLOMIESKICH:

Nieczyniąc żadney odmiany względem Wbostwa y Dezolacyi Miasta Na tey Samey Jako y przedtym Zostawuianię Powinnoici, Czynsz y Placowę według Oznaczenia Wyżey przy Prowiencie prymowanę placic będą poczynaiąc o S. Marcinie Żebysię Wybieranie Kolo Bożego Narodzenia a naydalev Kolo Trzech Królow Konczylo, Roboty Tygodniowey Jako przedtym Nie odprawowali, tak y teraz pełnic Niebędą Oprócz do Plewidla Ogrodów Dwórnych y Sprzątania Onych pociągani Bydz Maią Gwaltow Cztyry przez Lato y Jesien odprawić powinni, z Listami Konno, Lub Podwodą do Mlynam za Mil Cztyry dalekości Keżdy z Nich razy Dziesęc, do Roku Jedzic Będię........ a żeby do dalszych drog oraz większey dalekości Onych nie pędzono do Kopania albo odnowienia Rowow w Polu Dwornym Każgy Znich Wychodzącym po Jednym Dni Ctyry odrobić ma; Most albo Groblą pod Miast czkiem Kożdego czasu Omnino reparowai, y Nowyy budować, hacić y Nascielać pod winą Kop 10....: y pod Karą Dworną Powinni Będa a Nadto do Dalszych Powinnosci pociągani bydz niemaią.

Nuorašas pirkimo dokumento iš pirkimo aktų knygos, buvusio Vyriausio Minsko Teismo, II Departamento 1811 metų rugsėjo mėn. 11 dienos, 56 Nr., esančio Minsko Notariniame archyve su 30 Nr.

Lapų — 115—120.

Liudvikas Kamienskis Eišiškio pavieto karuža, Minsko gubernijos Vyriausio Teismo I Departamento pirmininkas, turįs pilną įgaliojimą (plenipotenciją) iš Jo Šviesybės Kunigaikščio Domininko Radzwillo, Nesvyžiaus ir Oliko ordinato (majorato valdytojo) tikro Jo Imperatoriškos Didenybės komerherio, ordinų kavalieriaus, duotą 1810 m. rugsėjo mėn. 5 dieną, o tų pačių metų ir mėnesio 10 dieną Slucko pavieto žemės aktais pripažintą. Pranešu šiuo amžinu, nieku būdu nesuardomu, pardavimo aktu Šviesiems Didikams Ponams Mikolui Šv. Stanislovo ordino kavalieriui ir Joanai iš Karpių, grafams Tiškevičiams, buv. lenkų kariuomenės tautinės gvardijos rotmistrui, abiem dalyviams šio akto, kad aš, Liudvikas Komienskis, Minsko gubernijos Vyriausio Teismo I Departamento pirmininkas, turėdamas visus Šviesiausio Kunigaikščio Domininko Radzwillo, Jo Imperatoriškos Didenybės komerherio ir ordinų kavalieriaus interesus įtikėtus pagal plenipotenciją sutvarkyti tiek apmokėjimą senų skolų, tiek naujai užtrauktųjų, tiek patogesniam baigimui reikalų, turiu galią parduoti turtus, atiduoti į užstatą, išpirkti, daryti jų įmainus. Visi turtai vadinamos Biržų kunigaikštystės yra iš dalies Upytės, iš dalies Ukmergės pavietuose, esančiuose Lietuvoj — Vilniaus gubernijoj; Biržų miestelis su folvarkais to paties pavadinimo ir kitais folvarkais, vadinamais Astravas, Gerultiškiai, Pagerviai, Bliūdžiai, Tubakiai, Tuliškiai, Šleidenšiškiai, Uogeniškiai, Poravėja, Stubiškiai, Unglenikai, Šližiai, Obelaukiai, Nerodavas, kadangi prieš tai buvo, kaip išimtinė, pavesti Šviesiausiai Kunigaikštienei Teofilei, iš grapų Murovskių, Radziwillienei, žmonai Šviesiausio Kunigaikščio Ordinato, ir šiandieną yra iki tūkstantis aštuoni šimtai septynioliktų metų valdyti pavesti įvairiems nuomininkams su visukuo, kas tiems folvarkams priklauso, su gyventojais abiejų lyčių, vien vyriškos lyties asmenų 3074; tarp tų folvarkų vieni išduoti kaip užstatas, kiti — nuomavimo teisėmis iki tam tikrų metų pavesti. Išeidamas iš interesų reikalavimo ir pareikšto

pageidavimo pavedusiojo Šviesiausio Kunigaikščio Domininko Radzwillo nustačiau tokius dvarus Biržų kunigaikštystės su aukščiau minėtais folvarkais, su viskuo jiems priklausančiu, su visais jų žmonėmis, manta, pakinktais, duokle ir priedermėmis, su ariamomis dirvomis ir dirvonais, su šienaujamomis pievomis ir prie jų esančiomis nenaudingomis ganyklomis, miškais, ežerais, upėmis, upeliais su esančiais prie jų malūnais; karčemas su propinacijos teise (pardavinėti degtinę); su visais trobesiais Biržų miestelyje kartu in funda (dvaruose), visuose folvarkuose gyvenamais namais, ekonomų namais, ūkiškais trobesiais, jaujomis, bravariniais trobesiais; su variniais bravariniais indais, mediniais ir kitokiais; su Biržų folvarko obora infunda esančia reikalams Šviesiausio Kunigaikščio; su žieminiais pasėliais dirvose esančiais ir vasarojumi pasilikti turi tame pačiame fundume (Biržų apylinkės dvaruose); su giriomis, miškais, krūmokšliais ir su viskuo, ką Biržų dvarai šiandieną turi, po pardavimo avulsų pagal geometrinį žemėlapį 1808 metų balandžio mėn. 18 dieną, nieko iš jų neišimant ir neišskiriant, laisvai ieškant avulsų, nusprendžiau parduoti visam laikui už gera valia sutartą sumą su Šviesiausiais Didikais grapais Mikolu ir Joana iš Karpių Tiškevičiais, Rotmistru Tautinės Kavalerijos buvusios Lenkų kariuomenės už jų nuosavus sudėtinius po pusę perkamuosius pinigus sidabrinių rublių skaičių keturis kart po šimtą ir penkiasdešimt tūkstančių Nr. 450,000. Mokėti tą sumą keturis kart po šimtą ir penkiasdešimts tūkstančių rublių tokia tvarka. Šviesiausieji Didikai grapai pirmiausia privalės sumokėti valdytojų užstatytas sumas 168574 sidabrinius rublius 45½ kapeikos laiku, vietoje ir pinigų rūšimi paskirtų tiems patiems nuomininkams. Šviesiausias Didikas grapas Mikolas Tiškevičius atiduodamas sumą Starčycams ir Račkevičiams esančią užstato teisėmis pas Jo Didenybę Šviesiausią Kunigaikštį šešiasdešimts tūkstančių rublių, kurią sumą sumokėjus amžinai atsiskaito ir užstatymo teisę sau paveldi. Šiandieną Šviesiausieji Didikai Tiškevičiai įmokėjo į kasą Š. Kun. savininko skaičių rublių — šimtą aštuoniasdešimts du tūkstančius penkius šimtus šešiasdešimts du, kapeikų — 85. Palieka Jo Did. Š. Kunigaikščiui paimti iš nuomuotojų (priedus) užstatų ir nuomų už tūkstantis aštuoni šimtai vienuoliktus metus, kurie baigiasi ateinančiais tūkstantis aštuoni šimtai dvyliktais metais iki

termino, mėnesio ir dienos, teisėmis nustatyto venuolika tūkstančių aštuonius šimtus šešiasdešimt du rublius sidabru 69,5 kapeikos ir kadangi Jo Did. Kunigaikštis Savininkas prisiėmė sumokėti mokesčius (pošlinas) ir iš sumos juos atskaito 27.000 rublių, tai tat liekas Šviesiausiems Didikams Tiškevičiams, kaip užstatas už Biržų dvarų — todėl bendra suma susidaro iš aukščiau išvardytų atskirų sumų drauge sudėtų keturius kart šimtas ir penkiasdešimts tūkstančių rublių. Aš, pirmininkas Komienskis, žymėdamas, kad gauta sutartą sumą už Biržų dvarus iš Šviesiausių Didikų Tiškevičių ir perduodamas valdyti Biržus su jų priedais iš asmens Šviesiausio Kunigaikščio asmenų Šviesių Didikų Tiškevičių skelbiu laisvą jų paėmimą į savo paveldimą valdymą šių 1811 metų balandžio mėn. 11 dieną ir leidžiu į tuos dvarus teismo antstoliui įvesdinti. O kadangi kai kurie valdytojai vieni užstato teisėmis, kiti nuomavimo turi sau paėmę dar 1808 metais iš buvusio įgaliotinio Mykolo Zaleskio 9 metams, tai yra iki 1817 metų, iš tos priežasties gali kilti tarp valdytojų atsiskaitymas arba kokios rūšies valstiečiams ir remanentai, tai tą viską aš, Komienskis, Jo Šviesybės Kunigaikščio plenipotentas, pagal būsimą įgaliojimą mano patvirtintą šių (einamųjų) metų balandžio mėn. 11 dieną turiu atsiskaityti ir nuomininkams duoti satisfakciją (jeigu reikėtų), o savitarpinės pretenzijos iš dvaro Jo Šviesybės Kunigaikščio naudai po padaryto patikrinimo galinčios pasirodyti reikia taip užbaigti, kad Šviesieji Didikai įsigijusieji žemės turtus neturėtų jokių reikalų su nuomininkais iki dienos paėmimo dvarų į savo paveldimą nuosavybę iš Šviesiausio Kunigaikščio. Už tai yra laisvi ir turi galios Šviesieji Didikai grapai Tiškevičiai paminėtus vadinamos Biržų kunigaikštystės dvarus su folvarkais ir visais priedais prie jų priklausančiais valdyti, tvarkyti visą naudą, išnuomuoti kam nori, duoti, dovanoti, užrašyti, parduoti ar užstatyti dalimis arba visą be jokio Šviesiausio Kunigaikščio Radzwillo savininko, jo įpėdinių ir kieno nors trukdymo, žinoma, nuo kiekvieno priekabininko ir vargintojo dėl valdymo paminėtų dvarų, bylinėjimos ir skolų ieškojimo Jo Šviesybės Kunigaikštis su įpėdiniais Šviesiuosius Didikus grapus Tiškevičius turės ginti ir užstoti savo išlaidomis ir pastangomis. Kad dokumentas būtų tikresnis visas juris hereditatis et possessionis kaip ir ekonomiškas, kur nors atsirasti galinčias Biržų dvaruose šių metų balandžio mėn.

11 dieną, Šviesiesiems Didikams grapams Tiškevičiams be jokio vilkinimo atiduodamas Šviesiausias Kunigaikštis Radziwillas prisiima savu pareigą apsaugoti aukščiau aprašytomis sąlygomis evikciją, kiekvieną ir visų dvarų ordinatą Šviesiausio Kunigaikščio Domininko Radziwillo aprašau ir pažymiu. Tokio turinio išdavęs tą amžinai parduodamąją teisę jokiu būdu nepaliečiamą Šviesiems Didikams, esant liudininkams, antspaudu ir savo tikros rankos parašu patvirtinu. Duota Minske 1811 metų kovo mėn. 15 dieną. Liudvik Komienski's Vyriausio Minsko Teismo I Departamento Pirmininkas. Plenipotencijos galia žodžiu ir akyse prašyta su antspaudu Šviesiojo Didiko Pono Liudviko Komienskio Minsko Gubernijos Vyriausių Teismų I Departamento Pirmininko su Plenipotencijos galia ir Jo Didenybės Šviesiausio Kunigaikščio Domininko Radziwillos Nesvyžiaus ir Oliko ordinato, komerherio ir ordinų kavalieriaus amžinai parduodamąją teisę dvarų vadinamos Biržų kunigaikštystės, esančio Lietuvoj — Vilniaus gubernijoje Upytės ir Ukmergės pavietuose su visais folvarkais ir visais priedais laikantis teisių užrašytų Šviesiesiems Didikams Ponams Mykolui ir Joanai iš Karpių grapams Tiškevičiams Rotmistrui Tautinės Kavalerijos buvusios Lenkų kariuomenės tikram valdytojui šios bylos bendriems dalyviams aš tvirtinu teisėtu savo parašu, Juozapas Volodkovicz Minsko Gubernijos Maršalka. Akyse prašytas užantspauduota prie šios amžinai parduodamos teisės pasirašė Kazimieras Karmicki, Vileikos Pavieto Maršalka. Akyse prašytas prie šios amžinai parduodamos teisės antspaudą pridėti pasirašau Juozapas Javronek-Galinski, Vileikos Pavieto Karuža. 1811 metų rugsėjo mėn. 11 dieną. Ar yra ginčas ir uždraudimas nepadaryti pagal įsakymus. Sekretorius Grigorius Borodzič. 1811 m. rugsėjo mėn. 11 dieną. Šis išimtinai pardavimo teisėje rašytas pagal reikalavimus (tradicijas) lenkų teisių Vyriausio Minsko Teismo 2 Departamento pardavimo bylų į knygą su originalu įneštas nuo jo mokestis (pošlinas) po paskelbimo pardavėjo įgaliotiniui ir pirkėjams apie nenuslėpimą kainos 1752 metų liepos mėn. 29 dienos įsakymo sutapusio su tokiu pat 1808 metų spalių mė 29 dienos nuo parašytos jame sumos dvidešimts septyni tūkstančiai dešimt rublių sidabru paimta į pajamas - išlaidas ir kadangi išaiškinta, jog toje teisėje Biržų dvaras ir folvarkai draudimo neturi, tai tą teisę ir patvirtino Prižiūrėtojas

Kolegijos Registratorius Petras Novickij. Prie šio įrašo gaunant tikras teises kaip valdytojas pasirašė Mikolas grapas Tiškevičius, Rotmistras Lenkų kariuomenės ir kavalierius.

Teisingai: Minsko Apygardos Teismo archyvo kanceliarijos valdininkas kolegijos sekretorius A. Limanovskij.

Šis nuorašas su vertimu išduotas Minsko Apygardos Teismo Kauno Gubernijos Panevėžio apskrities 4 nuovados žemiečių viršininkui pagal priklausomybę jam pareikalavus iš 1911 metų vasario mėn. 17 d. 685 Nr.

1911 metų balandžio 6 d.

Teismo Pirmininkas (parašas neįskaitomas)

Kanceliarijos Vedėjas (Jakuževskij).

A. V. Minsko Apygardos Teismo.

Biržų Radvilų šeimos genealogija yra ši nustatyta: Mikalojus Radvila, pirmas tos pavardės žmogus, priėmė Krokuvoj 1386 m. krikštą; buvo Vilniaus vaivada — 1433 m.; gimė 1366 m., mirė 1460 m. Iš žmonos Eudoksijos Četvertinskaitės turėjo du vaiku: Mikalojų II, Lietuvos kanclerį, g. 1398 m., mir. 1460 m. ir Oną, Kazimiero Jogailos sekretoriaus Grigaliaus Fedkonio žmoną, gavusią Biržus nuosavybėn, kai jis pasimirė 1492 m. Mikalojus II turėjo du sūnu: Jurgį g. 1480 m., mir. 1514 m. — pirmasis tikras Biržų savininkas, ir iš Kiškytės Joną, kuris pradėjo Nesvyžiaus liniją; Jono sūnus buvo Mikalojus Juodasis, kuris mirė 1564 m. O Biržų linija toliau plėtojosi iš Jurgio sūnaus Mikalojo Rudojo, kuris gimė 1512 m., o mirė 1584 m. Jo sesuo, gimusi 1520 m., buvo Barbora, lenkų karalienė, mirusi 1551 m. Iš Rudojo žmonos Katrės Tomickaitės gimė 1547 m. Krisius I, vadinamas — Perkūnu; mirė 1603 m. ir turėjo vaikų iš šių dviejų žmonų: Katrės Ostrogskaitės — sūnų Jonušą — Vilniaus kaštelioną; o antroji Krisiaus žmona buvo Katrė Tenčinskaitė, iš kurios jam gimė sūnus Krisius II, Lietuvos etmonas, gim. 1585 m. ir mir. 1640 m. Iš Onos Kiškaitės Krisius II gimė Jonušas XI, Vilniaus vaivada ir Lietuvos etmonas, 1612 m. ir mirė 1655 metais. Iš jo dėdės Jonušo, Vilniaus kašteliono, gimė iš Brandenburgo kunigaikštytės Elžbietos paskutinis Radvilų Biržų linijos vyriškis ainis, vardu Boguslavas, g. 1620 m., mir. 1669 m. Jis buvo vedęs Mariją Oną, Jonušo XI dukterį, iš Katrės Potockaitės, kuri irgi mirė 1669 m. Iš tos porystės gimė Liudvika Karolina 1667 m., mir. 1695 m., kuri buvo ištekėjusi už Brandenburgo elektoriaus Liudviko 1681 m., o vėliau antrą syk Karolio Filipo, Neuburgo kunigaikščio, 1688 m. Jos ir Neuburgo kunigaikščio duktė ir įpėdinė Elžbieta Augusta turėjo vyrą kunigaikštį Karolį Emanuelį iš Sulzbacho. Iš tos porystės susilaukė Pranciškos, kuri buvo paskutinė Biržų savininkė ir buvo susižadėjusi 1731 m., kaip aukščiau sakėme, su Radvilu Hieronimu Floriojonu. Bet prie senųjų Biržų kunigaikščių buvo susidariusi ta pati tikybinė nuotaika, kuri dar ir šiais, 1930 metais, savotiškai Biržų apylinkę apibūdina. Imdami pamatan senovės dokumentus, galime tą tikybų įvairumą taip įsivaizdinti. Pirma imsime stačiatikių parapiją.

Pradėkime stačiatikių problema ir nedidelių tu tikinčiųjų būreliu, susibūriusiu apie savo tikybos šventiką ir savo bažnytėlę. Iš karto atrodytų, lyg visai nepagrįstas pats bažnytėlės buvimas Biržuose, nes apylinkėje visai negalima surasti nei dvaro, nei kaimo, kuris laikytųsi šios kraštui svetimos tikybos ir negalima praeityje net įžiūrėti rimtų priežasčių, dėl kurių statydinti šitie tikybos namai, netgi iš plytų. Pasirodo, kad dar Radvilų laikais šis faktas yra įvykęs, nes Biržų monografijos autorius E. Tiškevičius mano (žiūr. pusl. 147), kad Radvilai, šalia neapykantos katalikams ir jėzavitams, taip pat neapkentė unijos tų, kurie pripažindavo papą savo bažnyčios galva, ir lyg tyčiomis savo visuose dvaruose globojo grynąją stačiatikių tikybą bei jų tikybos šventikus. Esą, iš to net kilę nesusipratimų, kai rusų žmonės, susibūrę vėliau į atskiras archeografijos ir archeologijos komisijas, savo tirinėjimuose net buvo apšaukę vieną ar kitą Radvilą stačiatikių tikybos žmogumi. Taip atsitiko su kunigaikščiu Boguslavu, kuris, kaip žinoma, sekmingai gynė cerkvę nuo katalikų savo Zabludovo dvare ir paveikė, kad bazilijonų vienuolynas Supraslyje iš naujo būtų grąžintas pravoslavams. Taigi, ne iš gyvo reikalo, bet iš papratimo proteguoti stačiatikius senovės Lietuvoje ir sudaryti visiems disidentams buveinę savo miestuose, pavyzdžiui, Slucke ir kitur, buvo pastatyta bažnytėlė ir Biržuose stačiatikių apeigoms.

Apie tos tikybos suorganizavimą Biržuose nėra jokių žinių. Bent p. Tiškevičius mano, kad tokia cerkvelė seniau buvo dar Radvilams tebegyvenant. Ne taip surišta su cerkvelės gyvavimu yra Tiškevičiaus žinia apie reformatų bažnyčios rusų varpą, kurio užrašas buvęs šioks: „esąs iš Mogiliovo miesto Dangun Žengimo bažnyčios, Dievo tarno Audiejaus, padedant dievobaimingiems žmonėms įsteigtas 1508 metais gegužės mėn. 28 d.“. Varpas neabejotinai rusų kilmės, gal į Biržus pakliuvęs per sekmingus žygius į mūsų kraštus vieno iš karingųjų Radvilų ir, Tiškevičiaus spėliojimu, tai buvęs kunigaikštis Boguslavas, tarnavęs kare Lietuvos etmonui Janušui. Varpas 1655 m. esąs atvežtas iš Mogiliovo, kaip atminimas nepavykusio pasikėsinimo prieš Boguslavo gyvybę tame mieste. Cerkvės, matyt, 1701 m. nebūta, nes caras Petras Didysis buvo priverstas, gyvendamas Biržuose, klausyti šventų mišių katalikų koplyčioje, specialiai įtaisytos Biržų Pilyje, viešint Biržuose lenkų ir rusų valdovams. Velesnė

stačiatikių bažnyčia atsirado paprastu, prislėgtai Lenkijai ir Lietuvai būdu. Biržų ordinatas Mikolas Tiškevičius buvo kaip turtingas žmogus rusų valdžios panaudotas stačiatikių bažnytėlei, čia įsteigti, arba, kaip autorius E. Tiškevičius diplomatiškai sako, Tiškevičius, pamatęs kariuomenės, valdininkų, piliečių, amatininkų skaičių didėjant, įsakė savo lėšomis atnaujinti senąją

Pravoslavų cerkvė.

cerkvę ir 1865 m. ją iš plytų išmūryti. Mums rodosi, kad, iš tikrųjų po lenkų 1863 m. sukilimo buvo pono ordinato nemaža gudrybė, norint likviduoti to sukilimo pasekas, nes mūšiai įvyko prie pat Biržų, netoli Medeikių kaimo, rusų valdžia galėjo įtarti jį globojus sukilėlius, galėjo toliau kibti prie tokio turtingo piliečio, kuris, būdamas katalikas ir lenkas, tegalėjo savo ištikimybę paremti dokumentais, pastatydinęs savo mieste stačiatikių bažnytėlę. Bet ta tikybinė įstaiga sudarė išsyk lyg atskirą Biržų rajoną; yra ji už Agluonos tilto, važiuojant vieškeliu į Morovanką, tai, lyg atskira rusų, lyg oficialė, kolonija su šventiko namais ir sodu, bažnyčios tarnų daržai ir gyvenamieji namai, taip pat arešto namai, kurių klientai turėjo nemaža santykių su cerkvele ir

dažnai nuo atsakomybės buvo atleidžiami, priimdami stačiatikių tikybą.

Liuteronų parapija.. Antra tikybinė organizacija Biržuose atsirado irgi Radvilų pastangomis, būtent, evangelikų liuteronų parapija. Matyt, Biržų miesto ponai sumanė tą dalyką, norėdami sustiprinti ekonomiškai miesto, miestelėnų luomą, padauginę jį ateiviais — vokiečiais. Liuteronų bažnyčios gerbėjai, daugiausia vokiečių tautos žmonės, privalėjo Radvilams miestą gelbėti nuo sunykimo ir, kaip sakoma, ant kojų pastatyti. Ir tolerancijai įrodyti jie turėjo steigti vokiečių bažnyčią arba kosciól niemiecki, kaip lenkų kalba viena Radvilaitė Liudvika Karolina savo rašte, globojamame liuteronų archyve, pasirašo. Per visą parapijos gyvavimą, visuose oficialiuose raštuose liuteronų archyve, visur rasime užakcentuotą, pabrėžtą faktą, kad ši parapija yra iš svetimo lietuviams gaivalo sudaryta. 1764 m. jos atstovas, vardu Huene, atstovauja Biržų ir Žeimės apylinkę Mintaujos suvažiavime, praneša savo autentiškoje apyskaitoje (žiūr. kunigo Wagenseil archyvo skyriuje), prašydamas Mintaujos hercogų audiencijos ir joje papasakojo Lietuvos - Lenkijos disidentų skriaudas, Varšuvos konvokacijos seimo padarytas ir pats nurodė, kad Biržų ir Žeimės apylinkės liuteronai esą tikri Kuršės piliečiai. Taigi, seimas nuskriaudęs Kuršės žmones. Biržų kunigaikštystės administracija irgi traktuodavusi tą parapiją nevienodai. Paimsim nors ir tokį pavyzdį. Kai pasirodė, kad Biržų miestelėnai liuteronai netiek padeda miestui, kiek buvo tikimasi ir beveik visai kaip atskiras elementas pranyko iš Biržų, tai ir nustojo taip, kaip buvo iš karto nusistačiusi, tą bažnytėlę, dvasininkus ir parapijos atstovus globoti. Archyve labai žiūrėta kunigaikščio Radvilo privilegijos, kuria buvo įsteigta liuteronų bažnyčia. Ji buvo vadinama vokiečių kalba „Fundations Urkunde“ 1636 m. lapkričio mėn. 23 d. Ji buvusi įrašyta Upytos miesto teismo knygose, jau lietuvių - lenkų valstybei žuvus, būtent, 1797 m. rugsėjo mėn. 7 d. Nuorašas generalės konsistorijos patikrintas 1841 m. lapkričio mėn. 17 d. Kunigaikštis Radvila nurodo, kad dar seniau, prieš 1636 metus jau buvusi Biržuose liuteronų bažnyčia, bet dabar, atstatant naujoje vietoje Biržus ir naujai sutvarkius Biržų tvirtovę, jis leidžiąs liuteronams statydintis naujoje vietoje naują bažnyčią. Tam dalykui nurodomi nauji sklypai ir žadama iš kunigaikštystės miškų medžio

medžiagos, kiek prireiksią. Bažnyčios nejudomas turtas — sklypai ir namai yra atleidžiami visada nuo mokesčių. Teisė globoti parapiją, valdyti ir kunigą skirti palieka kunigaikščio šeimai. Kadangi tai yra pamatinis bažnyčios dokumentas, tai keičiantis Biržų savininkams, yra užregistruota, kiek iš kunigaikštystės miškų buvo duodama statybai ir remontams, taip pat nurodyta kiek pinigų kunigaikščio buvo dovanota, užtikrinant 400 talerų sumą Neradavos dvaro nejudomu turtu. Taip pat kunigaikščio duodama javų ordinarija, nemokamas javų malimas dvaro malūne ir reikalingas kuras. Vis tai dalykai, kurie buvo miesto ir dvaro savininkų vėliau ginčijami ir jungtinės lietuvių - lenkų respublikos laikais nebuvo galima tų teisių iš kunigaikščių gauti. Tik rusams įsiviešpatavus krašte, parapijos taryba džiaugias savo protokoluose, kad, esą, galima dabar gauti iš savininkų visą žadėtą, pasirėmus pasaulinės valdžios parama. Vieno autoriaus E. H. Busch veikale **Ergänzungen der Materialien zur Geschitche und Statistik der Kirchen und Schulwesens der evangelisch - lutherischen Gemeinden in Russland.. St. - Peterburg und Leipzig,** 1867, I Band, pusl. 704—708 yra suteikiama šiokių žinių iš Biržų: 1638 m. kunigaikštis Radvila esąs įsakęs liuteronų bažnyčioje sakyti pamokslus vien vokiečių ir lenkų kalbom. Reikia manyti, kad lietuvių kalbos neminėta, paliekant ją reformatų bažnyčiai. 1687 m. steigiama mokykla, kuri pradėjo veikti 1696 m., kai Kuršės Landhofmeister Puttkammer paaukojo vieną valaką žemės Biržų mokyklai. 1704 m. Biržai švedų paimti, pilis suardyta ir liuteronų bažnyčia visai sudeginta. 1741 m. kareiviai samdininkai vėl sudegino bažnyčią, ir Vilniaus katalikų vyskupas neleido jos atstatydinti. Ir tik 1771 m. buvo atstatydinta, pašventinta liuteronų parapijos bažnytėlė, kai galingas rusų atstovas Varšuvoje tą dalyką pats užtarė pas karalių. Ten pat, Busch'o veikale randame Biržų kunigaikštystės padarytas skriaudas, būtent, 1752 m. iš savininkų buvo atimtas Ruoliškio vienkiemis ir vėliau katalikų klebonui atiduotas. Gal už tai buvo dovanotas Liesiškis, nes vėliau archyve atrandam užrašą apie kažkokį parapijai priklausantį baudžiauninką Kvėdarą iš Liesiškių, vokiškai „Bauer Gvoedder, Kirche zu hörigen Bauergesinde Liesischki". 1776 m. buvo atimtas Kistoratas su mokykla, bet vėl rusai privertė tai grąžinti. 1780—83 m. santykiai pagerėjo, nes 2 bažnyčios evangelikų susijungė sinodo pamatais, ir 1797 m. buvo pra-

dėta statyti ir 1803 m. iškilmingai pašventinta bažnyčia, 1826 m. vėl buvo sugriauta. 1848 m. sugriuvo klebonija ir kunigas ilgą laiką gyveno Dagilinės dvare, pas baroną Ropp'ą, trys mylios nuo Biržų atstu. Visų trobėsių atstatymas truko gana ilgai. 1846 m. išmūryta dar tebestovinti dabar mūro bažnytėlė, 1852 — vargonai, 53 m. — varpams bokštas ir 1865 m. — nauja klebonija. XIX amžius yra parapijos menkėjimo laikotarpis. 1819—1828 m. prie bažnyčios skaitoma 25 šeimos ir 69 žmonės. Vis tai nelietuviški vardai ir tik šalia Hartmanų, Vencelių, Brantų tenka du Vanagai — neabejotini latviai — skaityti. O buvo laikai, kada, kunigaikščiams krikščionių tikybos gaivalą Biržuose palaikant ir globojant juos prieš žydus, Biržų savivaldybė išimtinai liuteronai sudarydavo. Žinomas burmistras Michaelis, kuris visuomet parapijos reikaluose pirmoje vietoje buvo minimas. Vėliau, kai miestai visoje Lietuvoje, su jų prekyba ir amatais, sumenkėjo, tai gavo parapijai atstovauti bajorai ir dvarai. Ir ištikro, XIX šimtmetyje atrandam visą eilę geriausių, derlingiausių žemių pas Biržus vokiečių liuteronų rankose. Pasirodo, kad ekonominė krašto depresija sudarė patogias sąlygas verstis Lietuvoje dvarais mūsų kaimynams iš Kuršės ir vėliau virsti jau nebe kreditoriais, kuriems dvaras buvo kadaise už skolą užstatomas, bet tikrais dvarų savininkais. 1783 m. Biržų parapijoje buvo 54 dvarai. 1832 m. priklausė dar 46 dvarai, nes nuo 1790 m. nebuvo priimami į parapijos sąstatą ne savininkai bajorai, o buvo žiūrima vien bajorų kastos ir neįsileidžiama menkesnės kilmės žmonių. Naudos bažnyčiai iš to nebuvo, nes nauji dvarininkai su savo dvarais mokėdavo ne savo parapijai, bet kitur savo mokesčius. Yra parapijos istorija kunigo Miunchofo surašyta. Ten yra ir dvarų sąrašai ir aiškiai įrodyta, kaip miestelėnų gaivalas XIX amžiuje visai sutirpo. Jis sako atsargiai (ištrauka kito autoriaus), — vokiečių gaivalas išnykęs ir parapijos valdyba buvo renkama vien tik iš bajorų. 1841 m. buvo du atstovu, Kirchenvorsteher" dvarininkai Ropp ir Volff.

Parapijos turtai, pastačius 1798 metais naują bažnyčią, visai sumenkėjo, nes tik skolos atskiriems dvarams užrašytos atskirame rašte težinomos: Raudonpomušė, dvarininko von Kleist, 1200 talerų, dvaras Lukian (gal, Likėnai?), von Geist, 220 talerų, Daudsagir (Daudžgiriai), 150 talerų, Ąžuolpomušė I — 150 talerų, Daukischen — 500, Strestin — 530, Ąžuolpomušė II — 500.

Evangelikų-liuteronų bažnyčia.

1800 m. gruodžio mėn. 26 d. atskirame sąraše yra minėti nauji skolininkai: dvaras Lermenpomušė, Montegailiški, savininkai Hahn, Daudsgire — savininkai Bistrom. O paskui vėl tie senieji iš mūsų sąrašo dvarai pakartoti. Naujai statyta bažnyčia neilgai išstovėjo, nes jau 1820 m. buvo uždaryta viešosios policijos, kaip pavojinga žmonių gyvybei ir pamaldos buvo laikomos senoje klebonijoje, kuri buvo iš tikro sena, statyta 1740 metais. 1836 m. atskiru raštu Nr. 19478 buvo leista Vilniaus civilio gubernatoriaus liuteronams susirinkti į gausią sesiją, kurioje buvo reviduota bažnyčios kasa ir bažnyčios kapitalai ir išrinkti nauji seniūnai, tarp kitų mums pažįstamas Volfas. Yra pėdsakų, kad posėdis buvo audringas ir rimtai buvo siūloma visai panaikinti bažnyčią. Tik 1841 m. atsirado naujo gyvenimo viltis, kai pateko į bažnyčios seniūnus baronas Teodoras von der Ropp ir gauta iš generalės konsistorijos žinia, kad Biržai bus ypatingoje jos globoje. Bažnyčios seniūnais buvo išrinkti Grapp ir Kloppman.

Biržų teismo bylos.

Atskirai galima luteronų archyve rasti teismo dalykus, pradedant nuo bylos su kunigu Sartorijum, kuris nepildė savo pareigų, bet palikti savo vietos taip pat nesutiko. Mūsų miesto praeičiai pažinti, be ko kito, įdomu sužinoti, kad veikė tais laikais Biržuose ypatingas teismas ir rinkosi kelius kartus per metus, tai galima spręsti iš tokio posakio: „prawny proceder przed sądem księstwa Birżańskiego na roczkach augustowych". Taip pat įdomi Biržų istorijai žinia apie seniai pranykusius karaimus, būtent, tarp piniginės atskaitomybės 1696 m. paminėta balandžio mėn. 26 d. **„die Juedische caraimische Schule geliehen"** 130 talerų, taip pat ta dabar visai nežinoma mokykla paminėta apyskaitoje 1724 m. liepos mėn. 10 d. Aukščiau minėtas liuteronų kunigas Sartorijus bylinėjosi su parapija nuo 1713 iki 1727 m. ir besibylinėjant teko kreiptis į Kuršės kunigaikštį, kol Sartorijus išvažiavo 1727 m. iš Biržų į Mintaują. Parapijos kasoj, kurios nebuvo atskaitomybė užbaigta ir sutvarkyta, nes tas pat kunigas kliudydavo tai baigti, iš sakyklos paskutiniais žodžiais plūsdamas parapijos valdybą, nebuvo pinigų su tuo pačiu Sartorijum atsiskaityti; kai buvo su juo susitaikinta, nustatyta galutinai, kad jam priklauso iš parapijos 350 talerų. Kunigo daiktams iškraustyti iš Biržų taipgi reikėjo privačių aukų. Kapitonas Disterlo, kap. Dalen ir Hanen-

feld aukojo tam reikalui nedideles sumas, o už parapijos neturtingą kasą ėmėsi mokėti skolintinai tas pats Hanenfeld ir majoras Nimbsch. Mums iš tos bylos įsidėmėtina, kad Sartorijus, kaip ir kiti evangelikų kunigai Biržuose, turėjo pagal sutartį laikyti pamaldas ne tik sekmadienio rytą, bet ir „Vesperpredigten", vadinas, vakare sakyti pamokslus, be to, dar laikyti pamaldas trečiadienį ir penktadienį. Kadangi Sartorijus to nedarė, tai jis buvo nusikaltęs savo sutarčiai su kunigaikščiu. Vėliau tarp tų teismo aktų yra bylos pradėtos su katalikais, kurie šiaip ar taip kliudė liuteronus ramiai savo tikybos reikalus atlikinėti.

Liuteronų kunigų skriaudos.

1763 m. kun. Wagenseil buvo išvykęs savo parapijos reikalais ir arti Kirdonių (rašoma Kirschan) ir Likėnų (rašyta: Lukian), buvo, padedant ponui Omieginskiui užpultas bajoro Mikolo Kirkilos iš Smilgių, sunkiai primuštas ir priverstas dar gi atsiprašyti p. Omieginskį. 1752 m. buvo išrinkti du parapijos atstovai iš bajorų luomo reikalauti atlyginimo ir patenkinimo kunigui Jordanui. Jis buvo Saločių klebono užpultas, muštas ir apiplėštas. Šitie du bajorai - atstovai turėjo su skundu važiuoti pas patį Žemaičių vyskupą. Dar viena byla kilo dėl seniūno Gorskio, kuris, lydimas ir padedamas kažkokio Šveikovskio, vidudienį, kai liuterų bažnyčioj klebonas laikė šv. komunijos apeigas, apšaudė iš šaunamojo ginklo bažnyčią, pataikė į altorių ir krucifiksą, „mūkelę". Kapitonas Brinken gauna iš parapijos kasos 200 talerų iškelti bylai Upytos miesto teisme prieš Kirkilą, o vyriausiame tribunole prieš Gorskį. Be to, šis skundas buvo teikiamas kunigaikščio ir Vilniaus vyskupo žiniai. Kadangi tokių kriminalinių atsitikimų prieš evangelikus buvo anais laikais nemaža, tai susidarė bendra rinktinė panašaus turinio byla seime ir yra pavedama p. Tornau Varšuvoje, ir jam užtikrinta 2000 talerų suma išlaidoms padengti. Iš tų pat tamsių laikų liko įdomus laiškas Lietuvos didžiojo kanclerio kunigaikščio Čartorijskio, kuris rašo dėl tos Gorskio nusikaltimo bylos, jog jam tenką apgailestauti, kad nieko esą negalima padaryti teisėtu keliu ir pataria kreiptis į Biržų kunigaikštį, kuriam tas reikalas turįs rūpėti. Tai yra kaip ir prisipažinimas teisėtosios valdžios, kad ji atsisako tokias bylas spręsti ir negalinti palaikyti tvarkos savo valstybėje, nusikaltimų prieš kitatikius atžvilgiu.

Dar įdomu iš archyvo priminti buvusius XVIII šimtmečio pradžioje susirašinėjimus su reformatų dvasininkais, būtent, superintendentu Petru Balcerovič, kuris savo laiškuose reformatų vardu ragino liuteronus (jų man teko skaityti trys), nesiliauti rinkti aukų laikyti protestonų atskirai atstovybei Varšuvoje, nes ten reikalinga visiems evangelikams Lietuvoje ir Lenkijoje ginti byloms nuo aršių persekiojimų. Kaip ta atstovybė Varšuvoje veikė, mūsų archyve žinių trūksta, bet faktas, kad privatiniams žmonėms teko patiems rūpintis savo reikalais sėdint arti valdžios ir, vadinas, reikalingus valdininkus kyšiais papirkinėti; tai gana charakteringas mūsų senajai pairusiai valstybei dalykas.

Be to, galim pažymėti, kad kunigavo Biržuose anais laikais išsyk Wašeti, kuris mirė maru 1711 m., kun. Jurgis Sartorijus 1711—1728 m., kun. Kleinberg 1729—1734 m., kun. Pflugrat 1735—1737 m. Biržų burmistrai minimi 1733 m. Michaelis, o 1742 m. — Eliars. Parapijos valdybą sudarė 1735—1737 m. Krisius Hahn, kunigaikščio (?) kamerjunkeris ir Jurgis von Gerstenzweig, 1735 m. buvo seniūnai Magnus von Slipenbach, Wilhelm von Bistram, o 1766 m. — von Megerfeld ir von Medem iš Slavetyčių, 1770 — von Rosenberg ir Ernst Huene. Tai tiek žinių turime iš liuteronų parapijos archyvo.

Katalikų įsiviešpatavimas Biržuose.

Dėl katalikų galim pažymėti, kad šios tikybos dvasininkai energingai pradeda veikti nuo XVIII šimtmečio pradžios. Ypač padidėjo veikimas, kai Biržų kunigaikštystė, išmirus jų kunigaikščių įpėdiniams, turėjo pereiti į kitos linijos Radvilų (Nesvyžiaus) rankas. Tuomet nebebuvo jau evangelikų tikybai galingų užtarėjų, visokiais būdais būdavo reiškiama jiems neapykanta ir šiaip įprasta siaurinti jų teises. Biržų savivaldybė 1773 m. nebegalėjo disidentams duoti atsakingų vietų Biržuose, nes 1736 m. seimas buvo paskelbęs visus nekatalikus krašto išdavikais ir šiaip neištikimais žmonėmis. Buvo draudžiama jiems laikyti pamaldas ir ypač giedoti psalmes savo bažnyčiose. Kas neklausė to įsakymo, buvo kišamas paskui į kalėjimą, pinigine pabauda apdedamas ir pavaromas iš tėvynės. (Banisiją). Katalikų dvasininkai, ypač vyresnybė, darydavo su disidentais - evangelikais ką norėdavo, atiminėdavo kapus ir kitą žemės nuosavybę, griaudavo bažnyčias ir neleisdavo jų atstatydinti. Jų kunigams be vietinio katalikų

klebono žinios nebuvo galima patarnauti parapijiečiams savo tikybos apeigomis ir, žinoma, be atskiro mokesčio klebonui to visai nebuvo galima daryti. Kaip matėm, kunigai buvo žudomi, mušami ir apiplėšiami dienos metu.

Maciejevičiaus skriaudos evangelikams.

Galima iškelti šiuos Biržų katalikybės faktus. Jau XVII amžiaus gale Vilniaus vyskupas Mikalojus Pac'as kreipėsi 1674 m. į Biržų kunigaikštystės valdininkus, kad būtų Biržuose atstatydinta senovės bažnyčia, ir lapkričio mėn. 22 d. laišku paskyrė Pabiržės kleboną Andrių Maciejevičiu administratorium būsimos Biržuose bažnyčios, kuri, jis sako, buvusi sunaikinta piktųjų evangelikų ir ypač jam, Maciejevičiui, pavedama surasti žemės turtus kalvinų, vadinas, evangelikų reformatų, paimtus iš katalikų ir pasisavintus. Kunigas Maciejevičius pradėjo kivirčytis su reformatais ir čia parodė savo energiją ir visišką neteisingumą. Pradžioj jis paėmė iš kunigaikščio Panemunio dvarą, gyvenamuosiuose dvaro namuose laikydavo katalikų pamaldas ir visur pristatydino katalikų kryžių, o su administracija pradėjo rimtai bylinėtis. Įrodyti, kad seniau Biržuose buvo katalikų bažnyčia, jis įteikė teismui Lietuvos iždo rejestrus, kur 1553 m. buvo paminėta, kad Biržų klebonas mokėjo sidabrinį mokestį, vadinamą serebščizną, nuo dešimts sochų (arklų), o baudžiauninkų klebonas turėjęs keturias ir pusę tarnystės. Tais pačiais metais jis išgavo iš Biržų miestelėnų gana keistą liudijimą dėl katalikų bažnyčios seniau buvimo. Tas liudijimas daugiausia remiamas kažkokio senelio Stefanavičiaus, kuris pirma, dar jaunas būdamas, tarnavęs Radvilams, o vėliau Biržų savivaldybei. Jis sakęs turįs šimtą kelias dešimtis metų ir seniau buvęs Biržų katalikų mokyklos mokytojas. Henriko ir Stepono laikais Biržų miestas buvęs lauke prie senųjų liepų alėjos. Ten pat ir buvusi sena katalikų bažnyčia, pastatyta Mikalojaus Radvilo, Vilniaus vaivados. Kita bažnyčia buvus toje vietoje, kur dabar katalikai laidoją savo numirėlius, būtent, „tarp Agluonos ir Apaščios upių"*). Sudegus miestui ir perkėlus jį į tą vietą, kur ir dabar esąs, žmonės gyvenę toje pačioje vietoje iki kunigaikščio Krisiaus Radvilos laikų. Da-

---

*) Tai vieta, kur abi upės arčiausiai viena prie kitos suteka santekmėmis, arti naujos gimnazijos, prie Dirvonakió kelio.

bartinės pilies nebuvę, tik po kurio laiko tas pats Krisius Radvila, sugrįžęs iš svetimų kraštų, išmūryjęs dabartinę pilį ir sutvirtinęs pylimą ir mūrytą sieną. Tuomet jis esąs atėmęs iš katalikų kapus ir pastatęs evangelikams prastą šopą prie pilies. „Mes, sakė Stefanavičius, atsimenam dar ir varpinę, kuri stovėjo ant keturių stulpų. Vėliau evangelikų bažnyčia buvo jau kitoje vietoje, ten, kur dabar pastatyta. Aš buvau prie kunigaikščio Krisiaus ir Biržų seniūno Skrobovičiaus 26 metus „paseniūniu". Skrobovičių pakeitė Jonas Rostočinskis, kuris kartu ir valdė visus dvarus už Neries upės. Tas tatai ponas sunaudojo miško medžiagą, kuri buvo katalikų bažnyčiai skirta, savo rūmų statybai, italų stiliaus, o katalikų bažnyčios neleido statyti." Žodžiu, tai buvo naudota tokia seno žmogaus pasaka, kaip Biržų katalikų bažnyčios buvimo įrodymas. Ir patvirtinti nurodyta akmens statulos, kurios buvo paslėptos Biržų ceichgauze ir 22 asmenų parašais paliudytos. Tas kunigo Maciejevičiaus žygis buvo lyg panaikintas kunigaikštystės administracijos pastangomis, kai buvo išgautas to paties senio Stefanavičiaus liudijimas, kad jis nesąs niekuomet to pasakojęs ir teturėjęs reikalo su protokolo juodraščiu, kuriame buvę daug baltų, neprirašytų vietų. Kunigas Maciejevičius daug pikto esąs padaręs, nes karalius Jonas Sobieskis buvęs priverstas kreiptis į Vilniaus vyskupą, prašydamas atitaisyti Pabiržės klebono Maciejevičiaus neteisėtumus, grąžinti karaliaus globojamos kunigaikštytės Radvilaitės dvarelį ir pašalinti iš ten bažnyčios reikmenis, pav., kryžius, švenč. sakramentą ir t. t. Jis reikalavo, kad būtų atstatyta tvarka ir teisėtumas. Laiškas rašytas 1675 m. ir adresuotas tam pačiam vyskupui Steponui Pacui, kuris buvo visą reikalą pradėjęs. (Žiūr. to laiško, iš kunigaikštijos archyvo paimto, kopiją - nuorašą, įdėtą E. Tiškevičiaus 111—112 pusl.).

Ginčas su katalikais dėl buvusio neva katalikų parapijos turto ir evangelikų užgrobto, karaliaus Sobieskio laišku nebuvo baigtas. Evangelikų dvasininkai padarė formalų patvirtinimą, kad negali dovanotų kunigaikščių Radvilų turtų niekam perleisti, o kunigaikščio administracijos atstovas p. Stanislovas Niezabitovski dėl kun. Maceijevičiaus neteisėtumų išrūpino iš vyskupo Paco atskirą laišką, šaukiantį Maciejevičių teisman, kurio originalas buvo išlaikytas kadaise rankraščių rinkinyje ordinacijos bibliotekoje ir yra E. Tiškevičiaus nukopijuotas jo veikalo 112—113 pusl.

Tenai pranešama klebonams, vikarams ir altaristams, dvasiškiams ir klerikams, mokyklų prižiūrėtojams, kad ponai Kazimieras Lokockis ir Stanislovas Niezabitovskis, šviesiausios Liudvikos Karolinos Radvilaitės, mažametės kunigaikštytės dvarų ekonomai, atvykę pas kun. Andrių Maciejevičių, Pabiržės kleboną (Parochą) vienu ediktu už tris kartus pašaukti teisman, „ką ir mes, sako vyskupas, darome šiuo laišku, reikalaudami, kad jis pas mus ir į mūsų teismą Vilniuje po 12 dienų atvyktų. Jeigu to nepadarytų, tai tektų jam bažnyčios bausmės. Jis turi pats, teisėtai ir galutinai stoti į teismą atsakovu už šiuos nusižengimus: jis, neturėdamas jokių teisių įžengti į aukščiau minėtos šviesiausios kunigaikštytės dvarus, susitaręs su p. Berka, nežiūrėdamas labai žiaurių įstatymuose nustatytų bausmių, sudaręs sąmokslą ir žmonių minios lydimas, ginklu ir maištu puolė dvarą, vadinamą Panemune ir, norėdamas jį pasiimti, pastatė kryžių laukuose ir šv. paveikslų, o pats, apsivilkęs tam prirengtais šventų mišių rūbais, visų akivaizdoj iškilmingai stojo ir, pagaliau, pridaręs didžių skriaudų, išvyko, kaip tat plačiau paaiškės teisme, kaltinant ir vykdant prieš jį, ten nurodytą protestą. Vilnius, 1676 m. balandžio 24 d.“

Nors ir buvo įteiktas toks formalus laiškas, kun. Maciejevičius galėjo teismu nesirūpinti, nes privačiai gaudavęs iš Vilniaus laiškų, kuriuose vyskupo artimųjų žmonių buvo tvirtinama, kad pats vyskupas esąs labai patenkintas jo darbais ir tikybiniu veikimu. Todėl jis, toliau neatidėliodamas, neprašydamas nė kieno leidimo, įsakė suvežti iš kunigaikštytės miškų medžiagos katalikų koplyčiai kapinėse statyti.*)

Diplomatų žygiai.

Todėl nelaimėję Biržų kalvinai - reformatai ir turėjo kreiptis į Brandenburgo kurfiurstą, prašydami jo pagalbos ir protekcijos. Išliko pas tą patį autorių, išverstas iš lotynų kalbos, lenkų karaliaus atsakymas Brandenburgo kurfiurstui šiokio turinio: „Ar tai būtų didelis nusikaltimas, jei katalikui dvasininkui tektų krikštyti vaiką ir už tai būtų reikalaujama pabaudos 3000 talerių? To niekas negali daryti, kas pripažįsta Varšuvos ir Bydgoščo traktatų svarbumą ir nori pildyti katalikų bažnyčios nuostatus.“

---

*) Žiūrėk: E. Tyszkiewicz, Birže, 113.

Taip atsakyta iš vietos apie katalikų bažnyčios padėjimą Biržuose ir karaliaus pasiteisinta: „Mes laikome, kad tą reikalą gali sureguliuoti geriau mūsų pasitarimas, bet ne vietos kunigaikštystės valdžia, nes dvarų įpėdinystė nereiškia mūsų globos visišką atitraukimą ir panaikinimą. Biržų savininkai turi teisėtą teismą — Lietuvos tribunolą, kuris sprendžia mažiau svarbius reikalus. Be to, jie gali ir kitais būdais su savo krašto piliečiais reikalus sutvarkyti. Mums žinoma, kad ta katalikų bažnyčia ne dabar pastatyta, bet tik buvo restauruota."

Taigi kova dėl katalikų tikybos buvo dabar sprendžiama diplomatiškai. Be to, reformatų vadovybės didžiausias rūpestis buvo — išleisti kunigaikštytę už vyro ne kataliko*). Katalikų vyskupai jau buvo pasirūpinę, kad jų avidė nenukentėtų nuo reformatų įtakos, ugdomos knygomis spausdintomis lietuvių kalba. Vyskupo Stepono Paco pavaduotojas kun. Slupski, po jo mirties 1682 m. išleido įsakymą visiems dvasininkams, pasauliniams ir vienuoliams, aplinkraščio pavidalo, kur apie reformatų literatūrą taip sako: „Neseniai perspausdinta lietuviškai knygutė, priešinga pasaulinės katalikų bažnyčios nuostatams, bedieviška knyga, kuri seniau buvo atspaudinta Raudannuose, jos keturios dalys, kurių pirmoje ir trečioje įdėtos įvairios neva krikščioniškos maldos, antroje — evangelijos turinys, o ketvirtoje — vaikų pamokymas katechizmo, kur surinktos beveik visos šventos bažnyčios išnaikintos senos sektos, ir pakartotos tikinčiųjų prapulčiai. Ypač kenksminga antroji knygutės dalis, ir veikalas gali būti nuodingas visai Vilniaus diecezijai, ypač kad platinamas Biržų ir Dubingių kunigaikštystėse. Norėdamas tą dalyką atitaisyti ir išgelbėti krikščioniškąsias sielas ir ištikimųjų širdis nuo užkrėtimo, prieš vykdant teisėtus ir įstatymais leidžiamus įsakymus, patarčiau visose katalikų bažnyčiose iš sakyklų pareikšti, kad kiekvienas, kuris aną menką knygutę skaitytų, pas save laikytų ir kitiems duotų pasiskaityti, nusikalsta ir būna prakeikiamas. Kiekvienas

*) Tai buvo darbas daugiausia superintendento Biržų S. Bytnerio, kuris patarinėjo nekartą prūsų karaliui išpirkti Biržų kunigaikštystę ir vėliau užimti savo kariuomene visas Radvilų tvirtoves. Jis buvęs pirmas sumanytojas politinės unijos tarp dissidentų, kuri vėliau prie paskutiniojo lenkų karaliaus buvo įvykinta „pavojingas tas žmogus mirė 1710 m." džiaugėsi J. Lukaševicz savo veikalo tomo II, 219 (E. Tyszkewicziaus, Birže, ir tauta 85 pusl.).

turi nunešti savo klebonui ir surinktas knygas nusiųsti diecezijos vyresnybei."

St. Dagilis.

Biržų poetas Stasys Dagilis neabejoja, kad ši knyga ne kaž kokiuose nežinomuose Raudėnuose išleista, bet Kėdainiuose, pas spaustuvininką Rhetą 1653 m. (žiūr. Dagilio įžangą reformatų giesmynui VIII).

Tikros žinios apie katalikų parapiją.

Kunigas Maciejevičius vis dėlto iki 1686 m. ėjo administratoriaus pareigas; nors minėtais metais atsisakė nuo Biržų parapijos, ir jau 1689 m. Biržų pirmuoju klebonu buvo kun. Ločydlovskis, paskirtas Vilniaus vyskupo Konstanto Bžostovskio. Tai nekelianti abejonės to paties autoriaus Tiškevičiaus žinia, o jo ištikimumas katalikų bažnyčiai ir aiški katalikiška tendencija ne-

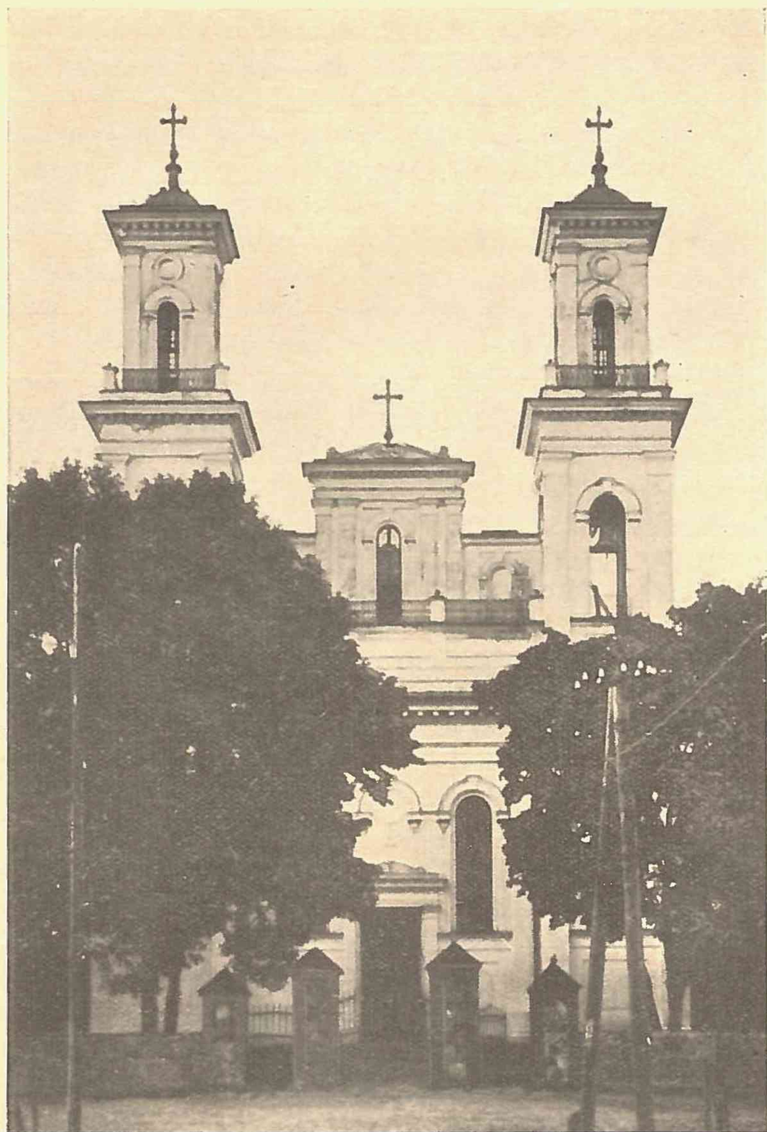
gali kelti jokios abejonės. Taigi tais metais tepradeda veikti katalikų parapija.

Netrukus Biržuose pasikeitė padėjimas, nes valstybėje kilo baisiausia reakcija prieš kitatikius ir XVIII amžiaus pradžioje reformatų tikyba, viešpataujanti Radvilų kunigaikštystėje, buvo persekiojama, atsiradus dar dviejose vietose katalikų kunigams, būtent Salamiestyje ir Nemunėlio Radviliškyje, kur apie 1719 m. jau yra minimos atskiros bažnyčios.

Dar Tiškevičiaus net tvirtinama, kad Liudvika Karolina Radvilaitė, antrą kartą išėjusi už kataliko vyro, būtent, Neuburgo kunigaikščio, kad buvusi kataliko dvasininko palaiminta, ji labai mylėjusi savo vyrą ir pasidavusi jo įtakai, net slaptai katalikė pasidariusi. Kitaip negalima visai suprasti, kodėl teisėta Radvilų įpėdinė sutiko praplėsti teises katalikams ir teises įsikurti vienuoliams tokiose išimtinai evangelikų buveinėse, kaip Sluckas ir Kėdainiai. Slucke pradėjo veikti jėzuitai, Kėdainiuose — karmelitai. Biržuose irgi buvo pašalinti visi reformatai iš administracijos ir vyriausiu ūkvedžiu buvo katalikas, kažkoks Lieščinskis. 1692 m. kunigaikštytės buvo patvirtinta katalikų parapija ir kunigui paskirta 400 auksinų kasmetinės pašalpos. Brangūs bažnyčios daiktai dar ilgai buvo Radvilų herbais pagražinti. Tas herbas, Radvilų karūna papuoštas, atvaizduotas Tiškevičiaus veikalo 116 pusl., o priklausymas kunigaikštytės katalikų bažnyčiai patvirtintas rašytojo Albertrandi Lenkijos istorijoje, parašytoj prancūzų kalba. Be to, vyskupas Bžostovskis patvirtino kunigaikštytės dovanas Biržų bažnyčiai atskiru raštu ir pavedė, kad kunigas turėtų nepaprastą titulą **vicarus perpetuus,** uždraudęs jam vaikščioti pas svetimų tikybų žmones kalėdoti ir persekioti kuriuo nors būdu reformatus, ortodoksus ir žydus, taip pat jam uždrausta steigti kermošius ir daryti kokią nors žalą kunigaikščio iždui.

Katalikų reakcija.

Pikčiausias katalikų fanatizmo siautimas Biržuose žinomas kun. Rubovič klebonavimo metu. Tai Nesvyžiaus linijos Radvilų įsiviešpatavimas Biržuose. Kai Biržų parapijoje atsirado 1895 katalikų tikybos žmonių, tai Biržuose buvo pastatydinta šalia medinės bažnytėlės klebonija, su dideliais sklypais ir daržais. Ši bažnytėlė išbuvo ilgus metus, kol nauji savininkai Tiškevičiai pa-

R.-katalikų bažnyčia.

statydino naują mūrinę bažnyčią Biržų parapijai, ordinato Jono, Mykolo sūnaus, Tiškevičiaus šventojo globėjo Jono Krikštytojo vardu. Minėtina, kad ją pašventino 1860 m. Žemaičių vyksupas, garsusis Motiejus Valančauskas. Po to buvusieji kunigai šių laikų žmonėms gerai atmenami, — du Rinkevičiai: Juozas ir Kazys, Balys Baronas ir dabar dar gyvas klebonas — Kuprevičius. Du Rimkevičiai: Juozas mirė 1918, o Kazys — 1919 m. šventoriuje palaidoti ir sutraukia nemaža maldininkų prie savo kapo: jų taikinga, tolerantiška politika reformatų ir apskritai kitatikių atžvilgiu paliko neišdildomą amžiną atminimą tarpe Biržų apylinkės žmonių.

Jaunoje palyginti Biržų katalikų bažnyčioje yra daug paminklų ir atminimų, pav., iš oro marmuro lenta su užrašu lotynų ir lietuvių kalbom; lietuvių kalba gana netaisyklinga ir keista: „Su paminklu geros atmenos grapui Jonui Tiškevičiui teikiam ir meilūs jo tarnai ir samdininkai savo kaštu pastatė 1868.“ Bažnyčios varpas buvęs papuoštas Lelyvos ženklu ir krikštytas Jono vardu, įrašant kitoj pusėj: „1858 Jonas Biržų grapas Tiškevičius, bažnyčios steigėjas“. Kitas mažesnis varpas — vardu Petras. Sename kapinyne už miesto prie medžio palaidota Karolina Franckevičaitė - Radvilienė, kunigaikščio Dominiko, vadinamo Anopoliškio, antroji žmona, o kunigaikščio Aleksandro, prancūzų kariuomenės rotmistro, motina. Jai padėta atminimo lenta, kurioje įrašytas vardas kunigo, tarpininkavusio tarp sūnaus ir mirusios motinos. Tiškevičių visa eilė atrado čia amžiną poilsį: Juozas Ignas, kuris 91 metų sulaukęs užmigo 1815 m. gruodžio mėn. 22 d., Mykolas Tiškevičius, 78 m. numiręs 1839 m. rugsėjo mėn. 4 d., Tiškevičienė Janina iš Karpių 39 m., mirusi 1816 m. spalių mėn. 26 d., Kazimieras Tiškevičius, rašoma, buvęs labai Dievui atsidavęs ir 24 metų sulaukęs perėjęs į amžinybę 1830 m. gegužės mėn. 26 d. ir dar du grapų Tiškevičių kūdikiai palaidoti šioje bažnyčioje. Jų kapų užrašai yra atspausdinti 120-ame pusl. pas E. Tiškevičių.

Santykiai su kitatikiais vis tebebuvo įtempti ir skundai prieš katalikų bažnyčią pasikartoja XVIII amžiaus reformatų susirinkimų protokoluose. Ypač pasiakrtoja byla protokoluose dėl Biržų varpų, kurie, matyti, buvo katalikų pastangomis iš reformatų atimti ir iš Biržų išvežti. Taip kalba Biržų distrikto sinodo 1782 m. memorialas VI. Ypatingai katalikų kunigas Pranas Ru-

bovič, vadinamas Biržų ir Radviliškio klebonas, buvo daug pridaręs neteisėtumų. 1781 m. memoriale II-am užrašyta, kad jis spalių mėn. 14 d. neleidęs laidoti Biržuose numirėlių, pasiuntęs į mirusio namus savo mokytoją ir draudęs tai labai nemandagiai: jei būsią numirėliai su giesmėmis ir varpais skambinant laidojami, jis mokėsiąs tai panaikinti. Kadangi jo vardas, kaip žudytojo reformatų kun. Mačiulskio, buvo garsus ir gera garantija, kad jis neužmirš tų grasinimų įvykti, buvo jo paklausyta. Be to, tame II-me memoriale užrašytas dar jo kitas neteisėtumas, kaip jis, Radviliškio dvaro nuomininko palaikomas, užgrobė smurtu Radviliškio kapinyną katalikų bažnyčios nuosavybėn.

Nauji Biržų savininkai.

Katalikų dvasininkų aktingumas žymiai pakilo nuo 1731 metų, kai Biržų kunigaikštystė pateko į Nesvyžiaus Radvilų rakas. To svarbaus Biržams įvykio istorija tokia: jaunas Radvila Hieronimas Florian išvyko, motinos siunčiamas, į užsienį, ten susipažino su paskutine Biržų Radvilų įpėdine, vardu Franciska Sulzbach, pasipiršo jai ir su ja susižiedavęs, paėmė valdyti Biržų kunigaikštystę nuo 1731 metų. Biržų ordinacijos archyve tarp rankraščių buvo išlikęs tokio turinio valdžios dokumentas: „Aš, Volberg, jenerolas (o dabar tai reikštų: teismo antstolis) Jo Karališkos Didenybės Upytos apskr. šių 1731 m. kovo mėn. 6 d. buvau panaudotas jo šviesybės kunigaikščio Hieronimo, Olykos ir Nesvyžiaus Radvilos, Krzyczewo storastos ir šviesiausios kunigaikštytės Sulzbach; atvykau į Biržų kunigaikštystės Biržų dvarą ir miestą su Neradavo, Astravo, Pagervės, Parovėjos folvarkais ir kitais kaimais bei folvarkais, kurie priklauso Biržų kunigaikštystei, raktais, būtent, Papilio dvaru su Uogeniškiais, Salamiesčio, Svedasų, Vyžainių, Radviliškio ir kitų visų dvarų su visu jiems priklausančiu turtu, tiek Upytos tiek Ukmergės apskr., kurie senai, paveldėjimo teisėmis, priklausė šviesiausiems kunigaikščiams, liudijant ir mane lydint šviesiausiam kunigaikščiui Mykolui Servacui Višniovieckiui, didžiajam Lietuvos kancleriui ir Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės generaliniam regimentoriui, Przemysko, Gluchovo ir Kauno seniūnui, kaip globėjui aukščiau minėtų kunigaikščių Hieronimo Radvilos ir Pranciškos Sulzbach; mums atvykus į miestą, prisistatė jų įgaliotinis Jurgis Biellozor, Upytos stolnik ir rodė natūralią sutartį vedybų Karolio Filipo Reino elek-

toriaus ir šviesiausių kunigaikščių dėl vedybų Hieronimo Radvilos ir kunigaikštytės Sulzbach. Prie to buvo teisėtas priedas Šviesiausiojo Karaliaus Augusto II, iki šio laiko laimingai mums viešpataujančio, kuris leido visai sumai užstatytus visus dvarus ir žemes, „Neuburgo įpėdinyste“ vadinamus, su prileidimu ir užvaldymu visų dvarų kunigaikščiui Hieronimui Radvilai. Taigi, pildydamas savo pareigas ir įstatymus, skelbiu išvardytus dvarus Biržų kunigaikštystės, Biržų miestą, folvarkus, kaimus su pareigomis ir činšais, perėjusius kunigaikščiui Hieronimui Radvilai, Krzyczewo seniūnui ir šviesiausiai kunigaikštytei Sulzbach į realų, aktualų, amžiną ir ramų valdymą.“

Tai buvo gera išeitis, kad Biržų Radvilų turtas pereitų į jų giminių žinią be jokių išpirkimų ir mokesčių, bet, deja, iš tos porystės nieko neišėjo, nes Radvilų istorija žino tris kunigaikščio Hieronimo žmonas ir nė viena iš jų nėra ta Pranciška Sulzbach, apie kurią kalba šis dokumentas. Iširus sumanytai porystei, kunigaikštis Hieronimas nemetė sumanymo atgauti „Neuburgo nuosavybę.“ Apie tai geriau moka papasakoti reformacijos istorikas I. Lukoszewicz savo pirmame tome, 382 pusl. Biržų kunigaikštystė viršminėto kunigaikščio buvo išpirkta Gedanės mieste 1749 m. Jam tat atsiėjo apie šešius milijonus auksinų tų laikų valiuta. Tai buvo asmeniškas kunigaikščio Hieronimo turtas, su rūmais visuose Lietuvos didžiuose miestuose. Tas pirkimas viešai buvo padarytas ir paskelbtas. Jo valdymas mažai žinomas, išskiriant katalikų fanatizmo išbujojimą. Biržų ordinacijos archyve buvęs, E. Tiškevičiaus liudijimu, kunigaikščio Hieronimo laiškas rusų feldmaršalui kunigaikščiui Dolgorukovui rašytas. Ten prašoma sulaikyti bėglį kapitoną Haudringą, iš Slucko į Biržus su infanterija „dėl įvykusių Biržų kunigaikštystėje kaikurių atsitikimų“ pasiųstą, kuris, paėmęs kasą ir išvežęs svetimą (bereiterio) žmoną, metė tarnybą ir pabėgo į Kuršę. Ar tat nebuvo kilusios Biržuose tikybinio pobūdžio riaušės ir ar kunigaikštis neturėjo šauktis Slucko įgulos pagalbos toms riaušėms malšinti. Tais laikais kaip tik buvo statoma medžio bažnyčia, šv. Hieronimo vardu, kurią įkūrė Ona Radvilienė iš Sanguškų, aukščiau minėto Hieronimo motina. 1760 m. jis pats netikėtai mirė savo dvare (Bialoj). Po jo valdė jo vyresnysis brolis Vilniaus vaivada Mykolas Kazimieras. Tai buvo dideli turtai, kuriuos gyvenąs kunigaikštis Hieronimas padaugino savo taupumu ir pavyzdinga tvarka. Nesvyžiaus kuni-

gaikščiams tai sudarė nemažą paramą, nors jie patys ir nėra to pripažinę, o didysis Lietuvos etmonas kunigaikštis Rybeńko esąs pasakęs, kad tas turtas tai lašas jūrose. Kai Rybeńko amžinai užmigo Vilniuje 1762 m., tai jo sūnus kunigaikštis Karolis, vadinamas dėl jo patarlės „Panie kochanku", pasidarė didžiausių turtų savininkas ir galėjo savo nepaprastai keistą būdą reikšti jais remdamasis. Jis Biržuose negyveno, bet kai atvyko iš užsienio kunigaikštytė Kingston iš Anglijos, tai jis, norėdamas ją vesti, surengė Biržuose dideles iškilmes 1773 m. Iškilmės truko keturioliką dienų ir atsiėjusios apie 500.000 auksinų. Buvo tyčiom pastatytas lauke medinių namų miestas, priešų užpultas, ginamas ir vėliau sudegintas kaip fejerverkas. Šis gaisras atsiėjęs nemažiau kaip 100.000 auksinų. O gaisro metu, artilerijai griaudžiant, buvo balius atskiroje salėje ir žmonės — svečiai iš apylinkės turėjo nemaža įvairumo. Nors ir tiek išleista pinigo, nors visaip stengtasi, kunigaikštytė Kingston nesutiko būti jo žmona. Jos civilizuota asmenybė tik kelias minutes žaislu tesidomėjo, ir negalėjo sutikti tokiame atsilikusiame kaimo pasaulyje gyventi visados. Pavyzdžiui, įsimylėjęs Radvila buvo vieną dieną surengęs meškos medžioklę nakties metu su iliuminacija. Medžiotojai buvo gusarų pulko apsupti. Kiekvienas kareivis turėjo savo rankose žibintuvą. Gražu kunigaikštytei buvo žiūrėti į tą minią vidury miško. Meška buvo išbaidyta ir nukauta be jokio kam nors pavojaus. Kunigaikščio „Panie kochanku" ekscentriškumas nepadėjo miestui pražysti, o priešingai, galutinai suardė Biržų ekonominį tvirtumą. Apskritai, tai buvo, sako E. Tiškevičius, nelaimingiausias Biržų valdovas, kuris 1790 m. apako ir numirė Bialos dvare, nepalikdamas sūnaus įpėdinio. Visi dvarai atiteko Dominikui, jo brolvaikiui, kuriam paskyrė globėją kunigaikštį Motiejų, o kunigaikščius Jokūbą ir Mykolą padarė įpėdinystės draugais. Kunigaikštis Dominikas numirė 1813 m. Prancūzijoje, būdamas jaunas ir pasižymėjęs prancūzų karuose. Jam Biržus valdant vokiečių amatininkų padaugėjo, tat rodo mums vokiečių kalba cecho vėliava, 1792 m. liepos 18 d. įsteigta*).

Iš tų laikų yra užlikusi jauniausia Biržų miesto privilegija, užsilikusi tarp miesto dokumentų, skamba lenkų kalba šitaip:

---

*) Žiūr. jos graviūrą E. Tiškevičiaus, Birže, pusl. 97.

„W imię Pańskie Amen. Na wieczną Rzeczy pamiątkę

My, Stanisław August z Bożej Łaski y woli Narodu Król Polski, Wielki Książe Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smoleński, Siewierski y Czerniechowski.

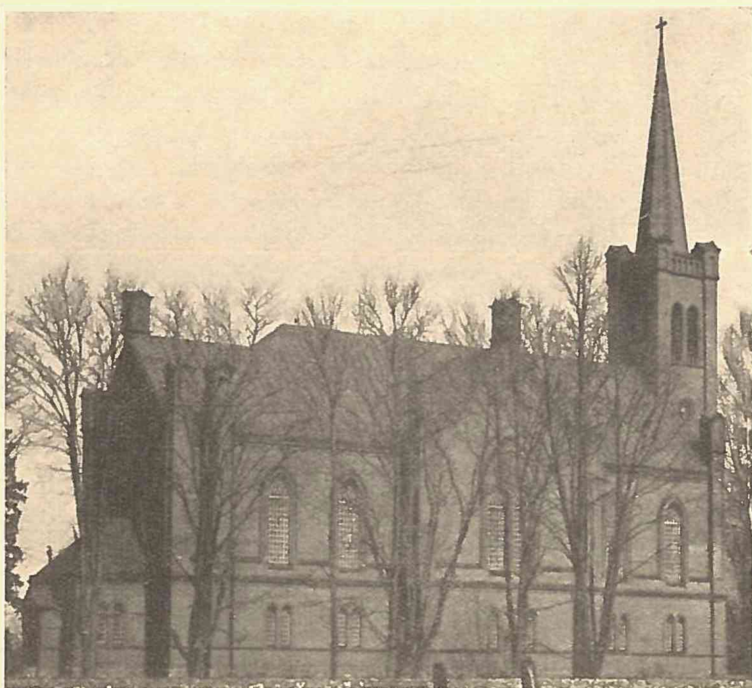
Oznaymuiemy Tym Naszym Confirmationis Dyplomatem wszem w Obec y każdego domu otym wiedzieć należy, tak teraznieyszego iako y Potomnego wieku Ludziom Przełożono Nasz jest, przez Panów Rady i Urzędników przy Boku Naszym będącej w Imieniu y w rzeczy Szlachetnych Woyta, Burmistrza, Radców, Ławników y całego ludu Miasta Wolnego Bierż w W-m X-ie Litewsk. w Powieice Upitskim Położonego. Iż też Miasto, od Nas Samych w Roku MDCCLXXX otrzymało Potwierdzenie Praw, przez Nayiasnieszych Praedecessorów Nadanych. Jakoż Pokładało przed Nami tož Miasto, Dyploma w imieniu Małoletniego Dziedzica Xsięcia Dominika Radziwiłła Podkomorzyca W-go X-a Litewsk. od Xsiążąt Macieja y Józefa Radziwiłłów qua Opiekunów w Roku Teraźnieyszym 1792 w Nieswiżu dnia piątego Maja wydane, które za wolne Miasto Rzeczypospolitej bydź uznaie, y Obywatelom, w tym Mieście osiadłym wszelkich z Innemi Miastami Swobód, y Prerogatyw używać dozwala, y nadto do Nas o wydanie Przywileju Podtwierdzającego proźbę przynosi: żebyśmy z Zwierzchności Naszey Najwyższey, która Nam Prawami Krajowemi jest dozwolona, stosująs się do Konstytucyi na Dniu Ośmnastym Kwietnia Roku Przeszłego Tysiąc Siedmset Dziewiędziesiąt Pierwszego pod Tytułem — Miasta Nasze Królewskie wolne w Państwach Rzeczypospolitey zapadłey, Dyploma Confirmationis wydać, ziemie przez teź Miasto z mocy wszelwich nadań od właścicielów, w ograniczeniu dotąd niewątpliwe, exystującym osiadłą y posiadaną, ze wszystkiemi własnościami, tak co są w aktualnej Possessij, tako też któreby zdawna do tego Miasta należały własnością Dziedziczną uznać, Magistrat i Juryzdykcyą Sądową na wzór Innych Miast Uprzywilejowannych ustanowić, niemniey Fundusze y dochody ogólne na rzecz tegoż Miasta przeznaczyć y bezpieczne onych użycie zapewnić od władzy i Juryzdykcyi inney jakto, ziemiańskiej Zamkowey Starościńskiey, Dworney y dalszych od obcego wszelkiego wpływu y od ciężarów arbitralnie narzuconych — uwolnić Jurydyki wszelkie obce Duchowne y Swieckie uchylić y one pod władze y Ju-

ryzdykcyą Magistratu Bierżańskiego poddać do wolności Innym Miastom równe Podatki Rzeczypospolitey spłacającym właściwych przystosować, Wolney Elekcyi Magistratu y Urzędników na mocy Praw Seymu teraznieyszego dozwolić raczyli. Do którey proźby ile na Prawie Pospolitym gruntujący się My, Król łaskawie się skłoniwszy, a do wyżey wzmiankowanych Konstytucyi, na Seymie teraznieyszym ustanowionych stosując się y że ma to miasto Bierże nadane Przywileje od Najaśnieyszych Królów Polskich tjakoteż y Dziedziców y w poczet miast wolnych było policzone, raczym y My za exystujące y Wolne Rzeczypospolitey uznajemy y przyimujemy. Obywatelów w zaszczytach y wolnościach Mieyskich tak teraz osiadłych jako i napotym osiadać mających y do Prawa Mieyskiego wcielających się w Całym Mieście y po Przedmieściach zapewniamy, za ludzi wolnych ziemię w Obrębie tegoż Miasta położoną y nadaniami przez właścicielów zaręczoną, Ich Domy, Wsie y Terrytorya gdzie jakie do tego Miasta prawnie teraz należą własnością ich dziedziczną bydź przyznajemy. Co niema przeszkadzać zaczętym, a nie dokończonym sprawom, Przywileje od Najaśnieyszych Poprzedników Naszych nadane y wszelkie Dochody temuż Miastu służące utwierdzamy. Magistrat utworzyć y Sedziów Mieyskich to iest: Burmistrza, Wóyta Radców Ławników Gminnych, Pisarza, Sendyka y Kassyera na wzór innych Miast wolnych Uprzywilejowanych obierać y Sądy wedle przepisu Prawa sprawować dozwalamy a wszystkich Obywatelów przerzeczonego Miasta Bierży bydź szlacheckiego bądź Mieyskiego Urodzenia Ludzi, handle rękodzieła y rzemiosła sprawujących albo Szynkiem bawiących się bądź z jakiego kolwiek przemysłu żyjących y w tym że Mieście tak teraz Possesye mających jako y napotym one nabyć mogących, Jakiegokolwiek byliby Dostojeństwa Professyi lub Kunszta Juryzdykcyi Mieyskiej y Magistratowi tegoż miasta, Równym oraz Podatkom wolnościom y zaszczytom podległemi mieć Chcemy, y wzmienione Miasto oraz z Jego Obywatelami od wszelkich Juryzdykcyi ne mocy Prawa świeżo zapadłego wyjmujemy, że żaden z Mieszkańców y Obywatelów tego miasta w żadney sprawie, czy to z Possesyi Mieyskiey, czyli z osobistości wynikłey przed żadnym innym sądem odpowiadać niebędzie Tylko przed Urzędem Mieyskim podług przepisu Teraznieyszego Prawa o Miastach postanowionego przez osiadłych w Tym

Mieście Obywatelów obranym sądzić się ma Stanowiemy. A gdyby ktokolwiek Dekretem Urzędu Mieyskiego Miasta Bierż mniemał się bydź uciążonym tedy do sądów Appelacyinych w Mieście Kownie Prawem Seymu Teraznieyszego za Miasto Wydziałowe dla Powiatu Upitskiego oznaczonym, lub do Naszych Sądów Zadwornych Assesorskich Wielkiego Xsięstwa Litewskiego podług agtunku Spraw w Prawie wymienionych appelować będzie mocen. Urząd zaś y Sąd Mieyski z Urzędów y Sądzenia, tegoż Miasta, jako też całe przeprzedone (?) Miasto Bierże niegdzie indziej jak tylko przed Nami y Sądem Naszym Zadwornym Assesorskim Wielkiego Xsięstwa Litewskiego w Sprawach Prawem przepisanych odpowiadać będą winne. Żeby zaś przerzeczone Miasto Bierże tak w rzeczach sądowych jak i Rządowych Mieyskich pewnego zażywało zaszczytu, y oddzielnym od innych Miast Rzeczypospolitey Wolnych szczyciło się H e r b e m onemu Herb Nadajemy Taki Jaki Tu wymalowany widzieć się Daje to jest: Skrzydło Orła Czarnego, w Polu Złotym, a obok tego Skrzydła Podkowa z trzema Krzyżami w szponie Orley w Polu błękitnym na spodzie. Na spodzie Herba głowa Anioła z dwoma pod twarzą Skrzydłami i Laurem w kole zielonym. Którego to Herbu na pieczęciach y wszelkich oznakach temu Miastu używać dozwalamy. Jakie zaś Daniny Właścicielom z Miasta Bierży należeć Okazać się powinne, takowe Magistrat od Wszelkich Obywateli wybrawszy Kwity na rzecz całego Miasta obierać y one tam gdzie Prawo mieć chce oddawać zawsze winno będzie, oprócz których Podatki wszelkie do Rzeczypospolitey należące opłacać obowiązany będzie. Innych zaś wszelkich Swobód wolności y Zaszczytów Jakowe Prawami Krajowemi Miastom Wolnym są dozwolone y Jakowemu Zarządzeniu Władzom, też Miasta Wolnego podlegać są obowiązane to wszystko w Mieście Wolnym Bierżach dopełnione y Wykonane mieć chcemy, oraz wszelkich Preroagtyw tak z Praw Krajowych mianowicie Konstytucyi na Seymach Postanowionych, jako też z prawa Mieyskiego Magdeburskiego wynikających Tymże Mieszczanom Miasta Birż używać dozwalamy y Aby w tym od nikogo Przeszkody niemieli ostrzegamy. Naco dla lepszey wiary ninieysze Dyploma Ręką Naszą podpisane Pieczęcią W-go Xsięstwa Litewsk. stwierdzić Rozkazaliśmy. Dan w Warszawie dnia XII Miesiąca Czerwca Roku Pańskiego MDCCXCII Panowania Naszego XXVIII Roku.

Stanisław August Król

„Vardan Viešpaties. Amen. Amžinai atminti dalykui Mes, Stanislovas Augustas iš Dievo Malonės ir Tautos valios Lenkų karalius, Didysis kunigaikštis Lietuvos, Gudų, Prūsų, Moravijos, Žemaičių, Kijevo, Volunės, Podolės, Palesės, Inflantų, Smolensko, Seversko ir Černigovo.

Evangelikų - reformatų bažnyčia.

Pranešama šiuo mūsų patvirtintu dokumentu visiems ir kiekvienam, kuriam apie tai žinoti reikalinga, kaip dabartinio, taip ir ateinančio amžiaus žmonėms, duotos mūsų Ponų Tarybos ir Valdininkų pas Mus esančių vardu apie bajoriškus dalykus, lieičiančius vaitą, burmistrą, patarėjus, lovininkus ir visus gyventojus laisvo miesto Biržų, esančio Didžiojoj Lietuvos Kunigaikštystėj Upytės paviete, kadangi tas miestas iš Mūsų Pačių MDCCLXXX (1780) metais gavo to miesto teisių patvirtinimą, duotų šviesiausių Praedecessoriu. Dabar tas miestas patiekė Mums diplomą vardu mažamečio įpėdinio kunigaikščio Domininko Radzvilo Did. Liet. Kunigaikštystės Pakamorio, ir kunigaikš-

čių Motiejaus ir Juozapo Radzvilų, kaip globėjų, duotą Nesvyžiuje šiais 1792 metais gegužės mėn. 5 dieną, kuris (diplomas) pripažįsta laisvu Rzeczpospolitos miestu, o savininkams tame mieste gyvenantiems visas su kitais miestais lengvatas ir prerogatyvas suteikia ir, be to, Mums atnešė prašymą išduoti patvirtinančią privilegiją, kad Mūsų Aukščiausia Viršenybė, kuri mums krašto teisėmis yra leista, remdamiesi praėjusių tūkstantis septyni šimtai devyniasdešimt pirmų metų balandžio aštuonioliktos dienos konstitucija titulu: „Mūsų laisvieji karališkieji miestai Rzeczpospolitos valstybėse“ paskelbta, išduoti Diploma confirmationis, žemei prie to miesto visų įvairių valdytojų galia suteiktai, iki šiol neabejojamai suvaržytai, esančiai sėsliai ir nuosavai, su visomis nuosavybėmis, kaip tomis, kurios yra dabar valdomos, taip ir tomis, kurios iš seno tam miestui priklausė paveldima nuosavybe, pripažinti magistratą ir teismą pagal pavyzdį kitų privelegijuotų miestų įsteigti, nemažiau fundušo ir bendrų pajamų to miesto reikalams paskirti ir užtikrinti jo saugų vartojimą nuo kitos valdžios ir kitos teisdarystės, kaip, pavyzdžiui, pilies, žemių seniūnų, karaliaus dvaro ir kitų, nuo kiekvienos pašalinės įtakos ir nuo sunkumų tarpininkų užmetamų padaryti laisvus, kiekvieną dvasišką ir svietišką atskirti viena nuo kito ir juos valdžiai ir teisdarystei Biržų magistrato pavesti, lengvatas kitų miestų, tokius pat mokesčius Rzeczpospolitai mokančių ypatingai pritaikyti laisvą rinkimą magistrato ir valdininkų dabartinio seimo teisėmis teikės leisti. Mes, Karalius, būdami minėtam prašymui maloniai palankūs, remdamiesi viešąja teise, taikindamiesi prie aukščiau minėtų konstitucijų, dabartinio seimo priimtų ir kad tas Biržų miestas turi Šviesiausiųjų Lenkijos karalių taip pat ir paveldėtojų duotą privilegiją ir skaičiuje laisvų miestų buvo laikomas, teikiamės ir Mes pripažinti laisvoj Rzeczpospolitoj kaip egzistuojantį ir priimti. Piliečiams tiek dabar gyvenantiems, tiek ir paskui apsigyvent galintiems ir miestiečių tesėmis gyvenantiems visame mieste ir priemiesčiuose užtikriname garbę ir miestiškas lengvatas, žmonių žemę to miesto srityje esančią ir suteikimais valdytojų laiduotą, jų namus, sodžius ir teritoriją, kur nors esančią, tam miestui teisėtai dabar priklausančią pripažįstame jų nuosavybe. Kur nėra reikalo kliudyti pradėtom, bet neužbaigtom bylom, privilegijas Šviesiausiųjų Mūsų Pirmatakūnų duotas ir visas

pajamas tam miestui priklausančias patvirtiname. Sudaryti magistratui ir miesto teisėjams, tai yra: burmistrą, vaitą, patarėjus, valsčiaus lovininkus, raštininką, sindyką ir iždininką pavyzdžiu kitų laisvųjų privilegijuotų miestų išrinkti ir teismus pagal įstatymą daryti leidžiame, o visus piliečius minimo miesto Biržų ar tai bus bajoriško ar miestiško gimimo žmonės, prekyba, pramone ir amatais užsiimančius arba degtinės pardavinėjimu besiverčiančius, arba iš kito kokio užsiėmimo gyvenančius ir tame pat mieste kaip dabar nuosavybę turinčius taip ir paskui įsigyti galinčius kokios bebūtų vertybės, profesijos arba meno miesto teisdarystės ir to paties miesto magistrato lygius mokesčius mokančius ir lygias lengvatas bei garbę turinčius norime pripažinti, minėtąjį miestą ir piliečius nuo visokių teisdarysčių atleidžiame pagal galią naujai paskelbtos teisės, ir kad kiekvienas gyventojas, pilietis to miesto jokioj byloj, atsiradusioj ar tai su miesto valdžia, ar asmeniškai kilusioj prieš kiekvieną kitą pašalinį teismą atsakyti neturi, o tiktai prieš miesto urėdą pagal įsakymą dabartinės apie miestus teisės, nustatančios teistis prieš išrinktą iš pastoviai tame mieste gyvenančių piliečių nustatome. O jeigu kas nors Biržų miesto miestiečių urėdo dekretu tartųsi esąs nuskriaustas, tas į apeliacinius teismus Kauno miesto, paskirto teisėmis dabartinio seimo Upytės pavieto skyriaus miestu, arba į mūsų karaliaus dvaro assesorių teismus Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės pagal bylos, įsakyme išvardytų, turės galios apeliuoti. Taičau urėdas ir miesto teismas už valdymą ir teisimą, to paties miesto ir priemiesčių miesto Biržų ne kur kitur, kaip tik prieš Mus ir Mūsų Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės Dvaro Assesorių Teismą bylose įstatymų pažymėtose turės atsakyti. Tačiau, kad minėtas Biržų miestas dalykuose teismo kaip ir miesto valdžios naudotųsi tikra garbe ir atskiru nuo kitų laisvų Rzeczpospolitos miestų herbu didžiuotųsi, jam duodame herbą tokį, koks čia išpieštas matyti, tai yra: juodo erelio sparnas aukso dugne, o šalia to sparno pasaga su trimis kryžiais naguose erelio žydriame dugne apačioj. Apatinėje dalyje herbo angelo galva su dviem po veidu sparnais ir laurais žaliame rate. Tą tai herbą antspauduose ir visuose kituose ženkluose tam miestui vartoti leidžiama. Kokius mokesčius Biržų miesto valdytojams pasirodys reikalinga uždėti, tokius magistratas iš visų piliečių, surinkęs žinias, viso miesto reikalams rinkti ir tu-

rės naudoti, kur nurodo įstatymas, be kurių visus mokesčius, priklausančius Respublikai turės apmokėti. Tačiau visų kitų laisvių lengvatas ir garbę, kokios laisviems miestams krašto teisių yra leistos ir kokiai administracinei valdžiai tie laisvi miestai priklausyti privalo, tą visą laisvame Biržų mieste papildytą ir įvykdytą norime turėti, drauge visas perogatyvas, kaip iš Krašto teisių, būtent: konstitucijų seimuose priimtų, taip ir iš Magdeburgo miestiškos teisės išeinančias, tiem patiem Biržų miesto miestiečiams naudotis leidžiame ir perspėjame, kad šiuo atveju nuo nėkieno trukdymo neturės. Dėl to, kad geriau būtų tikima šiuo, Mūsų ranka pasirašytu, raštu, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos antspaudu patvirtinti įsakėme. Duotas Varšuvoje birželio mėnesio XII dieną Viešpaties metais MDCCXCII, XXVIII Mūsų viešpatavimo metais.

Stanislovas Augustas Karalius.

Dyploma Miasta Wolnego Rzeczypospolitey Birż w Powiecie Upitskim leżącego.

Wincenty Białopetrowicz Łowczy Powiatu Lidzkiego J. K. Mości Pieczęci W. X. L. sekretarz.

Geležinė dėžė su antspaudu.

Vėlesniais laikais bežinomi karo įvykiai, kurie buvo surišti su rusų įsiviešpatavimu Lietuvoje. 1794 m. generolas Prozoras veikia Biržuose ir grumiasi ties Saločiais su rusais. Bet rusų vadas kunigaikštis Golicinas neįėjo į miestą ir neleido kareiviams jo plėšti. Santykiai su Tiškevičių šeimyna prasidėjo nuo to, kad 1804 m. buvo Biržai už didelę sumą užstatyti Juozui Tiškevičiui. 1811 m., kai kunigaikštis Dominikas išstatė daug turtų išparduoti, tai tas pats Tiškevičius pirko Biržų kunigaikštystę, sukrovė didelius turtus ir užvaldė tą ordinaciją*). 1815 m. lapkričio mėn. 27 d. rusų caras Aleksandras, pravažiuodamas su dvylika ekipažų, aplankė Biržus. 1822 m. jis buvo antrą sykį ir, apžiūrėjęs

*) To pirkimo nuorašas taip skamba: „Kopija kupčej“ ir t. t.

pilies griuvėsius, įsakė bajorų maršalkai Aleksandrui Bistromui, kad senovės liekanų niekas neliestų.*) 1816 m. buvo Vilniuje vadinama Radvilų Komisija, įgaliota spręsti visą bylą Radvilaitės Stefanijos, Dominiko dukters, gimusios iš Moravskienės, jo žmonos. Tuomet kilo procesas su Mykolu Tiškevičium, kuris valdė Biržus. Byla buvo baigta 1844 m. caro Mikalojaus įsakymu Tiškevičiaus naudai ir pirmas Biržų ordinatas buvo grapas Jonas, mirusio Mikalojaus sūnus.

*) Caras Aleksandras I tuo pačiu laiku buvo sustojęs Raguvėlėje p. p. Komarų dvare. P. Konstantino Komaro rūmuose yra užsilikusi kedė su lenkišku užrašu, kad joje sėdėjęs Rusijos caras, o lenkų karalius, Aleksandras I — 1822 m. Matyti caras važiavęs į Biržus iš Ukmergės per Raguvėlę ir Valkininkus. Vabalninkų klebonijoje dar iki šių metų užsiliko lenta su užrašu, kad Jo Didenybė Rusijos caras Aleksandras I ten valgęs pietus.

Biržų padėjimas vėliau.

XIX šimtmečio vidury Biržų savininko giminietis, žinomas Lietuvos archeologas ir Lietuvos visuomenės darbuotojas yra pavaizdavęs (žiūr. E. Tiškevičiaus Birže p. 139) paskutinį Biržų literatūroje aprašytą padėjimą. Biržų miestas buvęs dar visai neatsistatydinęs. Krikščionių abiejų lyčių miestėnų statistikos knygose pažymėta 740, žydų abiejų lyčių — 1860 ir laisvų luomų — 30, viso 2630. Prekymečiai buvo paskirti trys: sausio mėn. 6 d., liepos mėn. 26 d. ir rugsėjo mėn. 29 d. Gatvės buvusios tokios: Vilniaus, Pilies, Reformatų, Bažnyčios, Dirvonakių, Kreivoji, Papilio, Klojimų, Kalitka, Šunų, Tilto, Ochmarka, Kirchos, Mokyklos, Karajimų, Surūgusi Skylė, Slabados ir Prie Vilniaus, viso 17. Viešųjų namų: pravoslavų cerkvė — mūro, katalikų bažnyčia — mūro ir koplytėlė kapinėse — medžio, reformatų — mūro, liuteronų bažnyčia — irgi mūro, keturios žydų sinagogos — medžio. Privačių namų pažymėta 528 ir jų tarpe tik du mūro. Krikščionių apgyventų — 128, o žydų — 400. Žydų krautuvių — 42. Mokyklų — 3: reformatų, liuterių parapijos ir valsčiaus; paskutinė minėta mokykla turėjusi 150 mokinių ir, Jono Tiškevičiaus globojama, buvo laikoma Tiškevičiaus lėšomis iki 1863 m. Dabar vieton jos veikia valsčiaus užlaikoma pradžios mokykla. Vaistinė — 1, garbarnės — 3; įvairių meistrų — siuvėjų, kalvių, batsiuvių, dailydžių, audėjų, mėsininkų, stiklo meistrų, rimorių, puodžių ir k.

Biržų kunigaikštystė buvo perdėm Radvilų, o paskui Tiškevičių nuosavybė. „Panie kochanku“ Radvila turėjęs 200.000 baudžiauninkų, bet Gudijos dvarai Kopyś, Krzyczewo, Siebież, Niewiel buvo rusų konfiskuoti, viso 48.000 baudžiauninkų, Lenkiją ir Lietuvą pirmą kartą padalinus. Kunigaikščiui Karoliui mirus, liko mažametis brolvaikis Domininkas, savo dėdės kunigaikščio Motiejaus globojamas. Ano tat įsakymu ir pasirūpinta Nesvyžiaus archyvą, turėjusį Lietuvai valstybinės reikšmės, iš-

Iš tautinio Biržų atgimimo atvaizduota lietuvių pirmojo spektaklio 1906 m. rugpiūčio m. 6 d. „Dėdė atvažiavo" ir „Nutrūko" dalyviai: iš kairės dešinėn stovi: J. Januševičius, M. Rimkevičius, J. Mikalėnas, p-lė Tomkevičiūtė, kun. P. Jakubėnas, J. Yčas, M. Yčas; iš kairės sėdi: Z. Mieškovskis, p-lė Tomkevičiūtė, V. Mieškovskytė, p-lė Narkevičiūtė, Tadas Giedraitis ir Jonas Giedraitis.

vežti į Krokuvą, kur, laikomas vienuolyne, jis išliko neliečiamas iki krašte ramumas po karų įvyko. Mirus jaunam kunigaikščiui, buvo įsteigta Radvilų turtų komisija su aukštais globėjais Vilniuje — Novosilcevu, kunigaikštis Liubeckis Ksaveras, A Czartoryjski ir kunigaikštis K. Radvila. Kunigaikštis Domininkas daugumą dvarų buvo išpardavęs ar padovanojęs. Be to, ir savo įgaliotiniams - plenipotentams jis buvo davęs teisę pardavinėti dvarus. Taigi tai komisijai liko valdyti iš viso 60.000 baudžiauninkų. Jos pirmininkai buvo Aleksandras Pociej, Antoni Lachnicki, Michal Roemer, Pranas Vereščaka, Antoni Lapa ir senatorius Duhamel. Komisija veikė iki 1838 m. ir paliko Domininko dukters Stefanijos vyrui kunigaikščiui Vitgenšteinui ne daugiau kaip 42.000. Stefanija ištekėjo už vyro 1828 m. ir numirė 1832 m. Tų likusių turtų globėjai buvo Jonas Chodźko, Mykolas Zaleski, Solomonovič ir Mykolas Malinovski. Taip buvo sutirpę visi senovės neapsakomi Radvilų turtai ir Biržų kunigaikštystės archyve randam šiuos išvardintus žemės turtus Reino pfalcgrovienės Liudvikos Karolinos laikais*); ten pagal pirmą paragrafą sutraukti į vieną sąrašą visi dvarai, kurie duodavo kasmet pajamų 235.500 auksinų, būtent: Kopyl su folvarkais — 10.000, Slucko miesto nuoma — 36.000, Pohost ir Maciejewicze — 16.000, Jeremicze — 13.000, Sturczyce — 5.000, Buslava — 4.500, Dorohy ir Szowyszyn — 7.500, Urzecze — 4.000, Rusaki — 4.000, Naujadvaris — 4.000, Lenina — 3.000, medžių plukdymas tuose dvaruose — 30.000, plytinė ir parako dirbtuvė — 1.500, Biržai — ordinacijos pajamos — 13.000, pilies rinkliava — 5.500, Papilio dvarai — 12.000, Salamiesčio — 12.000, Pagervės — 1.000, Svedasai — 6.000, Kėdainiai — 13.000, Dubingiai su Vilniaus jurisdika — 4.000, Vyžainiai — 10.000, Bielunie su folvarkais — 10.000, Kopýś — 28.000, Kopielanov — 10.000, Zabludov su folvarkais — 16.000, Newiel — 21.000, Siebież — 5.500, medžio plukdymas tuose dvaruose — 8.000, Seirijai — 6.000, Tauragė — 7.000; o paragrafe antrame yra išskaičiuoti dvarai visoje Lietuvoje, užstatyti bažnyčios įstaigoms ir atskiriems asmenims didelei sumai; tarp kitko paminėsim Ukmergės apskrityje Salų dvarą — p. Morikoniui už 108.000, Šetekšnių — p. Valiui — 24.000, Aluntą p. Pacui — 40.000, Trakų vaivadijoje Šventąjį ežerą p.

---

*) Žiūrėk E. Tiškevičiaus „Birže" pastaba prie p. p. 81—87.

Puškovskiui už 50.000, Doilydų p. Aleksandravičiui — 60.000, Upytos apskr. Saločių dvaras p. Pliateriui — 60.000, Nemunėlio Radviliškis p. Chvalkovskiui — 20.000, Palevenės — 25.000, Naujamiestis — 10.000, Blindžių dvaras p. Vechmanui — 79.000, Astravas p-niai Sienickienei — 15.000, Melaišė p. Bitner — 8.000, Panemunė p. Chvalkovskiui — 10.000, viso tame sąraše yra daugiau kaip 150 dvarų. Ir tarp jų vienas pažymėtinas užrašas iš kunigaikščio Boguslavo laikų kažkokiam šlėktai kareiviui Gnojinskiui: metinis mokestis po 600 auks. už vargus totorių nelaisvėj, kur jis, neišpirktas, ilgai turėjęs kęsti, pavaduodamas kunigaikštį Boguslavą, kai šis per švedų lenkų karą Prostkų mūšyje lenkų karaliaus sąjungininkų totorių buvo paimtas į nelaisvę ir paleistas užstačius tą p. Gnojinskį.

Baudžiauninkų padėjimas.

Žinomas dalykas, kad tokios baudžiauninkų masės būklė Biržų kunigaikštystėje buvo nesunki ir buvo senovės kunigaikščių Radvilų tikybiniais sumetimais žmoniškai valdoma. Kunigaikščių turtai buvo tokie dideli, kad smulkiai išnaudoti baudžiauninkus jiems nebuvo jokio išrokavimo. Turėjom progos kreipti skaitytojų dėmesį į retą atsitikimą, kai Biržų savininkas kunigaikštis Hieronimas, išpirkęs dvarus iš skolininkų, pradėjo baudžiauninkus, matyt, spausti ir net susilaukė nemalonumų, vadinas, riaušių, kurioms numalšinti buvo reikalinga net iš tolimo Slucko kariuomenę su artilerija partraukti. Tai rodo paties kunigaikščio Hieronimo rašytas laiškas vienam rusų feldmaršalui į Kuršą, ieškant pabėgėlio, išvežusio su savim svetimą žmoną ir kasą*).

Tarp buvusių Biržų gyventojų galima pažymėti dėl neapykantos žydams proteguojamus karajimus ir jau iš seno gyvenusius totorius. Vienas arti Biržų dvarelis iki šiol turi šitą totorių vardą ir iki šiol randama Bieliakų pavardė, vienas kurių pasižymėjo kaip Lietuvos kontrabandinės literatūros platintojas. Kunigaikščio Boguslavo laikais ėjo totoriai atskirą tarnybą, kuri buvo vadinama „pokonščizna". Jie ėjo karo tarnybą kartu su kitais Biržų kunigaikštystės vasalais, turėjo savo maldos namus Panemunės dvare, leistus kunigaikščio Krisiaus II raštu Jarošui Achmatavičiui — totoriui, tat patvirtino 1641 m. kunigaikštis Jonušas atskira privilegija jo žmonai ir jo vaikams**). Medicina ir jos atstovas vaistininkas buvo Biržuose atskirai kunigaikščio globojami. 1720 m. vaistininkas Michaelis buvo Biržų burmistras ir liuteronų susirinkimo konseniorius.

---

*) „Galerja Nieświeżska" Edwarda Kotłubaja str. 523 (nurodyta Birže E. Tyszkewicz'ius pusl. 90).

**) Birže pusl. 138.

Baudžiauninkų būklė nepablogėjo, kai atsirado nauji Biržų savininkai — Tiškevičiai. Jų ordinato Jono Tiškevičiaus asmeny atsirado veiklus šeimininkas, kuris kelias dešimtis metų nenuilstamai sėdėjo savo Astrave ir tvarkė kaimus ir dvarus savo ordinacijoje. Jo laikais buvo išauginti dideli miškai, pravesti iš dvaro į dvarą geri keliai ir žydams buvo beveik užkirstas kelias išnaudoti. Valstiečiai buvo išmokyti doros, darbštumo ir sugebėjo savo reikalus beveik savo jėgomis aprūpinti. Grafas Jonas senų žmonių gerai minimas. Laimėjęs bylą su kunigaikščiu Vitgenšteinu pritraukė savo valdinius minėti tą linksmą jam šventę. Archyve išliko jo raštas, rašytas valstiečiams dėl šio momento. Jo turinį galime lietuvių kalba šiaip išversti: „Kai prasimanyta byla norėjo mane visai beturčiu padaryti ir atimti mano iš tėvų paveldėtą nuosavybę tai, nežiūrėdamas savo nemažų rūpesčių, visuomet kreipdavausi į jūs, mano mylimi valstiečiai, ir nebe pasitenkinimo jausmo patirdavau jūsų ištikimumą ir mano rūpesčių užjautimą ir sielojimąsi, o dabar, kai aukščiausias Dievas įkvėpė mūsų teisingąjį monarchą, ir aš jo aukščiausiu sprendimu matau apsaugotą savo namą ir turtą nuo neteisingos bylos amžinai, noriu jus, mano gerieji baudžiauninkai, padaryti savo džiaugsmo dalyviais, taip pat, kaip jūs dalyvavot mano rūpesčiuose ir, rodydamas jums savo prisirišimą, liepiu savo administracijai šias malones jums padaryti: visi neužmokėti mokesčiai — pinigai, paskolos, paspirtis ir pašalpos praėjusių laikų gyvais pinigais, taip pat nesupilti grūdai magazinuose ir dvaruose, vienu žodžiu visa, kas yra neužmokėta iki 1840 m. Jurginės (balandžio 23 d.), yra jums dovanojama, išbraukiama iš sąskaitų ir užrašų — gyvais pinigais 16.187 sidabro rublių — ir 93½ kapeikų, javais — rugių pūrų 20.241 gorčių 23, miežių 15.308 gorčių 10, avižų pūrų 12.247 gorčių 13, taip pat tą, ką jūs turit valdžiai supilti į magaziną — rugių pūrų 1094, gorčių 6, miežių pūrų — 729, gorčių 12, avižų pūrų — 729 gorčių 12, aš jums, valstiečiai, dovanoju ir iš savo derliaus už jus atpilsiu valdžiai. Tiems, kurie neturi nei žemės, nei pasėlių, būtent, kumečiams, bernams ir amatninkams — dailidėms, mūrininkams ir girininkams, bet tiems, kurie gauna algą ir ordinariją iš mano dvarų administracijos, skaitant 1128 žmones, dovanoju po du sidabro rubliu, taigi viso sidabro rublių 2256 ir

---

*) (Žiūrėk aukščiau išvardyto veikalo „Birže“ p. p. 164—165).

259 pusberniams po vieną sidabro rublį išmokės mano kasa. Mieli mano valstiečiai, priimkit tą mano dovaną kaip ženklą mano prisirišimo prie jūsų, ji tebūna kaip atminimas jūsų pono rūpesčio jūsų laime, o jumyse tesukelia blaivybės, gerų darbų ir papročių norą, tegu jums padaugins norą šviestis ir pakelti jūsų būklę, kuri ir man labai nuoširdžiai rūpi. Jei Dievas jums jūsų darbą palaimins, atminkit, kad pirmiausia doro žmogaus pareiga yra pasidalinti savo turtais su savo artimais." Valstiečiai su džiaugsmu sutiko tą malonę ir triukšmingai dalyvavo visuose grapo sumanymuose ir pasilinksminimuose. Tai buvo 1844 m. lapkričio mėn. 18 d.

Baudžiavos panaikinimas Biržų apylinkėje buvo be triukšmo sutiktas ir įvestas. Dar ilgus laikus teko buvusiems baudžiauninkams kreiptis nepasisekimo ir nelaimės metu į Tiškevičiaus organizaciją, kuri, sako, buvo paversta 1862 metais majoratu „заповѣдное имѣніе"*), kuri pasiliko dar iki XIX šimtmečio galo, nors ir ne visoje senovės aukštumoje. Grafas, irgi vardu Jonas, gyveno, kaip ir kiti mūsų krašto dvarininkai, svetimuose kraštuose, leido pinigus už išparduotus miškus ir išnuomotus dvarus daugiausia Prancūzijoj Paryžiuje ir jau nebeteko žmonių senovės simpatijos. Jiems rūpėjo mokslas, menas ir aukšta kultūra, kuri juos rišo su apšviestu pasauliu.

Копія съ копіи.

*) Указъ Его Императорскаго Величества Самодержца Всероссійскаго изъ Правительствующаго Сената Ковенскому Губернскому Правленію. По именному Его Императорскаго Величества Высочайшему Укаъу данному Правительствующему Сенату въ 29 день Мая 1862 года за собственноручнымъ Его Величества подписаніемъ въ которомъ изображено: „Снисходя на всѣподданнѣйшее прошеніе Графа Ивана Михайловича Тышкевича, Всѣмилостивѣйше дозволяемъ изъ состоящихъ въ его владѣніи недвижимыхъ имѣній Бирже и Соломѣсць учредить одно заповѣдное подъ названіемъ Биржанское по общимъ правиламъ о заповѣдныхь наслѣдственныхъ имѣніяхъ и на слѣдующихъ основаніяхъ просителемъ представленныхъ: 1) Въ составъ заповѣднаго имѣнія поступаютъ принадлежащія Графу Ивану Михайловичу Тышкевичу недвижимыя имѣнія а) въ Ковенской губерніи Поневѣжскаго уѣзда имѣніе Бирже съ мѣстечкомъ тогожъ названія, Бенополь, Островъ, Нерадовъ, Ромейки, Михаловъ, Герульцишки, Погеры, Блюдзе, Радзивилишки, Тубаки и Тулишки, Шнейдерышки, Стерканы, Огенишки, Поравица, Губишки, Облавки, Слиже, Унчленики, Гавены, а также съ принадлежащими къ этому имѣнію всѣми деревнями, застѣнками и усадьбами, а именно деревнями: Рымкуш-

ки, Стачкуны, Килуце, Михальцишки, Дырванаки, застѣнками: Подскоцимишки, Бапишки, Тарасишки, деревнями: Кутели, Друсейки, Скребишки, застѣнками: Олехна, Лѣсишки, Лиголувка, Пищишки, деревнями: Слепсце, Клаусуце, Чепуки, Подрогишки, Аусіе, Смильцишки, Якубишки, Пѣвники, Кателишки, Зажиновка, Паддоге въ особомъ участкѣ застѣнокъ Дыше, деревнями Іоделе, Рыпейки, застѣнкомъ Квяты деревнями: Кирбули, Братки, застѣнкомъ Лукишки, деревнями Ажушели, Медейки, застѣнками Шиланишки, Свильнишки, Семашишки, деревнею Кашелишки, эастѣнками Страждышки, Грубишки, Перкунишки, Дривишки, Лапокрыта, Дагишки, Иванишки, Акшянишки, Скулыпишки, Погервела, Тагурышки, Паганишки, деревнями: Латвела, Бригишки, Даукнишки, застѣнками: Дубрышки, Старклизде, Шнурышки, Пладышки, Ольшина, Гудышки, Кранишки, Апушина, деревнями: Новоседзе, Радзивилишки, застѣнками: Луяны, Бечуны, Лаче, Шкисарышки, деревней Ясишки, застѣнком Шмурнишки, деревнями: Пучикальня, Татаркальня, застѣнками: Спринге, Сандронишки, Путрыне, Леѣше, Лешхине, Жабишки, Страутники, Аспаришки, Румбы, Игавне, Шиднишки, Лачары, Бенупе, Антупе, Подгае, Озольники, Марышки, Бечуны, Луяны, Юргене, Рыгмонтышки, Моргенишки, деревнею Смольцишки, застѣнками: Кокевѣче, Пундыры, Смайле, Гаудыне, Гене, Гаріяне, Францишки, Томашуны, Іозелишки, Банишки, Дудышки, Кежеле, Луяны, Фогелишки, Яундзели, Даугевеце, Ядговенецъ, Кано, Васканишки, деревнями: Гавенишки, Спальвишки, застѣнками: Бушне, Іозанишки, Бержине, Шнуркишки, Кушне, Варконишки, Каронишки, деревнями: Гаюны, Семенишки, Лауждишки, Нацюны, Леполаты, застѣнками: Монтвидышки, Якубишки, Жардыне, Грауже, Штраше, Ажубале, Лекнагале, Сабулишки, Коялишки, Байзарышки, Грунделишки, Лепсала, Мединела, деревнями: Іодзяны, Винкшнине, Поберже, застѣнками: Кактыне, Томашуны, Запале, Минишки, Юхнишки, Жданишки, деревнями: Мажутышки, Рубишки, застѣнками: Мигданишки, Грауже, Свиргелишки, Палендышки, Чиги, Путышки, деревнями: Свирплоны, Штакиры, Шимпелишки, Скорцишки, застѣнками: Слажене, Квиришки, Подмурышки, Мурыше, Поляндышки, Рудены, Урбанишки, Банасишки, Паскевицишки, Пусташки, деревнями: Крикеце, Милаише, Мицкуны, Войткуны, Юшканы, Гайдрюны, Дворжишки, Намюнишки, Бержине, Бартасишки, деревнею Заставце, застѣнками: Генишки, Бартосишки и Утелишки и б. той же губерніи и того же уѣзда имѣніе Соломѣсца съ принадлежащими къ оному фольварками, застѣнками и деревнями, какъ то фольварками: Соломѣсць, Медынишки, Туйты, Урнелишки, Цынишки, Бенедиктовъ, Мартышуны, Шмарагдовъ, Ясукишки, Эйгердышки, Марисиновъ, Гляудене, Рутенъ, деревнями: Спесь-мея Бакшаны, Жиле, Гумбене, Стубуры, Жемайтене, Жекишки, Бернюнишки, застѣнками: Шлякишки, Окмяны, Медыне, Бесуспары, деревнями: Туйты, Плике, Пелене, Клинге, Чиперы, Ремейки, застѣнками: Урнелишки, Подгае, Гаишки, деревнями: Романгаѣ, Купры, Шальне, Боже, Гаиваки, Кадары, застѣнками: Романгаѣ, Купры, Шальне, Боже, Галваки, Кадары, застѣнками: Войдашнѣ, Вилентишки, Шиласъ, Чижитки, Петрукишки, Сауце, Шлягеришки, Прудани, Вартыни, Грубишки, Іодупе, Шлягеришки, деревнями: Свиле, Новседзе, Званы, Жадейки, Монтвиды, Меганы, Гарстейки, Ейнары, застѣнками: Кадышки, Окмяна, Янушишки, Ажубаласъ, а такую съ принадлежащими къ обоимъ имѣніямъ землями, лѣсами, сѣнокосами, угодьями, корчмами, мельницами, рѣками, озерами и всѣми об-

заведеніями безъ малѣйшаго исключенія. Всего въ этихъ двухъ смежныхъ между собою имѣніяхъ числится 72868 десятин земли и по 10 ревизіи 6549 временно обязанныхъ крестьянъ и 109 временно обязанныхъ же дворовыхъ людей. 2) Имѣнія сіи при жизни учредителя графа Ивана Михайловича Тышкевича остаются въ его владѣніи съ тѣми правами какія закономъ о заповѣдныхъ имѣніяхъ предоставлены владѣльцами оныхъ. Затѣмъ послѣ кончины учредителя заповѣдное имѣніе съ принадлежностями поступаетъ во владѣніе племянника его графа Михаила Осипова Тышкевича и его потомства съ правомъ наслѣдства переходящимъ единственно въ мужскій полъ съ устраненіемъ отъ права наслѣдованія лицъ женскаго пола такъ, что послѣ кончины графа Михаила Тышкевича имѣніе переходитъ къ старшему сыну его графу Іосифу Михайловучу Тышкевичу и къ наслѣдникамъ его мужскаго пола по прямой нисходящей линіи, а если бы наслѣдниковъ мужскаго пола по немъ неосталось въ такомъ случаѣ къ родному брату его графу Ивану Михайловичу Тышкевичу и наслѣдникамъ его. Въ такомъ же порядкѣ наслѣдованія имѣніе сіе переходитъ ко всѣмъ сыновъямъ графа Михаила Осипова Тышкевича и наслѣдникамъ его въ мужскомъ полѣ до совершеннаго прекращенія нисходящаго потомства. Если наслѣдниковъ мужского пола происходящихъ отъ графа Михаила Осипова Тышкевича по прямой линіи не станетъ то имѣніе переходитъ къ родному брату его графу Ивану Осипову Тышкевичу, а въ случаѣ если послѣ него небудетъ наслѣдниковъ по прямой линіи мужскаго пола то къ третьему брату Осипу Осипову Тышкевичу и наслѣдникамъ его мужскаго пола. Если же послѣ трехъ братьевъ Михаила, Ивана и Осипа Тышкевичей наслѣдниковъ мужскаго пола неостанется то имѣніе переходитъ къ наслѣдникамъ мужскаго пола происходящимъ отъ родного брата просителя Графа Бенедикта Михайлова Тышкевича по прямой линіи; послѣ нихъ къ наслѣдникамъ двоюроднаго брата просителя Графа Константина Піева Тышкевича а за неимѣніемъ и послѣ него наслѣдниковъ мужскаго пола по прямой линіи къ наслѣдникамъ мужскаго пола по прямой линіи отъ другого двоюроднаго брата просителя графа Осипа Дементьева Тышкевича, а послѣ таковыхъ къ наслѣдникамъ двоюроднаго дяди просителя графа Генриха Юрьева Тышкевича Если же наслѣдниковъ мужскаго пола по прямой линіи не останется то заповѣдныя имѣнія переходятъ во владѣніе ближайшихъ его наслѣдниковъ въ боковыхъ линіяхъ но не иначе на одно лицо старшаго сына или брата съ устраненіемъ изъ всякой линіи лицъ женскаго пола так чтобы имѣнія сіи оставались всегда во владѣніи мужскаго пола рода графовъ Тышкевичей. 3) Въ случаѣ если фамилія графовъ Тышкевичей мужскаго пола совершенно прекратится и по сему заповѣдныя имѣнія сіи на общихъ правахъ наслѣдства перейдутъ уже изъ женскаго колѣна къ лицу неносящему фамиліи Тышкевичей, то должно быть испрашиваемо особое Высочайшее соизволеніе на принятіе владѣльцемъ имѣнія этой фамиліи. 4) Заповѣдное имѣніе Биржанское переходя по смерти учредителя отъ одного владѣльца къ другому не можетъ быть отчуждаемо какимъ бы то ни было образом. Но симъ неограничиваетсяд арованное вышедшимъ изъ крѣпостной зависимости крестьянамъ положеніемъ 19 февраля 1861 года право выкупа усадебной осѣдлости и пріобрѣтанія въ собственность съ согласія помѣщика полевыхъ земель и угодій состоящихъ въ ихъ пользованіи какъ съ содѣй-

ствіемъ такъ и безъ содѣйствія правительства а равно право на полученіе сихъ земель въ даръ отъ помѣщика. Во всѣхъ сихъ случаяхъ владѣлецъ заповѣднаго Биржанскаго имѣнія обязанъ внести въ Государственный Банкъ или другое Правительствомъ учрежденное или покровительствуемое кредитное установленіе всю полученную имъ за уступленныя крестьянамъ усадьбы и полевыя земли сумму и вообще руководствоваться правилами постановленными на сей предметъ въ утвержденномъ Нами 4 іюля 1861 года мнѣніи Государственнаго Совѣта. 5) Въ составъ заповѣднаго имѣнія входятъ библіотека и собраніе масляныхъ картинъ и другихъ драгоцѣнныхъ предметовъ по описямъ представленнымъ отъ просителя. 6) На владѣльца заповѣднаго имѣнія послѣ кончины учредителя возлагаются обязанности, а) сохранить въ цѣлости и недопускать до истребленія или продажи лѣса къ заповѣднымъ имѣніямъ принадлежащіе и употреблять оные только на общія надобности имѣнія, б) сложить со счетовъ послѣ смерти просителя всѣ вообще реманенты и долги, числящіеся на крестьянахъ какъ въ наличныхъ деньгахъ такъ и повинностяхъ, в) учредить въ имѣніи Биржахъ Госпиталь и богодѣльни какъ для пользованія больныхъ бѣдныхъ крестьянъ, такъ равно и для призрѣнія престарѣлыхъ калѣкъ и нищихъ заповѣднаго имѣнія на тридцать лицъ безъ различія пола и для удобнаго ихъ помѣщенія выстроить каменный домъ издержками владѣльца и независимо отъ того внести въ Государственный Банкъ или другое Правительствомъ учрежденное или покровительствуемое кредитное установленіе въ неприкосновенный капиталъ сумму тридцать тысячъ рублей серебромъ или обратить сію сумму въ Государственныя облигаціи и изъ процентовъ отъ сей суммы содержать госпиталь и богодѣльню въ надлежащемъ порядкѣ сколько можно съ дѣйствительною помощью и попечительствомъ для всѣхъ каклѣкъ, бѣдныхъ и нищихъ, г) всѣмъ служителямъ изъ крестьянъ состоящимъ собственно при учредителѣ уплачивать пожизненно получаемое ими нынѣ жалованіе и давать имъ въ имѣніи для учительства помѣщеніо безъ всякаго за то съ ихъ стороны платежа. 7) Права вдовъ и дѣтей владѣльцевъ заповѣднаго имѣнія опредѣляются согласно статьямъ: 1069, 1211, 1212 и 1213 Законовъ гражданскихъ · . Свод. Зак. 1857 года т. X ч. I · . Правительствующій Сенатъ къ исполненію сего неоставитъ сдѣлать надлежащее распоряженіе". На подлинномъ Собственною Его Императорскаго Величества рукою надписано „Александръ" въ Царскомъ Селѣ 29 Мая 1862 г. Правительствующій Сенатъ приказали: Для объявленія о семъ Его Императорскаго Величества именномъ указѣ Графу Ивану Михайловичу Тышкевичу предписать указомъ Ковенскому Губернскому Правленію для свѣдѣнія же и должнаго до кого касаться будетъ исполненія во всѣ Губернскія, Областныя и Войсковыя Правленія и Палаты Гражданскаго Суда послать указы, каковыми увѣдомить и г. г. Министровъ и Главноуправляющихъ отдѣльными частями во всѣ Правительствующаго Сената Департаменты и общія оныхъ Собранія сообщить свѣдѣнія и припечатать въ Сенатскихъ Вѣдомостяхъ. Іюля 3 дня 1862 года. Подлинный за надлежащимъ подписомъ. Настоящая копія съ указа Правительствующаго Сената отъ 3 Іюля 1862 года за № 1813 выдана изъ Ковенскаго Губернскаго Правленія повѣренному Графа Осипа Михайловича Тышкевича Титулярному Совѣтнику Вацлаву Булгаровскому вслѣдствіе его прошенія и согласно состоявшей-

ся по оному 2 сего Мая резолюціи Губернскаго Правленія въ чемъ надлежащимъ подписомъ съ приложеніемъ казенной печати удостовѣряется, копія эта установленнымъ гербовымъ сборомъ оплачена. Г. Ковно Мая 19 дня 1879 года. За совѣтника Губернскій Архитекторъ подпись не разборчива. Я нижеподписавшійся удостовѣряю вѣрность этой копіи съ подлинникомъ ея представленнымъ въ копіи мнѣ, Антону Ивановичу Гисичу, Биржанскому Нотаріусу въ конторѣ моей въ м. Биржахъ, Поневѣжскаго уѣзда, дворяниномъ Брониславомъ Александровичемъ Здроевскимъ, живущимъ въ мѣстіествѣ Мармакишки Биржанскси волости. При сличеніи мною этой копіи съ подлинникомъ въ послѣднемъ подчистокъ приписокъ поправокъ, зачеркнутыхъ словъ и ни какихъ особенностей не было кромѣ надписаннаго по подчищенному на первой страницѣ „цъ" „комъ к" на второй страницѣ, „за" „к" „Ба" на третьей страницѣ „Е" на седьмой страницѣ „съ изъ и надписаннаго на третьей страницѣ „къ обоимъ" и оскобленнаго на первой страницѣ „(1861 года. Въ настоящей копіи на 1 стр. зачеркнуто „изъ" на первой стр. надписано „Н." на 4 стр. зачеркнуто „ич" „ов. Ст. 137 Нотар. Полож. объявлена. 1897 года Ноября 8 дня По реестру № 867. Въ семъ засвидѣтельствованіи надписано „въ копіи и поправлено" Здроевскимъ Нотаріусъ А Гисичъ (МП.). Я нижеподписавшійся удостовѣряю вѣрность настоящей копіи съ копіею представленною мнѣ Карлу Оттоновичу Смальяну, Виленскому Нотаріусу въ Конторѣ моей находящейся по Георгіевскому проспекту въ домѣ Окушко, дворяниномъ Иваномъ Ивановичемъ Кашицомъ, живущимъ въ гор. Вильнѣ, по Набережной рѣчки Виліи, въ домѣ № 3, при сличеніи мною этой копіи съ копіей въ послѣдней почистокъ, приписокъ поправокъ, зачеркнутыхъ словъ и ни какихъ особенностей, кромѣ оговореннаго, не было. Въ сей же копіи зачеркнуто на второй страницѣ „Поддеже" дописано „Поддеге", на третьей страницѣ дописано „Нацюны" „Леполаты" „застѣнками Монтвидышки" исправлено „Утелишки" и на шестой страницѣ „содѣйствіемъ", зачеркнутое нечитать, а дописанному и исправленному вѣрить. 1899 года Марта 26 дня По реестру № 1335. Гербовый сборъ невзысканъ на основаніи 2 п. 62 ст Уст. о гербовомъ Сборѣ Нотаріусъ К. Смольянъ. (М.П.). Съ подлиннымъ вѣрно и подлинный обратно получилъ Повѣр. Кашицъ.

№ 16
1902 г.

Настоящая копія съ копіи съ подлиннымъ вѣрна и выдана мѣщанину Менделю Доржману вслѣдствіе его личной просьбы. На четвертой страницѣ сей копіи исправленному „утвержденномъ" на шестой, надписанному сверху строки „на первой страницѣ, цъ, комъ, к, на второй страницѣ" вѣрить. Мая 4 дня 1902 года.

(печать) Мировой Судья (parašas neišskaitomas).

Biržų Astravo dvaro kultūros turtai.

Senelis Jonas praturtino savo rinkinius, nupirkdamas iš grafo Mykolo Borcho knygyną, kuris turėjo didelės vertės. Į jį įėjo daugybė kronikų ir istorikų įvairiomis kalbomis, ypač daug buvo svetimom kalbom veikalų apie Lenkijos istoriją. Bibliografijos retenybes sudarė spausdiniai: Supraslio, Počajevo, Chocimo 1782 m. Brzego, Nancy 1792, Sandomieriaus ir kiti, 1584 m. Vuiko Postilė, Gėdanės leidinys, Abraamo Skulteto Postilė, Herbinio Religiosa Kijowiensa cryptae Iena 1675 — Biblioteka Fratrum Polonorum 1656, taip pat bibliografijos retenybės rusų ir vokiečių skyriuose. O didžiausią rinkinio pažibą sudaro inkunabulos lotynų kalba. XV šimtmečio lenkų skyriuje atstovaujamos 44 spaustuvės savo darbais.

Rankraščių skyriuje reikia pažymėti slavių kalba metraščiai Samozvanco laikų ir metrikas raštu Andriaus Opalenskio, didžiojo Karūnos maršalko 1582 m., kai karalius Steponas vedė reikalus su Ryga ir tvarkė lyvų krašto tikybą, ten buvo instrukcijų pasiuntiniams, siunčiamiems į Švediją, Maskvą ir Vokietiją, jų raportai, karaliaus laiškas Kotrynai Jogailaitei, septyni laiškai kažkokio draugo bevardžio, Jono Zamoiskio sekretoriaus, kuris pranešа apie etmono asmenį ir karalių Batorą daug įdomių smulkmenų, bet Karūnos maršalka jo vardą nepanorėjo atskleisti, Patkulio laiškai ir jo diplomatijos veikimas yra nurašyti iš slapto Dresdeno archyvo, be to, yra miesto Vitebsko privilegijų knyga, Albertrandi veikalas apie lenkų medalius ir 26 kiti veikalai, turį istorijai vertės. Apskritai rankraščių 26, senovės Radvilų archyvas su jų autografais — 8, spausdintų veikalų rusų kalba — 145, lotynų ir vokiečių — 501, lenkų — 1262, prancūzų ir anglų — 2604, iš viso tomų — 4546, žemėlapių ir paveikslų įvairių dailininkų — 1063, mineralų kolekcija — 1525, straigių — 122, archeologijos dalykų — 226, etnografijos — 74, ornitologijos —

11, iš viso 3019, o su knygom sunumeruota E. Tiškevičiaus laikais buvo 7565.

Archeologijos rinkiniuose reikia pažymėti buvusius iškastus dalykus Pompėją ir Herkulanumą pas Romą atkasant ir seniui Jonui įpėdiniui tuose kasimuose dalyvaujant. Taigi, dalykas apie Astravo Tiškevičių kultūros reikšmę būtų pabaigtas, jeigu pasakytume, kad Mykolo, šio archeologo tyrinėtojo, plenipotentu buvęs dailininkas, garsusis mūsų krašte Artur Bartels. Jo literatūros darbai, ypač linksmos dainelės, sudarė jam lenkų krašte nemažą garbės ir garso, sako E. Tiškevičius.

Reikia pažymėti, kad gr. A. Tiškevičius turėjo gražų rinkinį visų Lietuvos miestų herbų, kurie daugumoje iš gipso lieti arba dailininkų piešti. Šį rinkinį p. Variakojis perdavė Biržų miesto muziejui. Iš Astravo rūmų išimtas senovinis lietuvių aukuras ir taip pat atiduotos Biržų muziejui, su daugeliu originalių dokumentų. Likučiai gi aukščiau išvardytos didžiosios bibliotekos pavesti Biržų gimnazijos globai.

Išvados ir pastabos dėl susidariusios Biržuose tvarkos.

Jau pakankamai yra pasakyta, kokiais sumetimais ir pamatais kunigaikščių Radvilų buvo norėta sudaryti savivaldybę ir bendrą kunigaikštystės santvarką. Pakartodami bendrais bruožais, galime tvirtinti, pasiremdami tuo, kas pasakyta, kad Radvilai strateginiais sumetimais nukėlė savo rezidenciją į Biržus — Lietuvos šiaurę arčiau Kuršo, Dauguvos ir Rygos. Vyriausioji jų mintis ir svarbiausias uždavinys buvo sutvirtinti ir įsteigti apsiginamąjį punktą pilies, tvirtovės pavidalo. Tam dalykui buvo steigiama pilis, statomi rezidencijos rūmai ir ginkluojamas miestas. Gynimosi punktas buvo perdaug iškištas į priešų pusę ir susikivirčijus kaimyninėms šiaurės valstybėms dėl Baltijos jūrų, pakilo ir apie Biržus karšta audra, dėl kurios turėjo XVIII amžiaus pradžioje išnykti ta tvirtovė su savo miestu.

Kaimų, baudžiauninkų ir činšininkų organizavimas Radvilams geriau pavyko, nes tas luomas nuo pat Lietuvos pradžios specialiai vertėsi žemdirbyste, žemės plotų kultūrinimu ir atliko Lietuvos šiaurėje sėkmingai savo darbą. Apie valstiečių riaušes, sukilimus ir pasipriešinimus istorijoje nežinom, išskyrus tik vieną atsitikimą, kuris įvyko Nesvyžiaus Radvilai vardu Hieronimui Biržuose įsiviešpatavus, kai ten pasireiškė tikybinė neapykanta ir valstybėje iš pamatų buvo išardyta valstybės bei teisėtumo santvarka. Kunigaikštystės žmonės priklausė evangelikų tikybai ir, vengdami persekiojimų, visuomet glaudėsi prie savo kunigaikščių šeimynos, kaip tikybos steigėjų ir globėjų. Tas, be abejo, minkštino santykius ir žymiai palaikė socialę tvarką. Ir tik tuomet pasireiškė priespauda ir buvo jaučiama tikybinė neapykanta, kai seni Biržų Radvilai išmirė ir jų vietoje atsirado Nesvyžiaus linija, atsidavusi senajai katalikų tikybai, ir vėliau nauji savininkai grafai Tiškevičiai.

Bet pakankamai suorganizuoti Biržų miesto savivaldybę Radvilai neįstengė. Iš dalies nepasisekimo priežastis yra bendras Lietuvos sujungtas su Lenkija padėjimas, kai miestai su savo prekyba negalėjo išsirutuloti ir su bajorų - šlektų laisvėmis konkuruoti. Be to, Liublino unijos pamatais negalėjo mūsų sujungta su lenkais respublika gyventi ir ypač lietuvių didikų sauvaliavimo laikais. Biržų miesto senovė geriausiai tat įrodo, nes organizacinis darbas, nors visi kunigaikščiai turėjo gerų norų, buvo neįmanomas dėl valstybės pairimo. Kaip kitą priežastį galima nurodyti Radvilų klaidas, nes jie steigė miestą, organizavo magdeburgijas išeidami iš savo išsvajoto principo — Lietuvos savarankiškumo ir jos ponų suverenumo savo teritorijos dalykuose. Ypač pakenkė XVI amžiaus dėsnis: cujus regio ejus religio. Kai miesto savininkai sumanė visus versti į evangelikų tikybą, amžinai užtikrinti jos žmonių viešpatavimą ir globą, visi miesto urėdai ir šiaip rinktiniai žmonės negalėjo katalikų tikybai priklausyti. Šalia to buvo klaidinga eiti žydų neapykantos pėdomis, juos sunkinti atskirais mokesčiais ir versti išsisukinėti ir įstatymų nesilaikyti mokant tam tikriems valdininkams atskirą mokestį už savo protegavimą ir globojimą. Kadangi reformacijos žydėjimo laikotarpis Lietuvoje greitai pasibaigė ir prasidėjo tamsiausia reakcija, tai visos Radvilų privilegijos, turėjusios užtikrinti evangelikams viešpatavimą, aukštyn kojom apvirto, kadangi valstybėje bendra evangelikų padėtis nebuvo savo laiku užtikrinta.

XVIII amžiuje bendrais valstybės įstatymais 1732 m. konfederacijos buvo patvirtintas toks katalikų bažnyčios išaukštinimas, kad kitatikiai jokiu būdu negalėjo būti renkami į deputatus seimuose, į teisėjus tribunoluose ir teismuose, jie buvo sulyginti su beteisiais žydais ir jų dvasiškiams negalima buvo viešai su sakramentais pasirodyti, o krikštai, vestuvės ir laidotuvės galėjo įvykti vien katalikų klebonui leidus ir, žinomas dalykas, sumokėjus katalikų klebono kasai tam tikrą mokestį. Be to, jie negalėjo laidoti dienos metu numirėlius, bet turėjo tai atlikinėti naktimis. Kitatikiai miestuose dalyvauja katalikų procesijose, o kaimuose nevartoja varpų prie savo bažnyčių. Vaikai, gimę iš maišytų porų, auklėjami katalikų bažnyčios. Katalikų bažnyčios kanonų įstatymai pasidarė privalomi ir kitatikiams. Taip buvo radikaliai pasikeitusi tikybos būklė, kuria kadaise buvo Radvilų

remiama Biržų savivaldybė. Tai buvo vienas Radvilų apsirikimas, būtent jų noras sudaryti pastovią būklę savo tikybai.

Kitas apsirikimas, mūsų manymu, yra tas, kad Radvilai, turėdami prieš save vokiečių miestus kaip pavyzdį, įsivaizdavo savo Biržų miesto ateitį kaip turtingą ir galingą, neišsemiamą visokių pajamų šaltinį ir, tai turėdami galvoje, iš karto apkrovė silpnutę Biržų savivaldybę dideliais mokesčiais naujos privalomos evangelikų tikybos naudai. Kunigai, mokykla, špitolė, net pilies įgula buvę apmokami iš miesto kasos. Ir taip tvirtai pasitikėjo Radvilai Biržų kasos pajėgumu, kad evangelikų tikybos platinimą be jokios atodairos nukėlė į Biržų miesto kasą, patys beveik nieko prie tų išlaidų nebeprisidėdami. Tai galima matyti iš Krisiaus I testamento, kuris kalba apie jo tėvo parėdymus mokėti palyginti dideles sumas iš miesto kasos. Be to, jau primiesiems Radvilams valdant, pasireiškė jų išdidumas iš dalies virtęs tironija ir despotizmu. Miestėnams vien teoretiškai buvo užtikrinta jų neliečiamybė; jie savo derybose su kunigaikščiu stengėsi garantuoti save ir savo namus nuo bajorų, dvariškių ir dvaro tarnų įsibrovimo ir skriaudimo. Taip pat apsisaugoma nuo kariškių, pilies įgulos, kad ji nekliudytų turgams ir nerinktų atskirų rinkliavų savo naudai. Todėl mums atrodo, kad miestas pranyko ir ekonomiškai nesutvirtėjo dėl ponų bei bajorų sauvalės ir dėl to, kad, nors turėta savo magdeburgija, kariškių kišimasis ir ypač komendantų parėdymai neva strateginiais sumetimais paversdavo miesto trobesius anglimis ir pelenais. Jokie didelių bausmių nustatymai negalėjo apsaugoti miesto, jei kariška įgula to neįstengdavo padaryti.

Vieną dalyką Biržams pavyko sutvarkyti, būtent vidaus prekybą. Didelė Biržų apylinkė visuomet pasireikšdavo produktų gausingumu turguose ir prekymečiuose. Bet esant sunkiai ekonominei būklei krašte, Biržams neteko išrutuloti amatų ir eksporto. Šiems dalykams daugiausia kliudė bajorų konkurencija, kurie, lenkų pavyzdžiu, jau iš seno buvo nuo įvežamųjų ir išvežamųjų muitų atleisti. Todėl miesto amatininkai negalėjo daugėti ir išrutuluoti cechų, kurie tais laikais ir vokiečiuose ėmė žlugti. Vietos valstiečiai mažai naudojosi miesto amatininkais, nes kiekvienas ūkininkas buvo pratęs savo reikalus savo ūkio produkcija aprūpinti. Be to, garantuoti miestėnams tvarką ir neliečiamybę nuo bajorų, aukštojo luomo sauvalės niekuomet ne-

buvo įmanoma, nes Lenkijos Lietuvos anarchija, kaip matėm aukščiau iš Lietuvos kanclerio kunigaikščio Čartorijskio laiško, rašyto Biržų evangelikų parapijai, valdžia buvo bejėgė teisėtumą krašte prižiūrėti ir nusikaltėlius traukti teisman. Biržų miestą galėjo išgelbėti nuo nuolatinės sauvalės jo pilis, tvirtovė, dėl kurios reikšmės buvo ir pats miestas seniau įsteigtas. Bet tvirtovės įgulos komendantas perdaug turėjo valios miestėnams, kaip matėm iš ilgamečio komendanto Karlik praktikos. Jis savo kareiviams pavesdavo žiūrėti mieste tvarkos ir ramumo ir užtat, be abejo, jis ir neteisėtų būdu išrūpindavo sau ir kareiviams iš miestėnų nemaža medžiaginės, apčiuopiamos naudos. Savivaldybė negalėjo išsirutuloti Biržuose todėl, kad jos nuostatai buvo iš svetur, iš Magdeburgo paimti, kai nebuvo Lietuvoje sustiprėjusio papročio bendrai reikalus svarstyti ir spręsti ir bendrom jėgom savo teisės žiūrėti. Rygos artumas, jos pirklių suteikiami miestėnams kreditai ir apskritai palaikomi su rygiečiais seni ryšiai buvo Biržams vienintelis pliusas ir, jei buvo reikalo, tai Biržų savivaldybė galėjo šauktis rygiečių patarimo ir paramos. Miesto keliai, kurie susieina iš visų pusių į senovės Liepų alėją pas Murovanką, rodo žymius ekonominius ryšius su apylinke ir ypač su Ryga, į kurią eina iš Biržų du keliai: vienas pro Murovanką per Šönbergą, latviškai Skaistkalnę, o kitas — pro Parovėją per Nemunėlio Radviliškį ir Kurminę. Tai buvo svarbiausios ekonomijos arterijos, kurios dar iki šiol maitina Biržų prekybą ir Biržų pirklius.

Žydai išliko visur mūsų Respublikoje, nors ir persekiojami ir nepaprastai spaudžiami. Karaliai ir aukštoji valdžia, kol žydai neapsidėdavo atskirais jų naudai mokesčiais, imdavosi globoti krikščionius pirklius prieš žydus išnaudotojus. Bet tai buvo bergždžias darbas, nes tokia žydų būklė amžiais išauklėjo jų visuomenę būti solidarią ir vienas kitą palaikyti, o to trūko Biržų miestėnams, kaip ką tik mūsų buvo sakyta.

Miesto savivaldybė Biržuose nieko ypatingo nemokėjo išrutuloti, išskyrus savo miestėnų privilegijas ir laisvių garantijas išsaugoti kiek galima nuo žydų. Magdeburgiją sudarė dvi įstaigos: miesto valdyba ir miesto taryba. Jie duodavo iškilmingą priesaiką Dievui ir Magdeburgo teisėms ir pažadėdavo be išimčių būti visiems vienodai teisingi ir maldingai gyventi. Pamaldų sutvarkymas dvokia viduramžio dvasia. Visi evangelikai, kuni-

gaikščio parėdymu, lankosi bažnyčios pamaldose lyg kareiviai išrikiuoti ir vedami savo dešimtininkų ar šimtininkų. Už pamaldų nelankymą buvo nustatytos pabaudos ir apskritai įvedama prievarta, kuri visuomet turėjo būti priešingą iš emės evangelikų tikybos laisvesnei dvasiai. Šitas priverstinumas su pabaudomis negalėjo sudaryti pastovumo Biržų evangelikams ir katalikų reakcija, kuri pirmiausia palietė dvaro valdytojus ir urėdus Biržų dvaruose, neigiamai atsiliepė evangelikų būklei. Ir nėra reikalo platinti katalikų spaudoje plepalus apie Radvilų priespaudą, seniau darytą valstiečiams katalikams, verčiant juos į evangelikus. Tas neteisėtumas ir priespauda, kuri įvyko katalikų reakcijai XVIII šimtmetyje įsiviešpatavus ir pasireiškė kunigų žudymu, bažnyčių ir kapinių nusavinimu, yra beveik nesulyginamas dalykas su Radvilų taikinga politika anais reformacijos platinimo laikais. Nors ir didžiai būtų stengiamasi, mums neteko ir neteks tokių žiaurumų surasti jų veikime, kokių pakankamai turim iš reakcijos laikotarpio.

Sunku būtų svajoti, kad evangelikų saujelė, apie Biržus išlikusi, panorėtų kada nors išsižadėti vargais išlaikytos savo tikybos. Biržų visuomenė, suprasdama tolerantiškumą savo miesto praeityje, gali būti visais laikais garantuota, turėdama savo tarpe evangelijos išpažintojus, niekuomet nesigailės tokio tikybinio ūpo, nors ir kiek būtų savo dvasininkų kurstoma. O evangelikai, tiek mokyklose, tiek kariuomenėje ir valstybės tarnyboje nebus atskalūnai, krašto išdavikai ir neištikimi savo bendrai senajai tėvynei, kurios kalbą visuomet vartodavo savo bažnyčiose, niekuomet nepasiduodami svetimųjų lenkų įtakai, kuri, tiek visoje Lietuvoje, tiek buvo reiškiama bajorų, miestėnų ir dvasiškių.

Čia mes stabtersime ties pamaldų kalbos klausimu Biržuose.

Kalbų klausimas bažnyčioje ir visuomenėje.

Biržuose nebuvo niekuomet varomas lenkinimas per bažnyčias. Pirmoji to priežastis buvo Biržų ponų Radvilų lietuviškasis patriotizmas ar separatizmas. Reformatų bažnyčia iš pat pradžios neįsileido lenkų kalbos, o vėliau įgavusi visuomenėje pirmenybės katalikų bažnyčia irgi to nusistatymo laikėsi; ji, nors Biržų kunigaikštystės administracijos ir bajorų taip pat miestėnų luomas buvo perdėm lenkiškas, vis dėlto neįvedė pridėdamųjų pamaldų lenkų kalba, tebuvo iš seno pasilikusi lenkiška evangelija kas sekmadienį. Paskui, galima čia pastebėti, kad senųjų Radvilų laikais buvo žiūrėta reformacijos pamatinio obalsio — žmonių, liaudies kalbos bažnyčioje, todėl vieno Radvilų, Krisiaus, 1638 m. parėdyme*) aiškiai matyti noras, kad vien reformatų bažnyčioje viešpatautų lietuvių kalba ir evangelikų liuteronų parapijoje buvo lyg draudžiama lietuvių kalbą vartoti. Pats senovės valstybės suirimas, teismų ir valstybės įstatymų neveikimas buvo įgrisęs Biržų mišrai visuomenei ir natūraliu būdu pagaliau susidarė tokią gerą nuotaiką, kad, kaip matysim vėliau, tikybinių skirtumų savo tarpe beveik niekuomet nejautė. Grynai tikybinėse sferose susidarė pakenčiama tolerancija ir buvo jaučiamas visuomenės susipratimas visais atvejais. Ypač tas Dievo palaimintas, pakantumas veikė žmones, kai ištisais dešimtmečiais atskiri kunigai ir šimtmečiais reformatų kunigų dinastijos dirbo čia, savo tėviškėje — Biržuose. Čia iš reformatų ištisa tokia dinastija Močiulskių šeimos atvaizduota. Jos gyvieji žmonės net iki šių laikų jau keletą šimtmečių veikė Biržų visuomenėje, ne vien kunigų, bet ir šiaip visuomenės darbininkų, pav., karininkų, tarnaujančių. Biržų militarinė būklė su Radvilų kariuomene buvo palanki tai šeimos militarinei nuotaikai.

———————

Evangelikų - reformatų garsių dvasininkų **Močiulskių šeimos žmonės,**
(Virbalio ev.-liut. kun. K. Močiulskio (†) autoriui įteikta 1919 m. Kaune.)

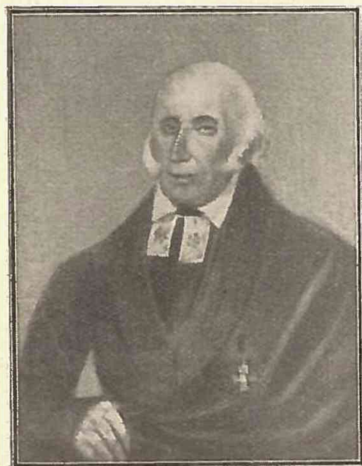

Evangelikų - reformatų garsių dvasininkų **Močiulskių šeimos žmonės,**
(Virbalio ev.-liut. kun. K. Močiulskio (†) autoriui įteikta 1919 m. Kaune.)

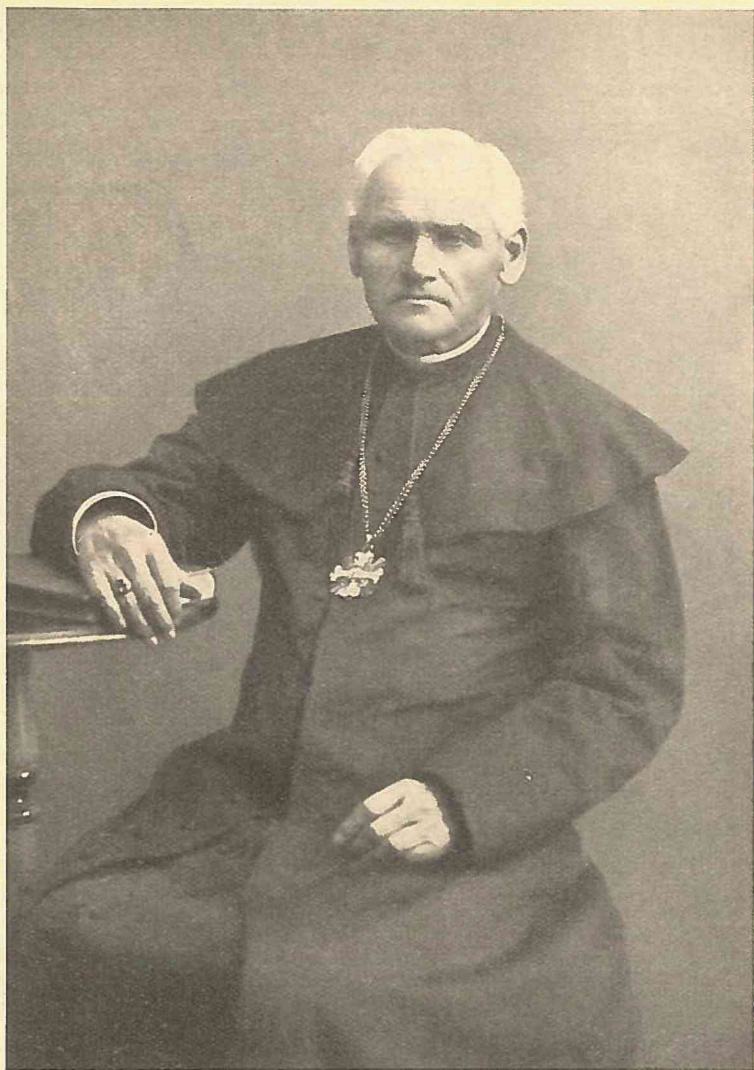

Evangelikų - reformatų garsių dvasininkų **Močiulskių šeimos žmonės,** (Virbalio ev.-liut. kun. K. Močiulskio (†) autoriui įteikta 1919 m. Kaune.)

Jau turėjom progos pažymėti iš katalikų kunigą Rimkevičių ir ištisą šeimyną, dėdės Juozo ir brolvaikio Kazimiero, kurių atminimas taip stipriai suaugo su Biržų senove, kad jų atvaizdai, kaip gerbiamų žmonių visos visuomenės, be tikybinių skirtumų, čia įdedami. Kanauninko Juozo Rimkevičiaus 50 metų kunigavimas Biržų parapijoje buvo apvainikuotas didžiausia žydų delegacija, kuri širdingai sveikino Biržų ilgametį kleboną, kaip teisingą ir pavyzdingai darbštų žmogų; kreipėsi į jį su rašytu adresu, kur žydų išrinktoji delagacija vadino ne visai tinkamu titulu — šventuoju tėvu, bet iš esmės tas aukštas apibūdinimas rodė didelius ir gilius žydų visuomenės pagarbos jausmus*). Taip pat 1914 m. reformatų visuomenė su savo dvasiškiais ir rusų valstybės dūmos atstovu Martynu Yču priešakyje garbino tą užsitarnavusį katalikų kanauninką gražiausiais žodžiais ir širdingų jausmų pareiškimais. Katalikų visuomenė ilgamečio klebono vadovaujama — turi nuopelnų Biržams ir minkštino tikybinius — santykius tarp įvairių tikybų. Kun. Kazimieras Rimkevičius, būdamas ilgametis vikaras prie dėdės, irgi turėjo laiko savo veiklumui Biržuose rodyti. Jis pratino žmones šviestis, mokė dainų, muzikos, kėlė kooperaciją ir ūkį. Bičiuliaudamas visą laiką su reformatų kunigų Povilu Jakubėnu, beveik sykiu su juo atsiradusiu Biržų evangelikų parapijoje, nuo 1900 metų veikė tikrai krikščioniškai sutardamas su anuo reformatų kunigu ir bendrom jėgom pakėlė visos apylinkės švietimąsi, tautišką susipratimą ir platino lietuvišką spaudą dar tais laikais, kai Lietuvoje knygos buvo lotynų raidėmis draudžiamos. Jakubėno reikšmės pilnos negalima įvertinti šitoje bendrojo turinio monografijoje. Manyčiau, kad ilgainiui visuomenės, ypač tikybos istorininkams tai bus įdomiausia tema atskiroms studijoms ir įrodyti, kad vienas aukštos doros ir begalinio darbštumo žmogus gali tiek pasiekti plačioje visuomenėje, ir žymiai pakylėti tikybą, dorovę ir ekonominę gerovę visoje apylinkėje. Tam dalykui reikalinga minėta sąlyga — ištisa eilė metų nenuilstamo darbo, o likimo buvo gausiai duota, kaip sakėme aukščiau, tiek atskiriems asmenims, tiek ištisoms šeimoms. Ypač negalim nepabrėžti Biržų mokyklos atgaivinimo, tai buvo Povilo Jakubėno ir jo draugo Kazimiero Rim-

---

*) Nebuvo mums prieinamas to adreso originalas, nes jis išvežtas Vilniun jo brolėno M. Rimkevičiaus.

Kanauninkas J. Rimkevičius.

kevičiaus beveik idèe fixe — t. y. pastovi gyvenimo ir veikimo idėja. Iš karto rusų laikais pavyko įsteigti aukštesniąją pradžios mokyklą*) su sustiprinta lietuvių kalba, kurią jis metus be jokio atlyginimo dėstė, ir tikybos dėstymu žmonių kalba. Karo metu, atgimstant Lietuvai, išnaudojo, pavyko katalikų visuomenei „Saulės“ draugijos rūpesčiais pakeisti Biržų mokyklą pilnają lietuvių gimnazija ir vėliau, padarius ją valstybine, išgauti

Kun. Kaz. Rimkevičius.

kelių hektarų sklypą, ir dabar, Vytauto Didžiojo metais, valstybės lėšomis ten pastatyti gražūs mūro rūmai puoš Biržų miestą gal ne vieną šimtmetį.

Biržų visuomenė, tokių veiklių vadų vedama, nepraleido nė vienos progos dalyvauti Lietuvos gyvenime. 1905 m. Biržų apylinkėje veikė valstiečių elementas, vadovaujamas Ernesto Galvanausko, vėliau ilgamečio laisvosios Lietuvos ministerio

---

*) Žiūrėk polemiką dėl aukštesniosios pradžios mokyklos ar progimnazijos steigimo Biržuose, ėjusią spaudoje tarp „Vilties“ Nr. 21 1909 m. ir „Vilniaus Žinių“ Nr. 29 tip. metų.

Biržų gimnazijos rūmai.

pirmininko. Jie palaikė glaudžius ryšius su valsčiaus savivaldybėmis ir, žinoma, su kun. Jakubėnu. Tarp jo artimiausių padėjėjų galime įvardinti pirmiausia Aleksandro Dovidonio iš Biržų, vabalnikėno valstiečio Žitkevičiaus ir Apolinaro Marcinkevičiaus asmenis. Vilniaus tų pačių metų seimas, pareikalavęs iš rusų valdžios sustabdyti rusinimo politiką ir duoti Lietuvai autonomiją, irgi be biržėnų ir ypač Jakubėno neapsiėjo. Taigi, nors ir svetimųjų gaivalo iš kitur po karo į Biržus atvyko, Biržų visuomenė iki šiol laimingai asimiliuodavo svetimuosius ir palaikydavo geras Biržų tradicijas Lietuvos valstybėje. Taigi galima padaryti išvadą, kad Biržuose natūraliu būdu pasidarė saviška nuotaika ir gana pavyzdinga visai Lietuvos visuomenei, pilna tolerancijos, lietuviško patriotizmo ir didelio palinkimo šviestis. Suardyti tą brolišką krikščionių nuotaiką iki šiol nepavyko ir tikimės, — nepavyks artimiausioje ateityje. Visuomenė yra perdėm apsišvietusi, mėgsta spaudą ir skaito knygas.

. Kaip pavyzdį, turime spaudoje tikrą iš katalikų pusės Biržų nuotaikos pareiškimą, įdėtą „Laisvės" laikraštyje, dr. E. Draugelio redaguojamam 1921 m. rugpiūčio 2 d. Skyriuje „Lietuvos vaizdai" autoriaus J. J. taip apie Biržus parašyta: „Biržų miestas turi savo istoriją, kurią tebeprimena ne tik senos liekanos, pilies griuvėsiai, bet ir žmonėse išlikęs gilus jausmas, pasireiškiąs pasididžiavimu savo bočiais. Biržėnas, kalbėdamas apie savo kraštą, išsireiškia išdidžiai, su saviška pagarba. Tokio pagerbimo jis reikalauja ir iš kitų. Todėl galima vaizdintis, kiek giliai biržėnas įsižeidžia kad ir „Mūsų Senovėje" rimtame Ruškio rašinyje nerimtą palyginimą radęs, kad Biržai dabar esąs mažas nuskurdęs miestelis, nelyginant žemaičių Plungė". Ruškys buvo gimnazijos kapelionas, kilęs iš Žemaičių ir neturėjo progos Biržų nuotaikos savigarbos pažinti. Iš to ir kilo eilė nesusipratimų jam kapelionaujant. Toliau apie Biržėnus taip autoriaus pasakyta: „Žmonės čia įvairių religinių konfesijų: katalikai, reformatai, liuteriai, baptistai ir kiti. Tačiau biržėno vardas juos visus jungia ir atsiranda sugyvenimo būdų. Tiesa ir tai, kad kartais pasireiškia žymesnių tikybinių nesutikimų, fanatizmo, bet tai tik laikinis, nevykusių vadų sukeltas reiškinys". Tiems „nevykusiems vadas" toli gražu nepriklausė kun. Boleslovas-Balys Baronas, ilgai po kun. Kazimiero Rimkevičiaus mirimo 1918 m. Biržuose klebonavęs. „Žmonės tarp savęs moka gražiai ir taikiai

sugyventi, net vieni kitų tikybinėse apeigose dalyvauja, tačiau, tai darydami, jie moka nenusižengti savo tikybai; katalikas, į reformatų pakasynas atėjęs, klaupiasi, žegnojasi ir kalba savo poterius; reformatas vėl katalikų pakasynose klapiasi, mušasi krūtinėn ir saviškai meldžiasi. Vis tai rodo ne tik mokėjimą sugyventi, bet ir bendro veikimo reikalo supratimą. Inteligentijoje pastebimas toks pat solidarumas: čia Yčai ir Januševičiai, Nastopkos ir Ladygos ir daug kitų randa bendrą platformą veikti Lietuvos ir Biržų naudai. Žinant šitas Biržų gyventojų sugyvenimo sąlygas ir susidariusį savišką būdą, suprantama, kad ir dabartinės visuomenės veikimas turi čia saviškai reikštis. Nurodžiau, kad tiek šiaip žmonės, tiek inteligentai sugyvena taikiai. Reikia laukti, kad ir visuomenės veikime būtų sutarimo, tačiau šis darbas, gilindamas atskiras pasaulėžiūras, nutolina jų reiškėjus ir reikia įgimto biržėnui jausmo ir takto, norint surasti bendrą ir būtiną platformą veikti. Suprantama, kad nelengva reikalauti veikimo, kur tikybiniai veiksniai susikerta. Vaizduosiu faktais. Čia tik reformatų susipynimo su katalikais dalykas. Reformatų mažuma, taigi ir juose reiškiasi daugiau aktyvumo ir noro vadovauti. Katalikų dauguma, bet šie dažnai be darbų stengiasi pirmuosius ignoruoti ir su jais nesiskaityti. Ir išeina, kad vis dėlto reformatai daugiau siekia bendro veikimo, norėdami būti vadais, kad daugume nepražūtų. Katalikai mažiau nori bendro veikimo, nes vieni jaučiasi ganėtinai stiprūs". Čia imama pavyzdys iš gyvenimo, — įsteigtos 1917 m. „Saulės" igmnazijos; kai bolševikai atvyko į Biržų apylinkę, tai pašalino iš gimnazijos katalikų globą. Biržų gimnazijos mokytojų personalą sudarė vieni reformatai, išskyrus katalikų tikybos mokytoją. Susidarius nenormaliam padėjimui, katalikų visuomenė pagavo kovoti su bolševizmu ir nevalstybiniu nusistatymu tarp mokinių ir mokytojų. Pasvalio apskrities suagituotas seimelis siunčia švietimo ministerijai savo nutarimą apie pašalinimą tikybos iš mokyklos".

Apie Biržų miestą tas pats J. J. taip sako: „Biržai tai šiaurrytiečių lietuvių aukštaičių nuo seniai kultūros, pramonės ir prekybos centras. Išvedus geležinkelį, jo gyvumas ytin pašoko. Teisingai vidaus reikalų ministeris p. Skipitis šv. Jono iškilmėje yra pasakęs, kad Biržai antras Lietuvoje po karo veikiai atsistatęs miestas. Tačiau šis miestas ir vokiečių okupacijos metu nebuvo apmiręs: čia ir vokiečiai savo administracijos centrą buvo sukūrę

ir mūsų kultūrinės bei pramonės įstaigos veikė. Nūn miestas žymiai plečiasi, jau ilgas plotas nuo miesto iki stočiai Paežerų yra išmatuotas ir sklypai išimti. Paties gyvenimo eiga: pribrendusi kultūra su kylančia pramone ir prekyba kelia šį miestą. Tai sukelia iš dalies netolima siena su latviais, iš dalies ir derlingi laukai bei žemės turtai: gipsas, kalkės ir k. Biržams, turintiems dargi savo istoriją, lemta pavirsti dideliu miestu. Tik reikia pageidauti, kad, plečiant miestą, nebūtų pamirštas jo gražumas. Pats miesto padėjimas labai gražus: ežeras, dvi upės, senovės pilies griūvesiai su dideliu sodu, prieš katalikų ir liuterių bažnyčias didelė aikštė, vis tai galima sunaudoti miestui pagražinti." Ir baigiama pageidavimu: „Būtinai čia reikia steitgi Lietuvai pagražinti skyrius". O mes dar galime painformuoti, kad tas skyrius iš tikro veikia jau nuo 1922 m. burmistro P. Klybo ir M. Mažuikos vadovaujamas ir Vytauto Didžiojo metais baigė rengti Biržų senam kunigaikščiui, lietuviui patriotui, Lietuvos husarų pulko šefui Jonušui Radvilai paminklą, dailininko Zikaro nulietą, Biržų pilyje.

Biržų dalyvavimas literatūroje.

Biržuose iki 1912 metų nebuvo jokios spaustuvės, nors Biržų mokykla, dabartinė gimnazija, esant progos, viduramžių papročiu, spausdindavo viešas užuojautas mirimo proga. Pav., žuvus nuo savo tarno rankos Vilniaus kaštelionui Kunigaikščiui Jonušui VI 1620 metais, išėjo Liubčio (prie Nemuno) spaustuvėje veikalas — epicedija ir epitaphija insignum extremi honoris et argumentorum serii doloris, a Musis Birzensibus persoluta 1620. Spausdiniui duotas autoriaus vardas: kunigo Adomo Rasiaus, Biržų mokyklos direktoriaus. Ir vėl — „Lachrimae exequiales in obitum Praeproperum Georgii Radivilii infantis a studiosis Gimnasii Birzensis fusae". Tai Biržų mokyklos oficialus ašarojimas mirusiesiems kunigaikščiams paminėti. Taip pat galima Biržų literatūrai priskirti Radvilų draugų ir tarnų Sičinskių spausdinius. Jau Kristupo I laikais veikia jo kariuomenėje su pulkininko laipsniu 1599 m. Jonas Sičinskas. Tai buvo karštas evangelikas ir, pasirašydamas Biržų vietininku (namiestniku), išleido 1590 m. knygą, kuri kelis kartus buvo perspausdinama 1594 ir 1599 m.; jos antraštė — „Zwierciadło nabożeństwa chrześcijańskiego"; antrą sykį Vilniuje atspausdinta ir paskirta Jonušui Radvilai, o pasirašyta — Jan Sicinski z Birżańskiego dworu. Trečias to veikalo leidimas buvo spausdinamas jau jo dvare, Upytėje, kai pats pulkininkas jau galėjo tituluotis tos apskrities maršalka. Tas Jonas buvęs perkūno nutrenktas Vilniuje. Jis paliko sūnų Vladislovą, kuris pagarsėjo Lietuvos istorijoj savo pasinaudojimu teisės: „ilberum veto", ir 1652 m. išardė seimą, palikęs seimo vietą — Varšuvą. Jis tai darė Radvilų įkalbėtas, ir be reikalo prie jo asmens segama ta negarbė, o iš tikrųjų tai buvo tarytum Lietuvos diduomenės kerštas už primestą jai Liublino uniją. Blogi to veiksmo vaisiai baidė katalikiškąją jėzuitų suskurstytą visuomenę, ir dar ilgai — Lietuvos piliečiai tuo biaurėjosi. Jo mumijai ilgai neduota ramumo, ir XIX amžiaus

žmonės Upytėje valkiodavo tą numirėlį po savo vakaruškas, kol įsikišo rusų valdžia ir 1864 m. įsakė užkasti labai gerai išlikusią Vladislovo Sičinskio mumiją žemėj ir tuo būdu sustabdė mirusio žmogaus niekinimą, kurio, be abejo, didžiausias nusikaltimas visuomenei tas, kad nepriklausė daugumos tikybos, o laikėsi Radvilų ir savo tėvų evangelikų tradicijos.

Dabar Biržai nedaug tėra suspėję pagaminti literatūros. Atsirado tiktai 1912 m. Martyno Yčo spaustuvė, įsteigta lietuvių bendrovės, kurios nariai yra ligoninės gydytojas M. Kuprevičius, advokatas M. Yčas ir poetas S. Dagilis. Be jų spaustuvės pajininkai buvo Baltrus Čepulis iš Švobiškio, Maskvos provizorius, ref. kun. P. Jakubėnas, ūkin. K. Prunskas, ir kai kurie vietos veikėjai a. a. Jurgio Trečioko vadovaujami. Buvo periodiškai leidžiami anuomet garsūs „Biržų kalendoriai“, kurie pasiekė tikslą išvydami latvių pasieny įsigalėjusį spaudos draudimo metu „Laika Gramata“, vėliau po Didžiojo karo pradėjo Biržuose eiti pirmas Lietuvos provincialinis spaudos balsas vardu „Biržų Žinios“, kurį įsteigė ir redagavo gydytojas J. Mikelėnas, vėliau agr. P. Variakojis, M. Mažuika ir dabar A. Binkis, vietos agronomas. Reformatų periodinė spauda irgi toj spaustuvėj, dabar priklausančioj beveik vienam I. Masaičiui, reguliariai jau daug metų spausdinama. Ten eina reformatų „Mūsų Žodis“, „Sėjėjas“ ir smulkesnioji evangelikų literatūra, pav., katechizmai, psalmai ir k.

Biržų apylinkė.

Atrodo visai žema, aplieta vandeniu, su amžinais morėnų t. y., ledyno tirpimo vietų, su pribirėjusiais iš ledyno akmenimis pėdsakais, su gausiais iš Skandinavijos kalnų atneštais dideliais akmenimis žemuma ir daugiausia upių ir ežerų minėtais akmenimis nusėtais pakraščiais. Šis kraštais jau Lietuvos ūkyje antroj eilėje sukultūrintas tiktai po to, kai visi Lietuvos kultūringi kraštai, pasižymį savo sausumu ir derlingumu pirmoje eilėje, prie kultūrinio ploto pamažu buvo prijungti. Jau pati Biržų padėtis rodo, kad Biržų miestas yra įsteigtas lyg kultūrų persilaužimo vietoje. Būtent, tuojau už Biržų kapinių yra senų žemių ruožas, o į rytus nuo Biržų miesto laukų buvo nekultūringas plotas, kurį kultūrinant atsiėjo žmonėms daug triūso ir kapitalo. Tik atsikėlus čion iš senesnių žemių kapitalistui Radvilai, turinčiam savo

kultūros ir kapitalo centrą Papilyje, pavyko iškirsti miškai, su-arti Biržų žemumos ir sudaryti kultūringas užkampis. Dar visai neseniai aplink Biržus buvo didžiausios girios. Kadangi Biržų ponams miškas buvo didelis kapitalas, tai tos girios galėjo išnykti tik atūžus į Lietuvą karo audrai ir nušlavus paskutinius Biržų savininkus. Dabar Biržų apylinkė ir rytų pusėj šviesenė — visur iškirsti miškai ir padaryti laukai, ypač, šis naujas kultūros periodas pasižymi plento išvedimu iki Parovėjos apie 7 kilometrus nuo Biržų. Iš vakarų pusės apylinkė jau seniai paliesta kultūros ir racionalaus žemės ūkio. Todėl galima pastebėti, kad šis vakarų kraštas nebuvo Radvilų kolonizuotoj apylinkėj, nes jame gyveno iš nepamenamų laikų kiti kapitalistai dvarininkai, ir jau seniai, gal prieš amžius, pasistatydino mūro dvarus ir malūnus ir gerokai spaudė prakaitą iš apylinkės baudžiauninkų. Aną socialinę būklę biržiečiai seniai yra apibūdinę su paniekinimu: tai esą vergai, vargšai, kurie turėjo lažus eiti pas ponelius, suprask, ne stambius dvarininkus (magnatus). Charakteringas kartojamas anekdotas apie vieną tokį ponelį ir jo svečius. Ponelis iš ryto sumanęs pasigirti prieš svečius savo turtingumu, ir sekdamas kitų dvarininkų pavyzdžiu, pašaukęs kaimo vyresnįjį, garsiai paklausęs, ar visi darbininkai jau atvyko darbuotis? Anas nesumojęs atsakyti trumpai kad visi, ir atsakęs taip: abudu atėjom.

Krašto dalis visais atžvilgiais turtinga, podirvyje yra daug gipso ir jam sumirkus, ar išsiplovus, dirvos paviršius įdumba, net prarajų atsiranda. Garsi vieta su šiais gipso pėdsakais yra keli kilometrai nuo Biržų į vakarus, į Pabiržę (Rastauskinę) važiuojant. Tenai visokių gamtos reiškinių, pav., požemio upė, visai dingstanti žemėj ir, manoma, susijungianti su Biržų ežeru. Kita vieta netoli Montegališkių dvaro, apaugusi krūmais, yra taip pat vandens versmė žemės gilumoje ir, žmonių padavimais, ten įdubo šeimininkė, melžusi karvę. Ten, kur ji žuvusi, atsirado vandens šaltinis, jame pasirodą kartais gyvų žuvų, šaltinio gilumas daugiau kaip penki sieksniai. Kitoj vietoj esanti nugrimzdus karieta su keleiviais. Ypač tokių įdubimų yra prie Kirkilų, Rupeikių, Daumėnų kaimų. Dar yra nemaža sieros paversmių pas Smardonį, arti buvusio Likėnų dvaro. Iš dviejų paversmių veržiasi daug vandens ir susirenka nemaža Smardonės upelė, kuri niekuomet nenustodama suka malūną. Laukų įdubimai sustoja prie Trečionių kaimo, važiuojant į Pasvalį.

Iš senovės gamtos liekanų reikia pažymėti Kilučių agarą. Tai tam tikras vandens augalas su riešuto vaisiumi, lotynų kalba vadinamas „trapa natans". Tokių augalų pasitaiko Rusijoje, taip pat Europoje ir Azijoje, auga pelkėse, ežeruose ir kūdrose. Seniau, kai žmonių mūsų kraštuose buvę neperdaug, tai agaro riešutais be kitko jie maitindavęsi ir tose vietose, kur žmonių seniau gyventa ant polių pastatytose trobose. Rytprūsių krašte archeologų rasta daug agaro kevalų, kaip manoma, liekanų sumestų į vandenį arti triobesių. Tat verčia archeologus manyti, kad tam tikrą žmonių gyvenimo laikotarpį agaras buvo maisto produktas ir išlaikė gyvus žmonės žemėje*). Kilučių ežere retkarčiais dar galima rasti agaro, o iki 1867 m.**) jų būta E. Tyškevičiaus žiniomis, gana apsčiai, tik žiema tais metais buvusi šalta ir ežero ledas pasidaręs storas, o pavasarį, kai aukštyn pasikėlęs, ištraukęs agaro augalus su šaknimis į vandens paviršių. Dargi apie Biržus žmonės ir dabar nepamiršo Kilučių agaro, — kai nori žmogui pareikšti, kad esąs daugianoris ir nepasitenkinąs tuo, kas yra, tuojau sako: „Gal nori Kilučių agaro, ar ko?"

Išnykus miškams nebėra ir jų gyventojų — žvėrių. Dar pasitaiko briedžių, vėbrų ir stirnų. Seniau būta lūšių, kuriuos atmena dar mūsų seneliai. Istorija atmena brangių vėbrų mėgiamus pas Salamiestį gyvenimus, nes Salamiesčio dvaro inventoriuje 1696 m. dar minimi vėbrai, kaip atskiro pelno šaka. Vietos gyventojų padavimai rodo, kad Radvilai siuntę karaliui vandens riešutų, ir tai buvusi maloni Zigmantui Augustui, jų svainiui, dovana, o gal didesnė ir meilesnė dovana karalienei Barborai Radvilaitei.

Taigi galima pasakyti, kad šių dienų Biržų apylinkė tai žmonių triūso ir Radvilų kapitalo padarinys. Jei Biržuose susidarė kultūros ir civilizacijos centras, tai istorija negali to dalyko įvertinti atskirai nuo Biržų kunigaikštystės. Iš tikro ilgai ėjo į Lietuvos šiaurę kultūra, kol nuo Vilniaus ir Dubingių smėliuotais kalnais atvyko į Biržų apylinkę ir paskutinis kultūros žygis buvo Papilio apylinkėje, ir šie įvykiai Lietuvos istorijoje gal tik po XV amžiaus įvyko. O lig tol Biržų aplinkė buvo tuštuma, mišku apaugusi, gal seniau ir ne lietuvių, bet latvių-sielių gyvenama, nes paties Biržų vardo senoje etimologija: Bierže. Taip buvo vadi-

*) E. Tiškevičiaus „Biržė".
**) Ten pat.

namas miestas senovės XV—XVI amžiaus dokumentuose ir beveik visuose Krisiaus I raštuose, ir tik vėliau pasirodo dabartiniai Biržai; išnyksta tas įprastas latvių etnografijai vardas, kurį galim rasti P. Matulionio Lietuvos kalnuotumo ir nuotakumo žemėlapyje — netoli nuo Jokubmiesčio vienus Biržus ir Lubano ežero kitus Biržus ir arti Rezytės miesto Beržgalį. Dėl Agluonos upės latviškumo jau seniau padaryta mūsų pastaba latviškumo įtakai įrodyti. Tad, galim padaryti išvadą, jog Radvilų pastangomis buvo Lietuvos pakraščiai iki Nemunėlio Radviliškio ir Skaistkalnės išlaikyti lietuvių tautai ir nuo sulatvėjimo apsaugoti, o tat sudaro ekonominį pliusą visai Lietuvai.

Biržų tarmė yra lyg perėjimas į latvių kalbą ir ryškus pėdsakas tamprių istorinių ryšių su broliško krašto kalba; pagaliau įsikūrusi lietuvių-latvių vienybės draugija Biržuose, galima sakyti, pasidarė natūralus Lietuvai punktas skleisti draugiškumui tarp dviejų giminiškų tautų.

Biržų kunigaikštystės likvidavimas.

Jis tikrai yra įvykęs kunigaikščio Domininko, paskutinio Nesvyžiaus linijos įpėdinio laikais. Tas kunigaikštis už pinigus pardavė didžiausią dvarų dalį. Svarbiausia reikia pažymėti, kad Biržus su visais dvarais užleido jis grovui Tiškevičiui (žiūr. p. p. 87 ir toliau). Bet tą nuosavybę buvo galima valdyti Nesvyžiaus Radvilam iki išmirstant visai Radvilų giminei, o po turėjo vis vien Neburgo kunigaikščio įpėdiniams atitekti. Taigi Bavarijos karalius per savo pasiuntinį Petrapilyje pradėjo rusų valdžią oficialiai klabinti grąžinti jam Biržų kunigaikštystę, kaip Neuburgo kunigaikščių teisėtam įpėdiniui. Susidarė labai įdomi byla ir imperijos teismai turėjo visose instancijose spręsti klausimą, ar atiduoti Bavarijos karaliui Biržus ir Tiškevičiams sugrąžinti gautus iš jų pinigus? Bavarijos pretenzija buvo atmesta, nors Lietuvos statutas nebuvo jų laikomas įstatymu, nes Biržų pardavimas buvo įvykęs Gedanėje, kur statutas kaip įstatymas, visai negaliojo. Kadangi žemės nuosavybė buvo perėjusi į trečias rankas, tai ciesoriaus įsakymu Bavarijos pretenzijos buvo pripažintos neteisėtos ir 1844 metais duotas Mikalojaus I, rusų caro, įsakymas, kuriuo Biržai pripažinti grafo Jono, jau mirusio Mykolo Tiškevičiaus sūnaus, nuosavybe. Dėl to įvyko nepaprasta šventė, kurios metu į Biržus buvo sukviesta visa apylinkė, be skirtumo bajorų ir valstiečių visuomenė. Valstiečiams buvo palengvinti mokesčiai, darbininkai gavo dovanų ir visi neapsakomai buvo vaišinami.

1812 metais Biržuose buvo, einančių į Rygą, prancūzų kareivių. Ir Biržai buvo suformavę prancūzams atskirą pulką, kurio pulkininku buvęs Mykolas Tiškevičius, paties Napoleono į tą laipsnį paskirtas. 1831 metais aplink Biržus buvo nemaža sukilėlių, kurie laikėsi dideliuose Biržų miškuose, o 1863 metais rusų generolas Ganeckis sumušė kelius sykius Biržų girioje pas Medeikius, Serakovskio, Kolyškos ir kunigo Mackevičiaus sukilėlius,

paėmė vėliavų, gurguolių ir daug belaisvių, be to, du iš aukščiau paminėtų vadų.

Kartuvių kalnas Biržų apylinkėje iki šiol buvo žymi atsiminimų vieta, bet darant naują plentą iš Parovėjos į Biržus, tiesta senasis vieškelis ir tas kalnas, kur budelis žudydavo žmones, remdamos Biržų magdeburgijos teismo nutarimais, paliko dabar nuošaliai nuo kelio ir bus, galbūt, ilgainiui išartas ir žmonių užmirštas.

Stanislavui Dagiliui paminklas.

Dabartinis Biržų padėjimas žymiai geresnis. Miestas išaugo, išgražėjo, gatvės šalygatviai sutvarkyti, pristatyta gražių namų ir dabar priskaitoma 347 mūrinių, 692 medinių namų, gatvių 51 ir gyventojų skaičius pasiekęs yra 7500. Kaip senovėje, taip ir dabar, apylinkės žmonės renkasi į Biržų turgavietę du sykiu per savaitę — pirmadieniais ir ketvirtadieniais, be šventadienių, kai jie atvyksta kiekvienas į savo tikybos bažnyčią. Miestelis jau dabar pavirto dideliu provincijos miestu, nes žemės reforma palietė ir Biržų dvarą, kurio žemė buvo prie paties miestelio. Sklypai buvo išparceliuoti valdininkams ir paprastiems piliečiams, visas dvaro laukas pristatydintas namų ir gatvių nuo stačiatikių bažnytėlės iki Murovankos ir beveik artimo Klausučių kaimo. Ten pat praeina geležinkeliukas, kuris buvo 1922 metais iš Šiau-

lių į Biržus lietuvių baigtas tiesti. Naujame Mieste stovi ir nedidelė stotis prie linų fabriko, įsteigto dvaro trobėsiuose. Apie tą patį laiką į Biržus buvo atkelta visa apskričio administracija ir Biržų miesto ateitis gana stipri, nes Biržai pasidarė jau visos apskrities miestu. Lietuvos Bankas, naujai pastatyta valstybinė gimnazija, Biržų burmistro P. Klybo rūpesčiu išmūryta nauja rotušė jau sudaro miesto pagražinimus, be senųjų bažnyčių, apie kurias jau savo vietoje mūsų sakyta. Sudarytas dabar didelio miesto planas, kuriame galima atskirti tiek senamiestį, tiek naujamiestį. Vis dėlto, kaip pagražinimas paliks tas pats senasis Širvėnos ežeras su Astravu kitame krante ir senovės pilis su Radvilų rezidencija. Senovės vaistinės aikštėje jau yra paminklas Biržų poetui Stanislovui Dagiliui, paties poeto biusto pavidalo ant juodo marmuro postamento, To paminklo, p. N. Gronskienės darbo, atidengimo iškilmės 1923 metais buvo švenčiamos dalyvaujant aukštiems Lietuvos valdžios atstovams, Seimo prezidiumo pirmininkui Dr. Staugaičiui ir V. Natkevičiui, Švietmo Ministeriui Dr. Bistrui ir buv. o dabar esančiam Prezidentui Antanui Smetonai, kanauninkui J. Tumui ir k. Be to, iš oficialių iškilmių Lietuvoje minėtinas geležinkeliuko 1922 atidengimas. Jis buvo nuo Pasvalio iki Biržų baitgas statyti „Statybos" bendrovės, vadovaujamos biržiečio Martyno Yčo, agronomo J. Tubelio, inžinieriaus Pr. Morkūno ir K. Šliupo. Atidengime dalyvavo beveik visa valdžia su Dr. Grinium priešaky — Finansų Ministeris J. Dobkevičius, Vidaus Reikalų Ministeris R. Skipitis ir Susisiekimo Ministeris E. Galvanauskas. Tai buvo vėl biržiečiams iškilmė, pakėlusi juos aukščiau už kasdieninį pilką gyvenimą ir palikusi iki šiol daug atsiminimų. 1929 metais įsteigtas Biržų miesto muziejus ir prie jo viešas knygynas su skaitykla. Taip tvarkomi dabar Biržai, nors ir kitais, nebe Magdeburgijos, pamatais. Biržai ateityje bus ne tik pramonės ir administracijos centras, bet pajėgs išugdyti eksportinę prekybą su netolima Ryga, o tat daugins, be abejo, gyventojų turtą ir ves mūsų kraštą į šviesesnę ateitį.

Šių dienų Biržų vaizdas — Vytauto gatvė.

Nuorašas.

Копія купчей крѣпости изъ крѣпостной книги б. Минскаго Главнаго Суда. по II-му Департаменту, за 1811 годъ. отъ свнтября „11-го" дня, № 56, хранящейся въ Минскомъ Нотаріальномъ Архивѣ подъ № 30.

Ludwik Kamieński Chorąży ptt-u byszyckiego prezydent sądu Głównego 1⁰ Departamentu, gubernii Mińskiej, z mocy generalnej plenipotencyi od J. O. X-a I-sci Dominika Radziwiłła ordynata Nieswiżskiego y Ołyckiego aktualnego Jego Imperatorskiej Mości Kamerhera orderów kawalera na dniu 5 septembra 1810 r. wydanej, a tegoż roku i miesiąca przed aktami ziemi ptt-u Słuckiego 10 dnia pryznanej. Wiadomo czynię tym wieczysto przedażnym prawem zapisem wżaden sposób poruszyć się niemogącym JJWWPPanom Michałowi orderu S-o Stanisława Kawalerowi y Johannie z Karpiow hrabiom Tyszkiewiczom rotmistrzom kawaleryi narodowej b-ych wójsk polskich małżonkom wspólnym aktorom rzeczy danym i służącym na to: Iż Ja Ludwik Kamieński prezydentt sądu Głównego Depar. 1° gubernii Mińskiej maiąc powierzone sobie wszystkie interesa J. O. X-cia Dominika Radziwiłła Kamerhera Jego Imperatorskiej Mości i kawalera orderów, przez plenipotencyą do uspokojenia tak do opłaty długów dawnych i nowo zaciągnionych, jako też dla sposobniejszego ułatwienia interesów maiąc zleconą moc sprzedawania dobr oddawania w zastaw okupowania czynienia zamian onych. Gdy znajduję dobra ogólne Xięstwo Birżańskie zwane częścią w powiecie Upitskim, a częścią w Wiłkomirskim w gubernii Littewsko-Wileńskiej położenie maiące, miasteczko Birże z folwarkami tegoż nazwania i dalszemi folwarkami zwanemi Ostrow Gieralciszki Pogierwie Błudzie Tubaki Szleydczyszki Ogieniszki Porawica Stubiszki Unglenniki Sliże Obławki Nieradow tak jak uprzednie zawiedzione byly dożywociu Jaśnie Oświeconej Xiężnej Teofili z grafów Mórawskich Radziwiłłowej małżonce Jaśnie Oświeconego Xięcia Ordynata i dziś są do roku tysiącznego osmsetnego siedymnastego w różne possesye Inwadyowane ze wsiami do tych folwarków należącemi i ludnością obojej płci, a szczególnie płci męzkiej dusz 3074, między temi znajduiące się folwarki jedne zastawnemi summami obciążone drugie arendownemi prawami do pewnych lat zawiedzione. Z uwagi interessów potrzeb i wyraźnego zlecenia aktora Jaśnie Oświeconego Xiążęcia Dominika Radziwiłła postanowiłem takowe dobra Xięstwo Birżanskie z folwarkami wyż pomienionemi ze wsiami do nich należącemi z całą onych ludnością dobytkiem uprzężem daniną i powinnościami z gruntami oromemi pustosznemi, z sianożęciami do nich należącemi paszami nieużytkami lasami jeziorami rzekami rzeczkami z młynami na nich znajduiącymi się. Karczmami z onych propinacyą. Z bu-

dową wszelką w miasteczku Birżach oraz in funda po wszystkich folwarkach mieszkalną ekonomiczną gospodarską gumienną browarną. Z miedzą i wszelkim naczyniem browarnym drewnianym i innym. Oborą Jufundą folwarku Birż na rzek JOX-a possydowanego znajduiącą się. Z usiewem ozimym na polu będącym i jarzynnym zostawic się mającym w tym że fundum. Z puszczami lasami zaroślami przysiokami i tym wszystkim jak dobra Birże dziś się maią, po odprzedarzy awulsów wedle mappy jeometrycznej w roku 1808 męca aprila 18 dnia nic z onych niewyimuiąc ani wyłączaiąc z wolnym awulsow poszukiwaniem postanowiłem wyprzedać wiecznością za umowioną dobrowolnie summę z JWW Michałem i Johanną z Karpiów Hrabiami Tyszkiewiczami Rotm. Kawaleryi narodowej byłych W-sk Poll-ch za własne wspólne połowiczne ich pieniądze kupuiącemi rubli srebrnych sztuk cztery kroć sto pięddziesiątt tysięcy Nr. 450,000. Jakoż i wyprzedaię za opłatę tej summy rubli czterech kroć sta pięddziesięciu tysięcy tem porządkiem. Obowiązani będą JWW. Hrabiowie najprzód zapłacić summy possesorom zastawnym r. sr. 168574 kopiejek 45½, w terminie i miejscu gatunkiem pieniędzy prawami dla tych że possesorów opisanemi. Do tego odstępuje JW-ny Michał Hrabia Tyszkiewicz summę na Starczycach i Raczkiewiczach będącą, pod zastownym prawem, na rzecz J. O. X-cia J-mści rubli sześćdziesiątt tysięcy. Z opłaty której wiecznie kwietuję i prawo zastawne sobie służące wraca. Zapłacili w dniu dzisiejszym JWW. Tyszkiewiczowie do kassy J. O. X-cia Dziedzica rubli sztuk sto ośmdziesiąt dwa tysiąca, pięćsett sześćdziesiątt dwa, kopiejek 85. Zostaje JOX-ciu Jegomości odebrane od possesorów addytamenta zastawnych i arędowych za rok tysięczny ośmsetny jedynasty, skączyć się maiący w R-u następnym tysiącznym ośmsetnym dwunastym, do terminu miesiąca i dnia prawami zamierzonemi rubli sr. jedynaście tysięcy ośmsett sześćdziesiąt dwa kopiejek 69 i ½ — y że Xiąże J-mść Dziedzic przyjął na siebie poszlin opłatę i z massy one wytrąca w liczbie rubli 27 000 — Zostawnie te przy JWW-ch Tyszkiewiczach y przy dobrach Birżach ogulna więc massa uczyni z powyzszych szczegółów w jedno złączonych rubli sztuk cztery kroć sto pięddziesiąt tysięcy. Z jakowego odebrania umówionej za dobra Birże summy, Ja prezydentt Kamieński JWW. Tyszkiewiczew kwietuiąc, aktorstwa Birż, z onych attynencyami z osoby J. O. X-cia na osoby J. W. W. Tyszkiewiczów przenoszę y wolność obięcia onych w swoją dziedziczną possesyą w roku niniejszym 1811 miesiąca aprila 11° dnia i intromittować się przez woźnego pozwalam. A że niektórzy possesorowie jedni prawem zastawy drudzy arendownemi maią sobie zawiedzione w roku jeszcze 1808 przez byłego plenipotenta W. Michała Zaleskiego star. Szwenhow: na lat 9 to iest do roku 1817 z tego powodu wydarzyć się mogą między possesorami rozrachunki, jakiego kolwiek bądź rodzaju lirekcyie zapomogi włościan i remanenta, o to wszystko ja Kamieński plenipotent J. O. X-cia Jegomości, przez zesłać się maiącego od siebie umocowanego na dniu jedynastym aprila bierzącego roku mam się rozliczyć, satysfakcyą possesorom (jeżeli by należało) uczynić, — a wzajemne pretensye ex fundo dla J. O. X-cia Jegomości po uczynionej weryfikacyi okazać się

maiące dopomnieć y o wszystko wzaiemnie ukończyć tak, iżby JWW. nabywcy wchodząc do possesyi o żadną rzecz z W. W. Possesorami do datty swego obięcia dziedzictwa z dzierżawy J.O. X-cia niemieli żadnych z temi possesorami kwestyów i rozrachunkow. Zatym wolni są i mocni JWW-i Hrabiowie Tyszkiewiczowie pomienionemi dobrami Xięstwo Birżańskie zwanemi z folwarkami i wszelkiemi attynencyami do nich należącemi rządzić dysponować pożytkow wszelkich wynajdować komu chcąc dać darować zapisać sprzedać lub zostawić w części lub w całości bez żadnej od J. O. X-cia Radziwiłła dziedzica, następcow jego i czyiey kolwiek bądź przeszkody, owszem od każdego pretensora i turbatora o aktorstwo wzmienionych dobr lub długi XX-tt na nich poszukiwane J. O. Xiąże J-mość z następcami JWW Hrabiow Tyszkiewiczow bronić i zastępować własnym swym kosztem i staraniem winien będzie. Na pewność czego dokumenta wszelkie juris hereditatis et possesionis jako też ekonomiczne gdzie kolwiek wynaleźć się mogące w dniu jedynastym aprila roku bierzącego in fundo Birż, JWW Hrabiom Tyszkiewiczom bez żadnej zwłoki oddać JO. X-że Radziwiłł obowiązek na siebie przyjmuje i dla ubezpieczenia wszystkich powyżej opisanych warunkow ewikcyą na wszelkich i wszystkich dobrach J. O. X-cia Dominika Radziwiłły ordynata opisuję — y przeznaczam. W takim brzmieniu wydawszy to wieczysto przedażne prawo w żaden sposob poruszyć się niemogące, przy świadectwie JWW-ch pieczętarzy podpisem własnej mej ręki stwierdzam. Datt w Mińsku roku 1811 miesiąca marca 15 dnia. Ludwik Kamieński S. G. M. 1° Depart. Prezydentt. Na mocy plenipotencyi Ustnie -i oczewisto proszony za pieczętarza od J. W. J. Pana Ludwika Kamieńskiego sądów Głównych gubernii Mińskiej 1° Depart. prezydenta, z mocy plenipotencyi od J. O. X-cia J-sci Dominika Radziwiłła Ordynata Nieswirz. y Ołyck. Kamerhera y orderow kawalera do tego wieczysto przedarznego prawa na dobra Xięstwo Birżanskie zwane w gubernii Litewsko-Wileńskiej położone w powiatach Upitskim i Wiłkomirskim z folwarkami wsiami y wszelkiemi attynencyami westrzedzinie prawa opisanemi J. J. W. W. J. P. P. Michałowi i Johannie z Karpiow Hrabiom Tyszkiewiczom Rotm. K. N. byłych wójsk Poll-ch wspołnym rzeczy aktorom danego i służącego prawnie podpisuję się Jozef Wołodkowicz Marszałek gubernii Mińskiej. Proszony oczywiscie za pieczętarza do tego wieczysto przedarznego prawa podpisuję się Kazimierz Karmicki Marszałek Ptt-u Wiley-o Proszony oczewiście do tego wieczysto przedażnego prawa pieczętarzem podpisuję się Józeff Gaworek-Galiński Chorąży Ptt-u Wiley-o 1811 года Сентября 11-го дня. Есть ли спору и запрещенія нѣтъ совершить по указамъ. Секретарь Григорій Бородзичъ. 1811 года Сентября 11 дня. Сіе вѣчисто продажное право писанное по обряду правъ польскихъ Минскаго Главнаго Суда 2 Департамента крѣпостныхъ дѣлъ въ книгу подлинникомъ внесено съ него пошлинъ по объявленіи продавца повѣренному и покупщикамъ о неутайкѣ цѣны 1752 года іюля 29-го дня указа въ сходство таковаго 28 октября 1808 года съ написанной въ ономъ сумы двадцать семь тысячъ десять рублей серебромъ взято приходо-расходчикъ и какъ на изъясненное во ономъ правѣ имѣніе Биржу и

фольварки запрещенія неоказалось, то оное право и совершилъ Надсмотрщикъ Коллежскій Регистраторъ Петръ Новицкій. Do tego wpisu przy odebraniu autentyczego prawa jako aktor podpisuję się. Michał Hrabia Tyszkiewicz-Rotm. G. W-sk Poll-ch i Kawaler.

Вѣрно: Канцелярскій чиновникъ архива Минскаго Окружнаго Суда Коллежскій секретарь А. Лимановскій.

Настоящая копія съ переводомъ выдана изъ Минскаго Суда Земскому Начальнику 4 участка Поневѣжскаго уѣзда, Ковенской губерніи, вслѣдствіе отношенія его отъ 17 Февраля 1911 г. за №685.

Апрѣля 6 дня 1911 года.

А. V. Минскаго Окружнаго Суда.

Предсѣдатель Суда (parašas neišskaitomas).

Завѣд. канцеляріею Якушевскій.

Biržai, 1930 — Vytauto Didžiojo — metų, balandžio 12 dieną. Aš, Pranas, Lemberis, Biržų Notaras, turįs kontorą Biržuose, Rotušės gatvė 25 Nr., šiuo liudiju, kad šis nuorašas visame originalui atatinka.

Rejestro Nr. 2530.

(Biržų Notaro antspaudas)

P. Lemberis, Biržų Notaras.

Didžiojo Lietuvos Etmono Kunigaikščio Jonušo Radvilos paminklo atidengimo iškilmės Biržuose birželio mėn. 28 dieną*).

Biržai, kunigaikščių Radvilų sostinė, Biržai turi jų pilies griuvėsius, Biržus puošia jų volai ir puikus Širvenos ežeras. Biržai yra dabar pirmaeilis apskrities teisėmis miestas. Jį puošia 4 įvairių tikybų bažnyčios ir jis yra gero tarpusavio sugyvenimo laisvų Lietuvos piliečių, harmoningo įvairių tikybinių ir visuomenės organizacijų ir jų interesų suderinimo pavyzdys.

Biržėnai, visa tai turėdami galvoje, stengiasi Biržus išaukštinti, juos papuošti, kad jie būtų verti savo praeities.

Biržėnų rūpesčiu ir pastangomis pirmos nepriklausomos Lietuvos vyriausybės pastatytas siaurasis geležinkelis. Tiesa, dabar jau nebegalės patenkinti Biržų, ir jie susirūpinę plačiuoju jį padaryti, bet vis dėlto jis surišo Biržus su visais Lietuvos centrais ir jo dėka išauga visas Naujamiesčiu vadinamas miestas.

Biržai pirmutiniai parodė didelės iniciatyvos ir pirmieji ėmėsi savivaldybių jėgomis plentą statyti — ir štai jau tiesiamas pro Vabalninkus plentas, kurio pirmuosius 7 kilometrus pereitais metais iškilmingai atidarė, įrodydami, kad valdžiai su vietos pajėgomis kooperuojant galime pigiau ir geriau plentus pastatyti. Jų pastangomis įkurta gimnazija ir jiems nenustojant klebenti ir judinti gyvąjį reikalą savo namus turėti, jau švietimo ministerijos lėšomis baigiami statyti gimnazijai rūmai, kurių baigimą rugsėjo 13 d. biržėnai tinkamai apvaikščiojo.

Biržai pirmieji susilaukė paminklo: — jau 1922 metais jie pastatė savo garbingam biržėnui St. Dagiliui, poetui ir rašytojui. Dabar gi birželio mėn. 28 d. atidengtas dailininko Zikaro darbo, kunigaikščiui Jonušui Radvilai paminklas, kuris sukelia kiekvieno biržėno širdyje pasididžiavimo jausmą.

Į paminklo pašventinimo iškilmes atvyko vyriausybės deleguotas pats švietimo ministeris inž. K. Šakenis. Daugybė sve-

*) Mūsų Žodis 1931 m. Nr. 2—3.

čių ir didelės žmonių minios, kurios užtvenkė visą didelį piliakalnį. Bet visi Biržai buvo išjudinti dar jiems neregėtų vaizdu — tai mūsų raitelių pasirodymu. Į iškilmes atjojo iš Kauno Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilos I-jo gusarų pulko keturi rinktiniai būriai su savo vadu pulkininku Jackevičium prišakyje. Jau išvakarėse gusarų dūdoriai suteikė

Kunigaikščio Janušo XI paminklo biustas.
(Dailn. J. Zikaro darbas).

didelį biržėnams malonumą, koncertuodami piliakalnyje ir tuo pačiu užkariaudami biržėnų širdis.

Kadangi didis Lietuvos patriotas, kun. J. Radvila, buvo reformatų tikybos, tai visos paminklo pašventinimo apeigos buvo atliekamos reformatų dvasiškijos. Taigi, jos prasidėjo 11 valandą evangelikų-reformatų bažnyčioje iškilmingomis pamaldomis, kurias laikė pats generalinis superintendentas kunigas P. Jakubėnas, 5 kunigams ir 2 diakonams asistuojant. Gusarų orkestras įpynė tarpais gražių himnų melodijų, o Biržų parapijos choras, M. Sprindžio vedamas, sugiedojo kelias giesmeles. Generalinis

Superintendentas Prof. Jakubėnas pasakė patriotinį pamokslą pasiremdamas pranašo Jeremijaus žodžiais: „Pastatyk sau paminklą, daryk sau ženklus, kreipk savo širdį į išlygintą kelią, kuriuo ėjai".

Iškilmingos pamaldos baigėsi karšta susirinkusiųjų malda už Lietuvių Tautos Vadą Prezidentą A. Smetoną ir visą vyriausybę.

Po to, visa parapija su generaliu superintendentu P. Jakubėnu prišaky traukė į piliakalnį, kur jau buvo susirinkusios kitų tikybų bei tautų didelės minios ir išsirikiavę gusarai. Kiek vėliau atvyksta ponas švietimo ministeris su ponia St. Šakeniene, lydimi gusarų pulko vado pulk. Jackevičiaus, reformatų sinodo pirmininko M. Yčo, d-ro J. Mikelėno, komendanto pulk. ltn. P. Kauno ir apskr. viršininko Rozmano. Pulko orkestrui grojant maršą, ponas ministeris artinasi prie iškilmių vietos ir pasisveikinęs su gusarais užima vietą prie paties paminklo. Čia iškilmių komiteto vardu poniai ministerienei įteikia d-ras J. Mikelėnas gražių rožių bukietą.

Dailininkas Zikaras įteikia p. ministeriui žirkles, kuriomis perpiaunamas kaspinas, ir skardžiu, maloniu balsu p. Šakenis paskelbia paminklo atidarymo pradžią.

Kariuomenės kapelionas superintendentas kunigas J. Šepetys, asistuojant kunigams d-rui Kurnatauskui, A. Šernui, P. Jašinskui ir diakonams V. Kurnatauskui ir A. Balčiauskui atlieka pašventinimo apeigas. Giliai susijaudinęs tas pražilęs reformatų švietėjas ir nenuilstamas darbininkas taria savo trumpą žodį:

Kur lietuvių širdis smarkiai ima plakti, ten Lietuvos sūnūs atmena su dėkingumu ir didele pagarba savo didvyrius. Jie stengiasi pagerbti juos nors ir kukliais paminklais. Taigi ir šiandieną čia mes suėjome pašventinti paminklą mūsų tėvynės sūnui kunigaikščiui Radvilai.

Radvilos dvasiai apibūdinti pakanka vieno žodžio: — tarnauti, vienas už visus ir visi už vieną! Šis tarnavimas nėra tik paklusnumas iš vienos pusės ir įsakymas iš kitos, bet paeinąs iš vidujinio savo pareigų supratimo kaip vado, taip ir jo vedamųjų, jis kilęs yra iš aukščiausio žmogaus idealo — tėvynės meilės. Dėl to šis paminklas yra mums aukštoji giesmė apie tarnavimą mūsų tėvynei.

Su širdingiausia padėka ir meile mes žiūrime šią valandą į Radvilą, kaipo į vaduotoją iš slavų vergijos. Jo pavyzdį sekdami, mes nenorime vergais būti nei vokiečių, nei slavų, ir norime be savymeilės tarnauti savo tėvynei.

Tautos didvyrių tarnavimas tėvynei yra gražiausia ypatybė, nes Kristus sako: „Tas yra didis, kas visų tarnas". Tokiais visų tarnais buvo Radvilai, kurie savo tėvynę mylėjo ir jai ištikimai tarnavo. Didysis tarnavimas savo tėvynei verčia mus tobulintis, moko mus save pergalėti ir savo pareigas tinkamai eiti. Žmogus trokšta amžinų darbų, amžinos šviesos. Ne visi mes galime didvyriais tapti, bet mūsų darbai turi būti Radvilų dvasioje atlikti, kad nuolatos stiprintume savo tėvynės meilę". Generalinis superintendentas kun. Jakubėnas palaimino paminklą ir pašventinimo ceremonijos buvo baigtos orkestro su choru garsais, kurie sugiedojo bažnytinę giesmę. Po to, prasidėjo prakalbos. Visų akys buvo atkreiptos į tribūną, kuri gražiai išpuošta vainikais aukštai iškėlė pirmąjį kalbėtoją poną Švietimo Ministerį.

Jis ilga ir turininga kalba patraukė savimp klausytojų dėmesį. Ministeris pažymėjo, kad kunigaikščiai vieni iš tų didikų, kurie visą amžių vedė Lietuvos politinę mintį prie atidalinimo mūsų valstybės nuo Lenkijos. Ta linija buvo paveldėta nuo Vytauto Didžiojo.

Mūsų himnas mums sako — „Iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia". Radvilai kaip tik mums duoda progos pasisemti stiprybės iš savo veikimo. Jie yra pavyzdžiu pasitikėjimo savimi ir savo jėgomis, ko mums dažnai trūksta. Ypač to pasitikėjimo mums trūko valstybę kuriant. Kaip mes galėsime laisvi ir nepriklausomi būti, kad mes neturime jokių mineralų, mes neturime geležies, druskos, žibalo, anglies ir t. t. Mes negalėsime gyventi ir egzistuoti, kaipo savarankiška valstybė.

Savanoriai, kunigaikščių Radvilų pėdomis eidami, parodė, kad galime gyventi ir, eidami bočių keliais, atgausime Vilnių.

Toliau, kaipo visos vyriausybės atstovas reiškia džiaugsmą, kad Biržų miestas pasipuošė tokio prakilnaus vyro paminklu ir kad mūsų visuomenė pradeda mokėti gerbti savo didvyrius. O tokiais didvyriais gali tapti kiekvienas, ar jis bus darbininkas, artojas, kareivis, kuris nepagailės aukoti savo jėgų ir savo gyvybės Tėvynės reikalui. — Te šis paminklas savo išvaizda ska-

tina mus dirbti savo tėvynės Lietuvos labui, — baigė ponas Ministeris, triukšmingų minios pritarimų lydimas.

Toliau buvo ilgesnė prakalba istorijos profesoriaus D-ro Jono Yčo. Jis, remdamas savo pranešimą paskutinėmis dienomis jo surastais Stockholme (Šveduose) dokumentais, plačiai apibūdino Jonušo Radvilos veikimą:

Prieš 300 metų veikė mūsų valstybėje ir visuomenėje, tarmiškai tariant, tokio vardo Biržų ir Dubingių kunigaikštis, kuris ir šių dienų Lietuvoje didžiai minėtinas, kaip pavyzdys tautinio ir valstybinio vyro. Ir tai ne dėl savo pasiektųjų teigiamų darbų, bet dėl didžiausios energijos ir karščiausių pastangų išgelbėti lietuvius nuo svetimųjų pavergimo.

Jis buvo iš tos galingos Radvilų šeimos, kuri susigiminiavusi buvo su Jogailos paskutiniu ainiu Zigmantu Augustu per jo mylimą žmoną Barborą. Radvilų giminė buvo aukštai iškilusi ir stovėjo visų didžiūnų pryšakyje bei globojo Lietuvos savarankumą ilgiausius amžius. Pats Jonušas įgavo tos meilės Lietuvai iš savo tėvo Krištupo II, buvusio didelio globėjo savo tikybos ir evangeliškosios kultūros Lietuvoje. Jonušo jaunystė buvo pašvęsta rengimuisi būsimajai karjerai: anksti pramoko pradžios mokslo, skaitymo, skaičiavimo ir rašymo, pasitobulino Kėdainių aukštesnėje mokykloje ir baigė aukštus mokslus Vokietijos Leipcige, kartu susipažindamas su Europos karo mokslais ir technika, nes, kaip jo tėvas, taip ir jis ruošėsi Lietuvos karvedžio (etmono) karjerai. Jo specialybė buvo kavalerija, ir raitas vesdavo jis visą savo amželį kariuomenę priešus iš Lietuvos vaikyti, vedė nepaliaujamus karus, ypač su rusų kazokais ir apskritai, su rusais. Vos 20 metų amžiaus sulaukęs, jis pasižymėjo jau Vladislavo IV kare su rusais ties Smolensku, vadovaudamas atskiram savo pulkui ir įveikęs rusus. Jo dideli turtai (pasakojama apie Radvilų begalinę žemės savastį Lietuvoje taip: esą Radvila galėjęs visą Lietuvą nuo Baltijos iki Juodųjų jūrų pravažiuoti, niekur kitur nesustodamas, kaip savo dvaruose ir žemėse) nekartą davė jam progos prisidėti prie visos kariuomenės išlaikymo ir, nepaisant visų tikybinių ginčų, įgauti iš karaliaus Vladislovo IV didžiausio pasitikėjimo, užimant aukščiausias Lietuvoje etmono ir Vilniaus vaivados (karvedžio) vietas.

Jis stovi čia, kaip gyvas, prieš Jus, taigi prisižiūrėkite jo atvaizdui ir pamatysite nevisai laimingą žmogų, kuris dailininko atvaizde nupieštas pilnas nerimo, reikia manyti, valstybinių rūpesčių ir lyg sulaužytas gyvenimo nelaimių ir vargų. Jis toli gražu ne pasisekimų vaikas, o giliai susimąstęs apie savo sunkią naštą, jo valdomąjį kraštą — Lietuvą. Ypač sunki atsakomybė slėgė Radvilą 1655, paskutiniais jo gyvenimo metais, kuomet įsiveržė Lietuvon švedų kariuomenė ir Lietuva neteko savo

Garbės gusarų sargyba prie paminklo.

sąjungininkų, taip vadinamų „brolių“ lenkų, paramos, nes jie buvo karo pradžioje kapituliavę, prieš švedus, metę ginklus, ir lenkų karalius, nelaimingasai Jonas Kazimieras, buvo palikęs lenkų kraštą ir išvykęs užsienin. Lietuva buvo palikta viena: žinokis pati, kaip išsigelbėti nuo skaitlingų priešų, prie kurių prisidėjo kazokai su sukilėliais valstiečiais ir patsai rusų caras Aleksiejus, užėmęs Lietuvos sostinę — Vilnių.

O Lietuvą tikrai valdė Radvila, kaip vyriausias Lietuvos senato narys, taigi teko jam su draugais laužyti savo galvas ir smarkiai susirūpinti, kaip čia dailininko gerai ir atvaizduota. Lietuvos didžiūnai, taigi ir mūsų Jonušas, šgalvojo ne vien Lietuvą tam momentui išgelbėti, bet ir ateičiai duoti tvirtų nurodymų: būtent, nutraukti visai ryšius su Lenkija ir susidėti su

švedais, jų pagalba vyti rusus iš Lietuvos ir per juos prisiglausti prie Vakarų Europos. Tai buvo nebloga mintis, bet tikybos dalykai painiojo tos Švedų unijos mintį, ideją, ir mūsų Jonušas nebegalėjo tai gyveniman pravesti, nes Lietuvos bajorija buvo jau tuomet visai sulenkėjusi, taigi negalima buvo ją naujon kryptin palenkti, ir kadangi čia paaštrino klausimą amžinas tarp didikų varžymasis dėl valdžios, tai Sapiehos, Gonsievskiai ir kiti stojo prieš Radvilą, sukurstė jo kareivius ir Jonušas pasimirė tais pačiais 1655 metais Tykocino pilyje, apsuptas savųjų toje tvirtovėje su švedais. Jo turtai ir ypač dvarai buvo jo priešų laikinai užgrobti ir išplėšti ir, kaip ženklas jo nelaimės, tebūnie jo kūno likimas. Jo mumija, balzamuotas kūnas, nerado tuojau savo mylimoje tėvynėje vietos, o buvo, rodosi, lenkų mieste Sedlece paslėptas, kol Lietuvoje lenkų priešai galutinai nurimo ir buvo galima jis į Kėdainius atvežti ir naujan metalinin karstan įdėti, kame ir dabar ilsis. Kad tas svetimoje žemėje kūno palaidojimas buvo ne trumpas, rodo jo pusbrolio, įpėdinio ir žento Biržų kunigaikščio Boguslavo I testamentas. Po Jonušo mirties 13 metuose, 1668 m. gruodžio 27 d., prašo Boguslavas savo gimines „pasirūpinti, kad jo mylimo brolio Jonušo kūnas, kuris dėl tėvynės sąmaiščių esąs palaidotas Sedlece, tiktai vienai jo našlei, Vilniaus karvedienei, težinomoj vietoj, būtų perdėtas su senu grabu naujan ir pervežtas mūsų giminės rūsin į Kėdainius“. (P. Šinkūnas. Kėdainių miesto istorija p. 17). Visa ši liūdna istorija rodo mūsų Radvilo nelaimę, traukiant ryšius su Lenkija. Reikia pasakyti, kad pas lenkus jis neturėjo užtat niekuomet gero vardo, o lietuviai, sekdami aklai lenkus, irgi nesiskubino Jonušo garbę nuo šmeižikų gelbėti ir, vos naujai Lietuvai susitvarkius, gusarai gavo sau jo asmenyje kilnų šefą ir mūsų tautinė valdžia per savo atstovą p. Švietimo Ministerį viešai teigiamai ką tik įvertino Radvilos užsitarnavimą lietuviams ir Lietuvai. Jam buvo, be abejo, nelengva per 300 metų to laukti, taip pat, kaip tą uniją su švedais daryti. Jis, tiesa, buvo geras lietuvis, nes jo Kėdainių spaustuvė anais laikais spausdino lietuvių kalba knygas ir jis, reikalui esant, pats rodė lietuvių kalbos gerą pažinimą, rašydamas savo komisoriams į sukilėlių — kazokų kraštą slaptus raštus ir juose vartodavęs lietuvių kalbą. (P. Šinkūno tame pat veikale 12 puslapyj). Taigi mes galime jį įvertinti, kaip Lietuvių didįjį

patriotą, kuris, kaip ir kiti jo tėvai bei giminės, visą Lietuvos nelaimę visuomet matė lenkų unijoje. Bet tai netik jo vieno buvo toks įsitikinimas, o dauguma Lietuvos bajorų palaikė, ma-

Šviet. Ministeris Inž. K. Šakenis vyriausybės vardu atidaro paminklo pašventinimo iškilmes.

tyti, jo nuomonę dėl lenkų unijos, kai rašėsi tame 1655 m. sutarties originale, kurį man pavyko Švedų Riksarkivet (karalystės archyve) šįmet surasti. Ir daugelis šimtų parašų ten šalia Jonušo paties parašo atsirado: visi atskirų bajorų šeimų atstovai padarė

savo pavardės ženklą — parašą, nevien Žemaičių ir Vilniaus vyskupai, bet ir paprasti bajorai, dar iki šiol neišnykę iš Lietuvos padangės — kaip Didžiuliai, Nargilavičiai, Talmontai ir kiti randami net po kelius sykius pasirašę.

Galima sakyt, kad šių dienų mūsų tautos obalsiai sutampa su Jonušo mintimis ir reikia tik gailėtis, kad jo paskutinis žygis nepavyko. Gal, nepakako to griežtumo jo nusistatyme dėl lenkų, o tai tik mūsų konkurentai lenkai rodo tokį griežtumą — atkaklumą, kurį galima nugalėti tokiu pat atkaklumu, kurio pavyzdį davė a. a. Jonušas, kai lenkams pranašavo tokius laikus, kada jie, bėgdami iš Lietuvos, durų nesuras, o bus per langus mėtomi.

O Jonušo sutartis liekasi mūsų tautos archyve, beveik vienintelė anų laikų sutartis, kurios originalą pavyko iki šiol išsaugoti švedams.

Tribūnoje pasirodo gusarų pulko vadas pulkininkas Jackevičius. Jis apie savo pulko šefą taip prabilo:

„Kaip visos tautos, taip ir mes turime savo didvyrius, kurie ir mirę tarp mūsų gyvena.

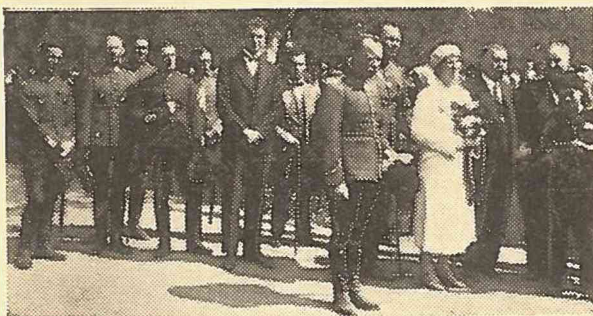
Jų ainiai vertina jų nuopelnus ir savo dėkingumą stengiasi pareikšti konkrečiose formose; šitai yra svarbu dar ir dėl to, kad tai lieka lyg ir įspėjimas būsiančioms kartoms tuos didvyrius atminti, juos gerbti ir jų pėdomis sekti.

Štai šiandien vienam tokių mūsų tautos didvyrių čia atidengiamas paminklas ir dėl to aš, kaipo jo vardo pulko vadas ir atstovas, laikau sau didelę garbę nors trumpais žodžiais čia prisiminti, kas jis buvo ir ką jis mūsų tautos gerovei yra padaręs.

Šis paminklas skiriamas mūsų tautos didžiadvasiui sūnui, bemaž prieš 300 metų gyvenusiam Lietuvos magnatui Didžiajam Lietuvos Etmonui kunigaikščiui Jonušui Radvilai.

Šis mūsų tautos sūnus, gyvenęs tais laikais, kada Lietuva buvo surišta su Lenkija unijos pančiais, be atvangos ir poilsio kovojo su Lietuvos priešais, kurių tais laikais silpnėjančiai Lietuvai netrūko. Čia puolė rusai, ten kazokai, o rimčiausias pavojus, kaip ir dabar, ėjo iš klastingojo mūsų kaimyno — Lenkijos — pusės. Jonušas Radvila, kaipo gerai išlavinto ir švie-

saus proto žmogus, matė, kad vienintelis Lietuvos valstybės vystymosi ir stiprėjimo kelias tėra savarankiškas gyvenimas, be jokių unijos ar kitokių ryšių. Jis matė tą nelaimę, kuri seka iš unijos su Lenkija, jis stengėsi ta unija ir lenkų globa nusikratyti. Jis matė, kad Lenkijos ponai savo asmeniškiems interesams žudo Lenkiją, o su ja vienkart į pražūtį traukia ir Lietuvą. Jis matė tas skriaudas, kurias lenkai daro Lietuvai ir tikėjo, kad ateis laikas, kada neliks Lietuvoje vietos lenkams ir bus suvestos su lenkais sąskaitos. Kad tuo jis tikėjo, liudija ir tas faktas, kad jis Lenkijos ponų taryboj prie karaliaus kartą pasakė: „Ateis laikas, kada lenkai nespės ir durų surasti; mes juos išmesim pro langus".

Pulkininko Jackevičiaus lydima šv. ministerio žmona pam. atid. iškilmėse

Jonušas Radvila kovojo su Lietuvos priešais ne tik su ginklu rankoje, bet daug kartų, esant tuščiam valstybės iždui, jis savo lėšomis apmokėdavo kariuomenei algą, kad tik ji, kariuomenė, neiškriktų, kad tik būtų galima apginti nuo priešų tėvynė. Tokios aukos nedavė joks kitas jam lygus mūsų praeities didikas.

Kada Lietuva buvo nuteriota nuolatinių karų, kada Lenkijoj jau nebuvo jokios pakenčiamos tvarkos ir iš jos negalima buvo laukti bet kokios pagalbos, tada Lietuvą ir Lenkiją užpuolė švedai ir rusai; užėmė Vilnių, Gardiną, Kauną ir kt. miestus, Lietuvos kaimą vertė griuvėsiais ir pelenais, o Jonušas Radvila teturėjo vos 2000 vyrų kariuomenę.

Ką jis turėjo daryti, kada ištyžęs kaimynas — Lenkija metė Lietuvą savo likimui, kada tūkstančiai geriausių Lietuvos sūnų buvo padėję savo galvas dėl Lenkijos mūšio laukuose, o kunig.

Jonušas Radvila, kaip sakiau, teturėjo kariuomenę iš 2000 vyrų ir tuščią valstybės iždą? Jis nenusimena ir tada: suspaustas dviejų stiprių priešų puola gelbėti savo mylimą Žemaitiją, keliuos mūšiuos nuveikia priešą, bet negalėdamas padaryti negalimo stebuklo susitaria su švedų karalium, kad Lietuva pasiduoda švedų globai, o švedai padeda atmušti rusus.

Ir čia pasireiškia jo išminties didumas, nes puikiai suprato, jog tolimo švedo globos bus lengviau nusikratyti ir visiška valstybės nepriklausomybė atgauti, negu kad esant unijoj su liguista ir merdėjančia Lenkija. Bet, deja, ir čia mūsų amžinasis priešas lenkas užkirto kelią.

Kun. Jonušas Radvila, sudėjęs ant tėvynės aukuro visą savo gyvenimą, šeimos laimę ir didelę dalį turtų 1655 m. gruodžio 30 d. mirė. Mirė nepabaigęs įgyvendinti savo tikslo, bet, be abejo, pasitikėdamas, kad atsiras Lietuvių tautoje didžiadvasių vyrų, kurie jo užbrėžtą tikslą pasieks. Taip, po daug kančių ir vargų mūsų tauta yra laisva, bet jos kūnas ir vėl sužalotas to paties priešo, nes jos tikroji sostinė su ⅓ teritorijos užgrobta. Bet mes, pasisemdami stiprybės iš praeities mums paliktų pavyzdžių, stengsimės įrodyti, jog esame verti savo prabočių vaikai, o ko nesuspėsime atlikti mes dabar gyveną, tą turės padaryti mūsų ainiai, sekdami mūsų tautos didvyrių nurodytais keliais. O šitas paminklas turi žadinti tėvynės meilę ir priminti pareigas ne tik tiems, kurie jį čia matom, bet ir visai Lietuvai, visai mūsų tautai, kaip esančiai nepriklausomos Lietuvos daly, taip ir okupuotame krašte".

Jį pamaino evangelikų-reformatų sinodo pirmininkas d-ras Martynas Yčas.

— Kaip atskiram žmogui, — sakė jis, — yra lemta gimti, augti, plėtotis, senti — silpnėti ir mirti, taip ir atskiras tautas seka panašus likimas. Jos auga, plėtojasi ir susmunka, o neretai visai išnyksta iš žmonijos tarpo. Istorija mums gausingai teikia pavyzdžių.

Didelės pasaulio valstybės, kurių žemės neturėjo ribų, kurios buvo paglemžusios daugelį tautų su jų plačiomis teritorijomis, be pėdsakų dingo, kitos vėl paliko daug ženklų, materialės kultūros išdavų pavidale; paliko daug rašytų, kaltų, statytų ir tapytų paminklų.

Asirija, Babilonija, Aigiptas, Graikija su savo garsiais vadais, užkariavusiais visą tų laikų žinomą pasaulį. O Romos imperija, davusi tiek daug žmonių civilizacijai; o Bizantija! Vis tai mums rodo.

Daugelis tautų ir valstybių, praeities liudininkų, mums aiškiai rodo, kad tautų likimas yra panašus į atskiro asmens likimą. Bet tautų likimas yra drauge skirtingas nuo atskiro asmens likimo.

Pilies griuvėsiai iš Aglonos pusės.

Tauta gali užmigti ilgesniam ar trumpesniam laikui. Ji nemiršta, bet jos vidujinės jėgos pavargsta, išsisemia tiek, kad ji nebetenka atsparumo, jos gyvybės pulsas ima lėčiau tvaksėti.

Mūsų tautai, kuri buvo praeity taip smarkiai ir taip plačiai išvysčiusi savo veikimą, nugalėjusi ir privertusi daug kitų tautų pasiduoti jos vadovybei, nebuvo lemta mirti. Ji tiktai užsnūdo letargo miegu. Ji vėl atbudo savo vadų, savo patriotų žadinama. Ji vėl kyla iš miego ir eina savo pirmtakūnų, savo didvyrių keliais, ji vystosi, ji tarpsta nepriklausomybę atgavus.

Mes laimingi, kad turime savo didvyrius, turime tokią gražią praeitį. Šie pusiau sugriuvusios pilies mūrai vaizdžiau, negu kas kitas, išreiškia mūsų padėtį. Priešais riogso pusiau sugriuvusios pilies sienos. Be langų, be durų, be stogo, subyrėju-

sios nuo laiko ir darganų atskiros dalys. O čia tarp žaliuojančio sodo nedidelis, bet dailus, sukeliantis daug vilčių atgimstančios Lietuvos kūrinys — kunigaikščiui Jonušui Radvilai paminklas. Šis vaizdas — geriausias ryšys tarp mūsų praeities ir dabarties. Tuos mūruos norėtųsi sustiprinti, sucementuoti kiekvieną akmenėlį, kiekvieną plytelę, kad ilgiau būtų gyvu liudininku mūsų garbingos gadynės. Šalia tų griuvėsių išaugo dailus paminklas, kuris liudija, kad Lietuva vėl kyla, vėl statosi ir pradeda nuo gražaus paminėjimo tų, kurie nors krito bekovodami už savo tėvynės laisvę, bet troško matyti tai, kas dabar vyksta. Kunigaikštis Jonušas Radvila, kurį jūs, gusarai, išsirinkote savo šefu, nepaisydami, kad jis skyrėsi nuo didžiumos Lietuvių tautos savo tikyba kaip tik to troško. Jūs esate davę pažadus laikytis jo idealų ir tuos idealus jūs išlaikysite.

Mes visi su pagarba minime Jonušo Radvilos atminimą, kadangi jis didis Lietuvos patriotas ir didžių darbų Lietuvos vyras.

Bet mes, Lietuvos evangelikų-reformatų sinodas, reiškiame jo atminimui didelį dėkingumą dar už tai, kad jis buvo reformacijos idėjų nešiotojas ir jų globėjas. Gyvenimo formos keičiasi, tik nesikeičia Dievo žodis. Todėl jis, stovėdamas Dievo žodžio nepakeičiamybės sargyboje, stojo už reformą viso to, kas pačių žmonių gera valia sudarkyta ir kas yra keistina.

Jis kovojo už sąžinės laisvę, už įsitikinimų laisvę. Jis kovojo ir mirė už tai, kas jo atgimusios valstybės nuo pirmųjų jos įsikūrimo dienų jos konstitucijoje pažymėta: — visų tikybų Lietuvos Respublikoje laisvė ir lygybė. Tas jo įkūnytas idealas pašalino visas kliūtis ir davė galimumo tikybinėms mažumoms atlikti savo tėvynei pareigas ir jaustis lygiateisiais bendros tėvynės — motinos vaikais.

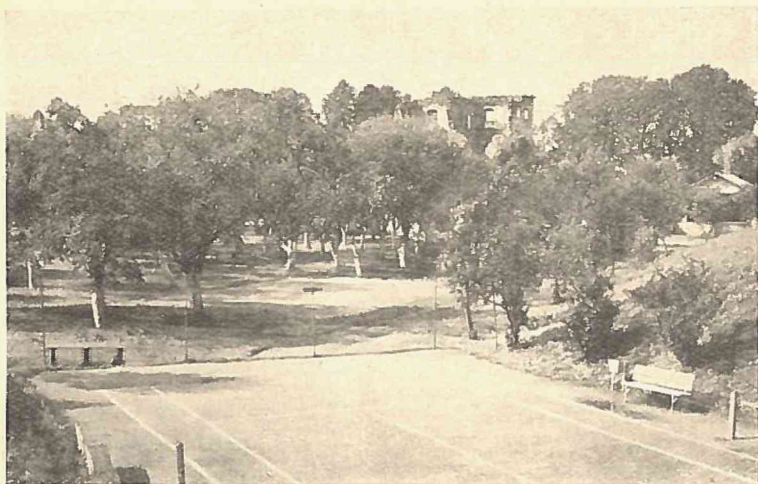
Mūsų tauta gyva, ji atbudo iš miego. Ji vedama geriausių jos sūnų. Dabartinė vyriausybė veda mus prie nepriklausomybės sustiprinimo, prie galutinio atsikratymo svetimųjų įtakos. Mums, kaip tiems mūrams, sustiprinti reikia cemento, reikia daugiau ir tampriau vidujiniai susirišti ir padėti vyriausybei sujungtomis jėgomis darbą dirbti.

Mes tikėkime, kad ir tie, kurie ar tokio ar kitokio internacionalo vedami, susipras lietuviais esą, nustos kaišioję lazdas

į sunkų vyriausybės tempiamą vežimą ir padės jį vežti prieš duobėtą ir akmenuotą kalną."

Po to, pulk. lt. Pr. Kaunas, Biržų karo komendantas, įvairių organizacijų vardu pasakė šitokią kalbą:

„Būdamas šioje istoriškoje vietoje, akivaizdoje naujai išdygusio paminklo mūsų kunigaikščiui Radvilai, tam istorijos galiūnui, Lietuvos savarankiškumo kovotojui, ir akivaizdoje istorijos gyvų paminklų — šių Radvilos rūmų griuvėsių, aš turiu pri-

Pilies griuvėsiai ir sodas, kur pastatytas paminklas.

sipažinti, kad esu nepaprastai nusiteikęs. Mūsų nepaprasta istorija, jos liekanos sužadino lietuvio širdyje daug jaudinančių istorinių vibracijų.

Šiandieną biržėnai teikėsi pagerbti mūsų istorijos galiūną, kunigaikštį Radvilą, pastatydami jam šį kuklų paminklą. Aš įmatau, kad biržėnai surišo mūsų senąją istoriją su dabartimi dekoratyviai, — dar trūksta dvasios gijų. Mūsų turi būti dedamos pastangos surišti istorijos nutrūkusias gijas, kad jaunimas pasisemtų patriotizmo iš senesniosios Lietuvos veikėjų, jeigu dabartis jų mažiau teikia.

Bet, surišdami istorijos gijas, mes turime nepamiršti jų istorijos liekanų, liudijančių apie mūsų ainių didvyriškumą, drąsumą bei pasiaukojimą, kurie sustiprina, kurie suteikia palaimą pa-

triotiškam diegui. Dabar pažvelgkime į šį kun. Radvilai paminklą — šių dienų kuklus kūrinys. Nukreipkime akis į Radvilų istoriją — griuvėsius — impozantiški rūmai, jie primena Lietuvos didybę, jie sustiprina, įžiebia patriotiškus jausmus. Jie Biržų miesto garbė! Dėl ko Biržai didžiuojasi savo mūrais? Dėl ko nesididžiuoja šalia griuvančių istoriškų rūmų pastatyta pašiopa? Tai vis dėl to, kad šie griuvėsiai yra istorijos liekana. Šie griūvantieji rūmai jau keli šimtai metų stovi Lietuvos sargyboje, žiūri į jaunesniąją generaciją, ją sergsti nenustoti patriotizmo, tą naująją generaciją auklėja. Šie mūrai, audrų bei oro įtakos spaudžiami, prašosi jaunesniosios generacijos ateiti į pagalbą, juos sustiprinti, bet... nesulaukia... Audros juos baigia griauti... Liūdna!...

Mūrai, negriūkite, dar lukterėkite, jau Radvilos ainiai ima iš miego nubusti. Kunigaikšti, nesmerk biržėnų! Šiandieną jie susiprato Tave pagerbti, ryt susipras griūvančius rūmus, Tavo istorijos kūrinį, sustiprinti. Tad dar nieko nėra baisaus, visi matome — „... jau blaivosi rytai..."

Šaulių XVIII rinktinės vardu, savanorių skyr. vardu ir medžioklės dr. vardu sveikinu iniciatorius šio pastato. Dar palinkėsiu tęsti iniciatyvą, ir Tėvynė ir tauta bus dėkinga."

D-ras J. Mikelėnas apibudina kunigaikštį Jonušą Radvilą, kaipo nepriklausomos Lietuvos kovotoją. Jis primena kunigaikščiui Jonušo lenkams pasakytus žodžius: „Ateis alikai, kad lenkai nebesuras durų, o mes juos pro langus išmesime iš Lietuvos. Jo tradicijos neišdilo per ilgus metus. Lietuvai pakliuvus rusų vergijon, tas nepriklausomas šūkis puoselėjamas ir nešiojamas valstiečių — lietuvių surūkusiose grįčiose. Jis skaito labai įdomią jo užrašytą iš vienos senos moterėlės dainą, kurioje prašoma, kad Dievas suteiktų Lietuvai savo karalių ir kad tektų pamatyti savo žalnierėlius:

„Melskimės prieš Dievą,
Kad Jo šventa valia
Duotų mums sulaukti
Lietuvos karalių.
Gražiau mums tad būtų
Su mūsų žalnieriais..."

*

*   *

Toliau jis praneša Lietuvai pagražinti draugijos Biržų skyriaus valdybos vardu, kad šis sumanymas išdygęs ir įvykdytas dviejų valdybos narių, Biržų burmistro P. Klybo ir apskr. valdybos nario M. Mažuikos. Bet prideda, kad be pagalbos kitų biržėnų, kurie gausiai patys aukojo ir aukas iš kitų rinko, šis sumanymas nebūtų dar ilgai įvykdytas.

Aukų rinkime daugiausia prisidėjo už Biržų kunigaikštystės ribų: prof. J. Yčas Kaune; mokesnių Inspektorius Krisiukėnas, Panevėžyje; gimnazijos direktorius Grytė, Rokiškyje; a. a. policijos vadas Kregždė, Panevėžyje; I Gusarų pulkas; Lietuvos Ev. Reformatų sinodas ir Smulkaus Kredito Bankas, Biržuose.

Pirmą viešą vakarą padarė Biržuose paminklui statyti p. Likerauskas, Šiaulių muzikos mokyklos vedėjas, ir p. Lemberis, Biržų notaras.

Universiteto evangelikų studentų draugija, kuri su savo vėliava paminklo pašventinimo apeigose dalyvavo, prabilo jos pirmininko stud. Puodžiūno asmenyje. Reikšdamas padėką visiems, šį paminklą stačiusiems, pabrėžė jaunimo vardu, kad jie saugos šviesius kun. Jonušo Radvilos idealus, dirbs tėvynės Lietuvos naudai ir garbei, laisvi būdami tą laisvę saugos. „Laisvę įgavę — jungo nebvilksim!" baigė savo žodį.

Biržų burmistras P. Klybas prabilo išreikšdamas padėką miesto vardu visiems dalyviams, ypač vyriausybės atstovui ir gusarų pulko vadui, atvykusiam iš taip toli.

Tautos himnu buvo baigtos oficialės paminklo atidarymo iškilmės. Dailiai išsirikiavę laike iškilmių stovėję sode gusarai po tris prajojo taku tarp pilies ir paminklo, džiugindami publiką tokiu retu Biržams vaizdu. Tuoj po iškilmių prasidėjo gimnazijos salėje kviestiems svečiams pietūs, kuriuos suruošė Biržų plačioji visuomenė. Pietūs pasižymėjo labai širdinga nuotaika.

Nei tikybos, nei partijos, nei pasaulėžiūros biržėnų neskiria, kuomet jie susirenka svečių pagerbti: visi tie skirtumai išdilsta ir jie tik biržėnais pasilieka. Buvo pasakyta gražių, sumanių prakalbų.

Grafas Alfredas Tiškevičius,

paskutinis Biržų majorato valdytojas.

Grafui Alfredui Tiškevičiui mirus, Martynas Yčas parašė „Lietuvos Aide“ Nr. 120, 1930 m., apie jį:

Telegrafas pranešė, kad Prancūzijoj mirė grafas Alfredas Tiškevičius. Ta žinia liūdnai nuaidėjo tų širdyse, kurie pažino jį ir įvertinę buvo, kaipo nepriklausomos Lietuvos šalininką, kaipo jos darbuotoją, ypač, atsižvelgiant į jo auklėjimo sąlygas, į jo luominius bei kultūrinius santykius.

Grafas Alfredas Tiškevičius vienas stambiausių Lietuvos dvarininkų. Jis paveldėjo iš savo tėvo, jo senelio pirktą iš kunigaikščių Radvilų, Biržų majoratą, susidedantį iš 50.000 hektarų žemės bei miškų plotą. Jo motina kunigaikštytė iš Lancuto Potockių, stambių magnatų, Galijos ir Volyniaus žemvaldžių. Tėvai savo beribius ūkius administruodavo iš tolo per skaitlingą, svetimą mūsų kraštui administraciją, tik retkarčiais užklysdami pamedžioti savo nepereinamuose miškuose, iš kurių eksploatacijos daugiausia gyveno. Vienintelį sūnų Alfredą atsivežsaid į Biržus ir kiek ilgiau palaikydavo, pavesdami dvaro užvaizdų globai. Čia jis pramoko tarmiškai lietuvių kalbos. Bet nieko lietuviško savo apystovose neturėjo. Pagaliau vedė Nesvyžio kunigaikštytę Radvilaitę, kunigaikščių giminės, kuri, be Radvilų — Lietuvos didžiūnų tradicijos, taip pat nieko lietuviško neturėjo. Japonų—rusų kare vadovavo kazokų šimtinei kaipo karininkas. Vėliau tarnavo užsienių reikalų ministerijoje ir buvo rusų ambasados sekretoriu Londone. Bet štai Lietuva paskelbta nepriklausoma. Lietuva kovoja su vokiečiais okupantais, dar vis tebetykojančiais Lietuvą paglemžti. Valstybės Taryba daro žygius galutinai iš okupantų valdžios išsivaduoti, rinkdama karalium Urachą. Po to okupantų agresija dar didėja. Jie paskelbia, esą Valstybės Taryba neturinti žmonių pri-

tarimo ir plačiai skleidžiami barono Friederiko von der Roppo lapai, renkami parašai sudaryti dvarininkų draugiją, į kurią lygiomis teisėmis nariais kviečiami Valstybės Tarybos trys nariai. Vokiečių ieškoma autoritetingų lietuvių dvarininkų. Tai buvo vasarą 1918 metais. Vilniuje susitinkame ką tik atvykusį grafą Alfredą Tiškevičių su žmona. Jis kreipiasi pas mus, klausia informacijų, aiškinasi sau Lietuvos padėtį, susipa-

Gr. Alfredas Tiškevičius.

žįsta su Lietuvos vadų troškimais, lankosi pas Tarybos prezidiumo narius A. Smetoną, kun. J. Staugaitį, J. Šaulį, J. Šerną ir kitus. Bendros nuotaikos pagautas stoja nedvejojamai Lietuvos nepriklausomybės pusėje ir atsisako dalyvauti vokiečių sumanytoje dvarininkų draugijoje. Šis jo griežtas atsisakymas verčia ir kitus dvarininkus nuo šio žygio atsisakyti ir visas vokiečių okupantų sumanymas, aiškiai prieš Tarybą nukreiptas, niekais nuėjo. Vėliau jis išvyksta į Paryžių ir ten būna visą laiką dirbdamas didžiausiame kontakte su mumis — Lietuvos

delegacija taikos konferencijoj. Jis panaudoja savo plačias pažintis, savo įtaką, savo ryšius Lietuvos nepriklausomybei sustiprinti. Jis eina pas anglus, pas amerikiečius, prancūzus, italus, įrodinėdamas, kad lietuvių reikalavimai nepriklausomais būti yra teisingi ir kad ta praeityje galinga tauta turi vėl laisva būti ir savaip tvarkytis. Toks Lietuvos magnato aiškus nusistatymas tuo metu mums buvo labai brangus ir reikšmingas. Jo toks nusistatymas, galima sakyti, buvo herojiškas.

Jo visa giminė, pradedant motina, buvo lenkų pusėje. Tradicijos, jo išauklėjimas irgi ne mūsų dvasios vaisiai. Jam teko vesti atkaklią kovą, kurią jis išlaikė tvirtai stovėdamas savo pozicijose.

Pirmą oficialę Lietuvos valdžios pavedamą misiją priima ir važiuoja pavasarį 1919 m. pas Popiežių, išaiškinti jam šv. Sosto ir Lietuvos santykius. Čia jis, kaipo aristokratas ir tituluotas asmuo, lengvai ir sėkmingai atlieka jam pavestą darbą.

Per taikos konferenciją lenkų užpuldinėjamas stengėsi išaiškinti jiems lietuvių pozicijas ir per pasitarimus nurodė jiems reikalingumą atsižadėti unijos brukimo Lietuvai per prievartą, o atbulai — reikalą palaikyti visai nepriklausomą Lietuvą.

Jo rūpesčiu buvo kelios privačios mūsų su Lenkijos atstovais konferencijos — Paderevskiu, Dluskiu, Vasilevskiu, Korwin - Milewskiu, kur man taip pat teko dalyvauti. Dar tuo metu buvo bandyta lenkams išaiškinti mūsų teisingi reikalavimai. Prisimenu tik vieną reikšmingą pasimatymą su Paderevskiu — tuo metu ministeriu pirmininku, kuomet prof. A. Voldemaras, grafas A. Tiškevičius ir aš privažiavome prie restorano Larue, prieš Šv. Magdalenos bažnyčią (Paris) jau stovėjo Paderevskio auto, kuriame sėdėjo niekur nepaleidžianti iš savo globos ponia Paderevska ir du adjutantai.

Užėjus į atskirą kabinetą radome belaukiantį mus Lenkijos populiarų premjerą. Vos tik pasisveikiname, kaip Paderevskis pareiškė: Litwini, ja wiem o co chodzi. Wy chcece waszej stolicy Wilna. Ja rozumię wasze sluszne żądanie. Wilno będzie wasze. Dążąc do dobrych sąsiedskich stosónków innego razstrzygnięcia tej sprawy niema. Jeżeli ktoż zabralby Kraków i chcial miec z Polską dobre stosónki, to bylaby jedyna odpowiedź: oddajcie Kraków będziemy tedy pertraktować o stosónkach. Bet jūs patys nusimanote gerai: mano pozicija yra čionai

Ąstravo dvaro gr. Tiškevičių rūmai.

labai sunki. Jūsų Vilniaus endekai didelį triukšmą visur kelia ir agituoja. Reikia kiek laiko priruošti tinkamą visuomenės opiniją ir tuomet Vilnius bus jūsų.

Tokį principialį pareiškimą gavę, jau toliau kalbėjomės ištisas dvi valandas kitais klausimais.

A. a. grafas Tiškevičius labai buvo patenkintas šio mūsų pasimatymo rezultatais, nes jis visai tikėjo lenkų vyriausybės galvos nuoširdumu.

— Mums nieko iš lenkų ir nereikia, — sakė jis įsikarščiavęs Paderevskiui, — atiduokite, kas Lietuvai priklauso, pripažinkite jai nepriklausomybės teisę, o toliau pats gyvenimas nustatys dviejų valstybių sugyvenimo santykius.

Bet, trims savaitėms praslinkus po mūsų su Paderevskiu pasimatymo, jis jau pats buvo nuverstas nuo premjero kedės, o kokią eigą Vilniaus klausimas įgavo — visiems mums gerai žinoma.

Vėliau užsienių ministerio prof. Voldemaro siūlymu grafas A. Tiškevičius pono Prezidento A. Smetonos buvo paskirtas Londonan mūsų atstovu.

Tuomet mūsų valstybė dar nebuvo Didžiosios Britanijos pripažinta ir jam teko daug pasidarbuoti. Jam tada buvo prieinamesnė Londono valdžia, negu kam kitam. Užsienių ministeriu buvo lordas Curzon, — konservatorių šulas, — kuris pradėjo veikti politikoje, kuomet dar labai populiari nuomonė viešpatavo apie balto ir juodo kaulo žmones, nors tai pačiai baltąjai rasei priklausančius.

Čia man teko kelius kartus lankyti jį važinėjant įvairiais reikalais Londone. Jis dažnai nusiskųsdavo centru, kad atstovybė labai mažai informuojama, kas darosi Lietuvoje, ir pasinaudodamas mano atsilankymu, vedžiodavosi drauge mane pas vyriausybės atstovus, lyg ir norėdamas tiekti apie Lietuvą žinių iš pirmųjų šaltinių. Tuo metu man teko pastebėti, su kokiu respektu Britanijos vyriausybė sutikdavo mūsų atstovą gr. Tiškevičių ir kaip jis mokėjo dėstyti mūsų reikalus. Tenka jį priskaityti prie gabiausių mūsų diplomatų.

Kaip jau anksčiau minėta, Vilniaus klausimu jo nedvejota. 1920 metais, kuomet mūsų buvo iš bolševikų atgautas Vilnius, aš buvau Londone. Jis man su didžiausiu entuziazmu paskaitė

telegramą iš ministerijos apie mūsų kariuomenės žygius, ir mes viens kitą sveikinome su pasisekimu. Su ta telegrama aplankėme vice-ministerį ir departamento direktorių Mr. Gregory. Šis mus, kaip tikras anglas, sportsmenas, sveikino linkėdamas mūsų kariuomenei tolimesnių pasėkmingų žygių. Grafas A. Tiškevičius džiaugėsi, kaip vaikas, kurio tėvams taip sekasi.

Mūsų kariuomenės dalys buvo užėmusios Bastūnus, Augustavą. Rodėsi, Vilniaus niekas nebepaglemš iš mūsų, bet jis, kaipo kariškis, išreiškė nuomonę, kad jam esą neaišku, kodėl mūsų kariuomenė taip išblaškoma. Ar ne geriau būtų apsikasus Vilnių laikyti, o Vilnių turėdami, lengviau galėsime periferijas atgauti. Jo žodžiai buvo pranašingi. . . bet vėlai suprasti.

Toliau nepasisekimai, išgujimas iš Vilniaus, Želigovskijada, vieni kitų kaltinimai, nepasitikėjimas, įtarinėjimai. Pasikeitimai valdžioje, šmeižimai ir apkalbinėjimai jo artimiausių bendradarbių privertė grafą Tiškevičių pasitraukti iš mūsų diplomatinės tarnybos ir sėkmingai pradėtas darbas savo tėvynės Lietuvos naudai buvo ne laiku nutrauktas. Jis pasišalino pasilikdamas tikru Lietuvos sūnumi, parodydamas kitiems sulenkėjusiems dvarininkams gerą pavyzdį, kaip reikia savo kraštas mylėti. Jo toks gražus prisidėjimas prie bendro valstybės kūrimo darbo, stiprinimas jos pamatų pačiuose jos pirmuose žingsniuose ganėtinai įrodė, kad jam rūpėjo ne Lenkiją, bet tikroji Lietuva.

— Vyrai, aš tikrai užjaučiu ir stengiuos suprasti lietuvių tautinį judėjimą, bet aš norėčiau įrodyti, kad Lietuvą tvėrė ne vienas koks nors luomas, bet visa lietuvių tauta, visi jos visuomenės sluoksniai. Jūs, jaunieji, esate linkę daryti vieną klaidą nušviesdami Lietuvos istoriją. Jūs nuo Vytauto Didžiojo laikų peršokate į dr. Basanavičiaus „Aušros“ gadynę. Bet man rodosi, kad Lietuvos sūnūs ir Lietuvių Tauta gyvavo ir veikė, gal kitais pamatais, visą laiką be pertraukos, džiaugėsi bendrais pasisekimais ir sirgo bendrais visos tautos vargais. Aš tik pageidaučiau, kad mūsų bajorų luomas nesišalintų pats ir nebūtų šalinamas nuo bendro kūrybos darbo dabartyje.“

Taip jis man formulavo savo nusistatymą jau išėjęs iš Lietuvos tarnybos.

Biržų gr. Tiškevičių ordinacijos (majorato) likvidavimas.

Visa gr. A. Tiškevičiaus Biržų ordinacija po didžiojo karo 1918 metais sudarė 36.000 ha žemės, tarp kurios lapuoto ir spygliuoto miško apie 17.000 ha.

Vokiečių okupacinė dvarų administracija Lietuvoje taip šeimininkavo, kad sugrįžę dvarų savininkai nebegalėtų faktiškai savo ūkių perimti ir būtų priversti vokiečių karininkams už fiktiviai padarytas skolas jas palikti. Be vokiečių sunkios okupacijos, Biržams teko pergyventi dar žiauresnė bolševikų okupacija. Daug gr. Tiškevičiaus dvarų buvo labai apiplėštų, laukai dirvonais paversti, trobos sunaikintos. Gr. A. Tiškevičiaus įgaliotiniai K. Štreitas, adv. Liudas Noreika ir, pagaliau, agr. P. Variakojis, matydami, kad be trobų, be inventoriaus ir paramos iš šalies šios daugybės dvarų nebegalima pakelti iki normalinės ūkio papėdės, paliko dauguma jų vyriausybės globoje.

Globojami dvarai, išėjus įstatymams apie savanorių žeme aprūpinimą, o paskui, Žemės Reformos įstatymą paskelbus, buvo pirmon eilėn paimti parceliacijos tikslams. Miškai buvo irgi nusavinti. Nekaip jie ir atrodė. Vokiečių okupacijos metu jie buvo tiek okupantų, tiek vietos gyventojų negailestingai iškirsti. Gražiausias miškas tarp Vinkšninių ir Buginių sodžių, prie upės Rovėjos krantų, kur a. a. gr. A. Tiškevičius ėmė veisti iš svetur atgabentus fazanus, okupantų buvo „čistai" nukapotas. Giria, kuri tęsėsi nuo pat Ogeniškio iki Nemunėlio Radviliškio visu plotu iki pat Nemunėlio upės krantų, kuri rubežiuojasi su Latvija, buvo taip pat gerokai paretinta ir į Rygos Padauguvį mūsų medžiai vokiečių suplukdyti, tolimesnei kelionei į Hamburgą ir kitus Vokietijos uostus paruošti. Salamieščio girių likimas buvo irgi toks pat. Ežerai — Biržų (Širvenos), Kilučių, Ruoliškio, Tarosiškio ir Marisinavos, kurie Biržų ordinacijai

priklausė, buvo vyriausybės nusavinti ir savo nuožiūra išnuomoti žvejams. Galop liko gr. A. Tiškevičiaus tiesioginiame valdyme keli dvarai, tarp jų Astravo ir Biržų dvarai. Be to, Biržų mieste liko Radvilų pilies liekanos su dideliu sodų ir daug mieste išmėtytų žemės sklypų.

Biržų dvaro nemaža dalis prie įgaliotiniu adv. L. Noreikos ir agr. P. Variakojo, buvo suskaldyta į atskirus sklypus

Agr. Petras Variakojis.

miestui plėstis. Ypač išsiplėtė Biržų miestas už Murovankos Klausučių, Kaunių dvaro ir Sostų link, pravedus į Biržus, pastangomis buv. finansų ministerio Martyno Yčo, dabartinio finansų ministerio J. Tūbelio ir prof. K. Šliupo siaurąjį geležinkelį, kurio statybos darbus vedė inž. P. Morkūnas. Tačiau, plecių miestui plėstis, buvo dar daugiau padaryta paėmus Biržų dvarą Žemės Reformos reikalams. Bemaž tuo pat laiku buvo vyriausybės nusavinta ir Biržų Radvilų pilis, su dideliu sodu tarp pilies volų, gyvenamais namais ir daržinėmis. Pilis su visu nejudamuoju turtu buvo pavesta prižiūrėti Biržų Miesto Valdybai ir Lietuvai pagražinti draugijos Biržų skyriui, kurių pastangomis pilis, kaip pasivaikščiojimo ir poilsio vieta, yra

tinkamai prižiūrima. Ilgainiui, buvo nusavinti visi Biržuose gr. A. Tiškevičiaus pleciai r pavesti gyventojams, beliko tik Biržų alaus bravoras su 4,5 ha žemės. Bravoras įgaliotinio P. Variakojo rūpesčio buvo atremontuotas ir 1923 metais paleistas į darbą. Kitoje Biržų ežero pusėje šiaurėje yra Astravo dvaras, kur buvo gr. Tiškevčiaus rūmai ir kur gyveno prieš karą ordinacijos administracija. Tiškevičių rūmai, kurie turėjo 44 kambarius, okupacijos metu buvo gerokai apiplėšti ir apardyti, dabar riogso ir laukia dėkingos rankos, kad juos sutvarkytų. ir patalpas sunaudotų industrijos reikalams, arba mokslo įstaigai. 1921 metais buvo kilęs sumanymas Hypatijos J. Yčienės su Amerikos Quakerių pagalba įsteigti šiuose rūmuose Reformatų Institutą (College). Jų buvo atsiųstas Mr. Barclays Spicer delegatas rūmų apžiūrėti. Jis rado juos tam tikslui labai patogius. Buvo vedamos derybos su a. a. gr. A. Tiškevičium Londone, bet pagaliau iš to projekto nieko neišėjo.

Astravo dvaro vandeninis malūnas, prie ežero ir Apaščios upės sutvarkytas pastangomis paskutiniojo įgaliotinio (pastatytos turbinos, valcai), sudavė nemaža smūgį Biržų valciniams malūnams — Ekonomijos (žydų malūnas) ir Teodoro Jansono įpėdinių malūnams, kurie buvo priversti persitvarkyti pagal naujausius technikos pareikalavimus. 1923 ir 1924 metais Astravo dvare buvo įkurtas vilnų verpimo fabrikas ir viena iš pirmųjų Biržų apskrityje garinė pieninė, kuri vėliau buvo iškelta į Biržus. 1924 metais P. Variakojis nupirko iš gr. Tiškevičių Biržų alaus bravorą, Astravo vandens malūną, mažuoju vadinamą, žemutinį malūną ant Apoščios upės, vilnų verpimo fabriką ir plytinę Dirvoniškių palivarke. Astravo gi dvaro centrą ir teises kultūriniam ūkiui išnuomavo iš gr. A. Tiškevičiaus taip pat agr. P. Variakojis ilgiems metams. Sukurtos pramonės įmonės Tiškevičių ordinacijos liekanose, matyti, sekėsi neblogai, ir štai 1929—1930 metais, padedant kompanijonams M. Pakščiui ir H. Jansonui, agr. P. Variakojis įkūrė didelį linų ir pakulų apdirbimo fabriką. Fabrikas įtaisytas buv. administracijos rūmuose, parke, ir užima to didžiulio namo veik visas patalpas. Fabrike verpiama lininius, pakulinius siūlus, dirba špagatą, (pirmutinė špagato dirbtuvė Lietuvoje), audžiama maišus Lietuvos cukraus fabrikui, Lietūkiui ir Maistui ir įvairius drobinius audeklus vietos reikalams. Pažymėtina, kad šis fabrikas savo didumu linų

pluošto apdirbimo srity bene bus pirmas Lietuvoje. Visose Astravo dvaro įmonėse dirba virš 150 darbininkų. Tuo būdu sulikviduotame Biržų gr. Tiškevičių ordinacijos centre Astravos dvare šiuo laiku susikūrė ir išbujojo visa eilė pramonės įmonių, kurios yra ne tik visam Biržų kraštui, bet visai Lietuvai labai naudingos, kelią žmonių gerovę ir didina jų turtą.

Žuvusiems už nepriklausomybę paminklas šaulių sąjungos Biržų skyriaus pastangomis pastatytas 1931 m.

TURINYS.

Pusl.

Profesorius Jonas Yčas 1
1. Autcriaus žodis 5
2. Įžanga 7
3. Apie Biržų įkūrimą 11
4. Dėl Biržų kunigaikštystės 19
5. Radvilų darbai Biržuose 22
6. Radvilų globa 29
7. Kunigaikštystės militarinė ir ekonominė būklė 42
8. Apie šaltinių rinkimus 48
9. Radvilų rūpinimasis evangelikais reformatais 58
10. Biržai — vieta svarbių tarptautinių pasitarimų 67
11. Biržų kunigaikštystės baudžiauninkų pareigos 75
12. Biržų padėjimas vėliau 124
13. Baudžiauninkų padėjimas 128
14. Biržų Astravo dvaro kultūros turtai 135
15. Išvados ir pastabos dėl susidariusios Biržuose tvarkos 137
16. Kalbų klausimas bažnyčioje ir visuomenėje 142
17. Biržų dalyvavimas literatūroje 153
18. Biržų kunigaikštystės likvidavimas 158
19. Didžiojo Lietuvos Etmono Kunigaikščio Jonušo Radvilos paminklo atidengimo iškilmės Biržuose birželio mėn. 28 dieną 166
20. Grafas Alfredas Tiškevičius, paskutinis Biržų majorato valdytojas 182
21. Biržų gr. Tiškevičių ordinacijos (majorato) likvidavimas 188

ERRATA.

5-tam puslap., išnašos 5-toj eilutėj išspausdinta: „Bikauskiego“, turi būti: „Biržanskiego“.

123-čiam pusl., išnašos 5-toj eilutėj išspausdinta: „... Valkininkus“, turi būti: „... Vabalninkus“.

Carte Géografique
du *Duché* de
BIRZE
Biens héréditaires de
LL. AA. le Princes de
Radziwił
situés dans le District d'Upita
ceux de Wilkomierz, Kowno, et
dans le Duché de Samogitie
faite l'an 1786 au mois de Juin

Mer Baltique
Riga
Nitawa
R. Niemenek
R. Suszwa
R. Musza
Bausk
Upita
Dans le District
Dans le District de Wilkom
Dans le District
de Samogitie
Birze
Linkow
Poswol
Salaty
Szadow
Zekinie
Krakinow
Poniewiesz
Kupiszki
Poniedel
Uszpole
Uciana

Dans le Duché de Sam…

Dans le …

Dans le District de Kowno

Wilkomierz

Zekinie
Namsze
Pampiszki
Mysziany
Buybaki
Pawłowicze
Nowemiasto
Paszkany
Bartoszany
Popisze
Narwoyszany
Pompiany
Preyby
Popiwesie
Kupiszki
Poniewiesz
Krakinow
Wilkoniudie
Pogiegoła
Kochanowszczyzna
Poieziorcy
Papiszki
Kalnaberze
Macuny
Barklonie
Tubie
Krasnowszczyzna
Kieydany
Winie
Pelednagi
Korona
Grauzele
Grauze
Stabule
Popławki
Rumaki
Zeymele
Sieszupa
Niewiaża
Wilkotnie
Kowno
Rzeka Niemen
Janow
Czabiszki
Wilia
Wilno
Swięta
Wilkomirz
Onikszty
Smoluszki
Boiary
Kowale
Azubal
Sotuszki
Kłobin
Owanta
Powzale
Draugodzie
Hermaniszki
Żyrgieliszki
Świlce
Wynagole
Wargiele
Srodnie
Kiersztaciszki
Gaygoly
Popiszki
Nasiany
Witunie
Soły
Juszkiszki
Sawiczuny
Woytkuny
Drapczuny
Stodole
Kailiny
Korewiszki
Trakiele
Gayle
Wyżuny
Wyszunki
Uciana
Czyki
Ławiszki
Świadosci
Dzieckie
Dusina
Miłayki
Wiganci
Krygnek
Powole
Linsk
Ligupis
Songailiszki
Powryszki
Opeykiszki
Szyleiki
Pogircy
Skierszynis
Surwiliszki
Daniszuny
Okniszta
Poborce
Ognistka
Subocze
Wysokowszczyzna
Untupie
Lełuny
Michuny
Inkuny
Walenodziszki
Powodukszne
Kiewiele

Grands Miles de Lituanie dela même etendue que ceux d'Allemagne

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 Miles

KOPIJA IŠ SENO RANKRAŠČIO.

